

BÜTÜN YÖNLERİYLE  
**Hız.Ömer**  
ve DEVLET İDARESİ

'ŞİBLÎ NUMANÎ

Çeviren: Dr. Talip Yaşar Alp



**HİKMET-DÂVA-ÇAĞ**  
**YAYINLARI**

***Hikmet - Dâva - Çağ Yayınları: 2***

***İlmî Eserler: 1***

|                           |                      |
|---------------------------|----------------------|
| <b>Dizgi, Baskı, Cilt</b> | <b>Otağ Matbaası</b> |
| <b>Baskı Tarihi</b>       | <b>1975</b>          |
| <b>Kapak Baskısı</b>      | <b>Renk Ofset</b>    |

BÜTÜN YÖNLERİYLE  
HZ. ÖMER  
VE  
DEVLET İDARESİ

BİRİNCİ CİLT



**ŞİBLÎ NUMANÎ**

**BÜTÜN YÖNLERİYLE**

**HZ. ÖMER**

**VE**

**DEVLET İDARESİ**

**I**

**Çeviren :**

**Dr. TALİP YAŞAR ALP**

**HİKMET-DÂVA-ÇAĞ YAYINLARI**

**Klodfarer Cad. 16/4, Divanyolu - İST.**

**Tlf.: 22 64 09**

**Posta çeki 20 07 18 70**

Bu eserin orijinal adı «El-FARUK» tur. Dr. TALİP YAŞAR ALP tarafından tercüme edilip yayınevimizce bir heyet tarafından gözden geçirilmiştir.

Her hakkı Hikmet - Dâva - Çağ Yayınlarına aittir.



**BENDEN SONRA PEYGAMBER  
GELECEK OLSAYDI HATTAB  
OĞLU ÖMER OLURDU. ★**

**HZ. MUHAMMED**

**Hız. Ömer**

**Kur'an'ı görür görmez erişti aşka Ömer  
İslâma kale oldu bu Ömer başka Ömer.**

**Kenan Seyithanoğlu**

## ÖNSÖZ

*Hız. Ömer, insanların en ulusu, kâinatın, varlığı ile iftihar ettiği, bütün insanlığa en yüce örnek ve en büyük önder olarak gönderilen Allah'ın kulu ve elçisi Hazreti Muhammed'in (S.A.S.) ahlâkı ile ahlâklanmış, O'nun sohbet, muhabbet iltifat ve müjdelere mazhar olmuş mümtaz ve bahtiyar bir şahsiyettir. İslâm'ın nuru ve Peygamber terbiyesi cahiliyet devrinin Hattaboğlu Ömer'inde büyük bir ruh ve fikir inkılabı doğurmuş, onu «Farukluk» mertebesine, «Resûlullah'ın Halifesi» «Mü'minlerin Emiri» zirvesine çıkarmıştır. İşte bu sebeblerledir ki tarifi güç bir muhabbet ve hürmetle her Müslüman'ın kalbinde taht kuran Faruk-ı Azamı hakkında eser yazmak şöyledursun yazılan bir lisan dan diğerine tercüme etmek bile kusur kabul etmez derecede nazik ve manevî mesuliyeti macib bir meseledir.*

*Siyer ve Hadis ilimleri ile öteden beri ıstıgal edenlere Şiblî ismi yabancı değildir. Müellifin bu sahada verdiği ve tesirleri ana vatanı olan Hindistan'ın hudutlarını aşan dev eserleri Arapça, Türkçe ve Farsça gibi şark lisanlarından başka garb lisanlarına da tercüme edilmiştir. Hakikaten Üstad Şiblî, derin ilmi, berrak düşüncesi, fikir zenginliği, cevval zekâsı, tedkik tahlil ve netice istihsal etmedeki müstesna kabiliyeti ile «Şemsül Ulema» (Alimlerin Güneşi) ve «Allâme» gibi ünvanlara lâ-*

yık görülmüştür. Böylece Şibli o devirde de İslamî cereyanlara sahne olan Hind yarımadasında, tesiri'ni Nedevîlerle zamanımıza kadar sürdüren ekolün fikrî muhtevasına mayasını katmıştır.

Şiblin'in elinizdeki bu kitabının orduca adı «El Faruk»tur. Bu değerli ilim adamı eserin hazırlanmasına senelerce vakit hasretmiş ve bu vesile ile İstanbul, İskenderiye, Beyrut, Paris, Londra ve Berlin gibi ilim merkezlerinde mevcut kütüphaneleri bizzat didik didik etmiştir. Eserin birinci cildi 1939 da Mevlâna Zafer Ali Han, ikinci cildi 1957 de Muhammed Selim tarafından İngilizceye «Umar the Great» (Ulu Ömer) ismi ile çevrilmiştir. Biz de bu iki cildin Lahor (Pakistan) baskılarını Türkçe tercümemize esas aldık.

Eserin birinci cildinde daha ziyade Hazreti Ömer devrinde girilen fetihler ve Hilafet meselesi yer almakta ikinci cildinde ise Hazreti Ömer'in devlet idaresi, kurulup geliştirilen bütün müesseseler ve bunların işleyiş tarzları ile, dolgun ve en güvenilir kaynaklara atıf yapılarak anlatılmaktadır.

Çalışmalarımızın arasında zaman zaman hârf inkılâbının nisyana terkettiği Ömer Rıza tercümesini de tedkik ettik. Arapça'dan yapıldığını tahmin ettiğimiz bu tercümede ufak tefek farklılıkların yanı sıra, muhtemelen sehiv eseri olan birkaç mühim eksiklik göze çarpmaktadır. Ayrıca, lisanın devamlı değişikliklerle yabancılaştırılması neticesinde şimdiki kuşağın mevcut Türkçe bilgisi ile eski tercümeyi okuyabilse bile anlaması mümkün değildir. Böylece unutulmaya mahkûm edilen bu

*kıymetli kaynağı Türkçeye yeniden kazandırmak  
bir şükran vesilesidir.*

*Beni bu eseri tercüme etmeye teşvik eden Hik-  
met - Dâva - Çağ Yayınlarının muhterem men-  
sublarına, arkadaşlarıma ve bir seneyi aşan ça-  
lışmalarına sabırla tahammül eden ailem efra-  
dına minnet hislerimi ifade etmek isterim.*

*Tevfik Allah'tandır.*

*Dr. Talip Yaşar Alp*

*Erenköy, Kasım 1974*

1

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd ve O'nun  
Elçisi Muhammed'e, Âline ve Eshabına selâm ol-  
sun.



## MUKADDİME

### TARİHİN UNSURLARI

Medeniyetin ilerleyişı ile beraber zuhur eden san'at ve ilimlerin çoğu önceden var olagelen işlenmemiş ham gerçeklerden geliştirilmişlerdir. Medeniyet terakki ettikçe bu hakikatler muayyen bir şekle girer ve sistematik bir bütün halinde gelişerek hususî bir isim veya başlık kazanır. Meselâ, muhakeme ve istidlâl usülleri bütün zamanlarda vardı. Fakat bu teferruat ancak *Aristo* tarafından belirli bir şekilde tasnif edildikten sonra Mantık ismiyle tanınmaya başladı ve bir müspet ilim seviyesine yükseldi. Aynı şey Tarih ve Biyografi hakkında da söylenebilir. Yeryüzünün neresinde olursa olsun zümreler yaşadıkça orada Tarih ve Biyografiye rastlanmıştır; çünkü insanlar

rakiplerine meydan okumada atalarının şanlı geçmişinden gururla bahsetmek itiyadında idiler. Ecdat yadigârı eski an'ane ve âdetler bir içgüdü ile muhafaza edilirken eski günlerin muharebe ve müsabakaları bu insanların toplantı ve konuşmalarına haliyle cazibe katmıştır. İşte tarih hazinelerinin bitmez tükenmez kaynakları bunlardır. İddialarını bu esasa oturtarak, *Araplar, İranlılar, Türkler, Tatarlar, Hintliler, Afganlar, Mısırlılar, Yunanlılar* ve filhakika bütün dünya milletleri tarihi zenginlik ve efsanevî hikâyeler bakımından hiçbirinin diğerinden geri kalan yanı olmadığını söyleyebilirler.

### *Arabistan'da Şahsî Düşünce ve Davranışlar*

Bununla beraber, Arabistan bir hususiyetiyle iftihar edebilir. Arabların tarih zincirinin bütünlüğünü sağlayacak katkılarda bulunulmasına vesile olan bazı vasıfları haiz olmak bakımından diğer milletlere nazaran üstünlüğü vardır. Şecere ilmi ile iştigal etmek Arabların en büyük heveslerinden. Bir çocuk bile kendi ailesinin şeceresini onuncu veya onikinci dedesine kadar ezberden sayabilirdi. Sülalelerinin bilinmesinden duydukları haz öylesine derindi ki, at ve develerinin bile şecerelerinin kayıtlarını tutarlardı. Hepsi de efsanevî hikâyelerde pek hünerli idiler. Senelik U-



*kaz* panayırında millî hadiselerin rivayetleri binlerin milyonların hafızalarına nakşedilinceye kadar birinden diğerine aktarılırdı. Şiir en çok sevdikleri meşgalelerdendi. Nazmın gelişmesine o derecede zaman hasrederlerdi ki, ümmî bir sürüden farksız olan yabancı Bedeviler, belagat, fesahat ve hitabet san'atları söz konusu olunca diğer insanları ellerine su dökemiyecek kadar hakir sayarlardı. Hakikaten, onlar her türlü his ve hareketleri öylesine sade, canlı ve gerçekçi bir tarzda ifade ederlerdi ki hiç bir millet bu san'atta onları geçmek şöyle dursun seviyelerine erişememişlerdir bile.

### *Arabistan'da Tarih İlminin Doğuşu*

Böylece Medeniyet güneşinin *Arabistan'da* doğması ile yazılan ilk eserler tarihî çalışmalar oldu. İslâm'dan çok önce Hira sülâlesi kralları tarihî hadiselerin yazılmasına vesile olarak bunların zamanın aşımına uğramalarını önlediler. *İbn Hişam el Tican* isimli kitabında bu kayıtlardan istifade ettiğini söyler.

İlk zamanlarda islâmın yayılışı mebzul miktarda gelenek ve rivayetlerin yığını ile ayırddedilebilir. Lâkin halkın kitab yazma tutkunluğu çok sonra başladığından bu muayyen dönemde tarih üzerine bir eser verilmedi. Bununla beraber edebi

yazı sahası açılır açılmaz ilk yazılan kitap bir tarih eseri oldu.

Hicri 60 senesinde vefat eden *Emir Muaviye*'nin devrinde cahiliyet günlerini görüp Araplarla İranlılar arasında vukubulan muharebelerin çoğunu etraflıca bilen *Übeyd bin Şarya* adında biri vardı. *Muaviye Sana*'da yaşayan bu zatı çağırarak bunun yazdıracağı bilgileri kaydetmek için emrine kâtipler verdi. Meşhurlardan *Yakub el-Nedim Fihrist* adlı kitabında *Ubeyd* tarafından yazdırılan müteaddit eserlere atıf yapmıştır. Bunlardan *Kitab-ül - Mülûk* ve *Ahbar-ül-maziyn* (Kralların Kitabı ve Eskilerin Hikâyeleri) muhtemelen *Emir Muaviye*'nin emriyle hazırlanan el yazmasının aynidir. *Ubeyd*'ten sonra, efsanevî hikâyelerde olduğu gibi şecere ilminin inceliklerine vâkı olan *Evet bin el-Hakem* (ölümü Hicri 147) gelir. Umumî ilgiyi çeken tarihî mevzulara olan katkısından başka Emevî hanedanı halifeleri ile *Emir Muaviye*'nin devrini ihtiva eden bir tarih yazmıştır. *Hişam bin Abdulmelik*'in emriyle Hicri 117 senesinde *İran tarihi* en teferruatlı ve eksiksiz bir şekilde pehlevî lisanından Arapça'ya tercüme edilmiştir.

### *Peygamber (S.A.S.)'in İlk Biyografisi*

Hicri 143 senesinde Kur'an tefsirleri, Hadis ve İslâm Fıkhı tasnif ve tedvin edilmeye başlandığı

zaman Tarih ve Biyografi üzerine de eserler veril-meye başlandı. *Muhammed bin İshak* (ölümü Hicrî 151) Abbasi halifesi *Mansur*'un kat'i arzusu üzerine Peygamber (S.A.S.)in hayatında vuku bulan olay-ları ihtiva eden bir kitap yazdı. Zamanımıza kadar ulaşan bu kitabın İslâm'ın ilk tarihi eseri olduğu hakkında İslâm tarihçileri ittifak etmişlerdir. Fil-hakika bundan önce *Musa b. Ukba* (ölümü Hicrî 141) Peygamber (S.A.S.)in savaşlarını yazmıştı. Tâbiinden olan *Mûsa* çok muttaki ve temkinli bir zattı. Binaenaleyh onun kitabı muhaddisler arasın-da bile büyük bir değer ve hürmet taşır.

Bundan sonra tarih ilminin ilerlemesi hızlı ve devamlı oldu. Bunun neticesi olarak, şöhreti tasdik edilen pekçok tarihçi yetişti. Bunlardan en mühim ve meşhur olanları *Ebu Mahnef Kelbî* ve *Vâkidi*'dir. Adı geçen müellifler faydalı ve yeni mevzuları e-le alarak fevkalâde eserler verdiler. *Kelbî'nin* «İs-lâm orduları», «*Kureyş'in Meslekleri*», «*Arab Kabi-leleri Arasındaki İhtilâflar*» ve «*İslâm Umdeleri ile İslâm Öncesi İnanışları Arasındaki Tesadüfî Ben-zerlikler*» adlı eserleri hayranlık vericidir. Bu fev-kalâde kitab serisi Hicrî dördüncü yüzyılın başla-rında büyük bir tarih araştırmaları hazinesi yığını meydana gelinceye kadar tedricen ve durmadan çoğaldı. Her yazarın ayrı bir mevzuu işlemiş olma-sı ayrı bir güzelliktir.

Bahsi geçen zaman zarfında yetişen tarihçile-rin isimleri saymakla bitmez. Aşağıda, eserleri Pey-gamber (S.A.S.) ve Eshabı'nın hayatlarını ihtiva eden yazarların kısa bir listesi verilmiştir:

| Kitabın İsmi                                                                                                    | Müellifin İsmi                                          | Bazı İzahlar                                        |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|
| Guzvet Nebevi                                                                                                   | Medinelî Buhîh                                          |                                                     |
| Kitab-ül Cemel                                                                                                  | Nasr bin Muzeham Kûfî                                   |                                                     |
| Kitab-ül-Futuh-ül-Kebir                                                                                         | Seyf bin Amr el-Esedî                                   | Çok meşhur bir tarihçi                              |
| Kitab-ül-Magazi                                                                                                 | Muammer bin Raşid Kûfî                                  | İmam Buharî'nin hocası-<br>nın hocası. Ölümü H. 200 |
| Sıyftun Nebi                                                                                                    | Ebul Bahteri Vehb bin                                   |                                                     |
| Fezail-ül-Ensar                                                                                                 | Vehb                                                    |                                                     |
| Fütuhat Halid bin Velid                                                                                         | Abdullah b. Sa'd Zuhri                                  | Ölümü Hicri 380                                     |
| Peygamber ve Eshabının<br>hayatları hakkında müte-<br>addit kitaplarında mevzuu<br>değişik açıdan ele almıştır. | Medeinli Ebul Hasan Ali<br>bin Muhammed bin<br>Abdullah | Ölümü Hicri 324                                     |
| Kitab-ül-Esma-ül-Magazi                                                                                         | Ahmed bin Haris Hazzaz                                  | Medeinî'nin talebesiydi                             |
| Hulefa ve Kûttabîhim                                                                                            | Abdurrahman bin Abde                                    |                                                     |
| Menakib Kureyş                                                                                                  | Umar bin Şibbe                                          | Çok sahih ve güvenilir bir<br>tarihçiydi            |
| Kitab-ül-Ümera el Kûfe                                                                                          |                                                         | Meşhur bir tarihçi. Ölümü<br>Hicri 262              |
| Kitab-ül-Ümera el Basra                                                                                         |                                                         |                                                     |

Zamanımıza kadar ulaşmamış olmalarına rağmen, aynı veya müteâkib zamanlarda bu kitaplardan alınan malûmatı havi pek çok kitap halen mevcuttur. Aşağıda bu kitaplar ve yazarları hakkında kısa açıklama veriyoruz:

*Abdullah bin Muslim bin Kuteybe* (doğumu Hicrî 213, ölümü Hicrî 276). Bu müellifin şöhret ve selahiyeti şübhe götürmez. Muhaddisler bile ona itimat etme hususunda müttefiktirler. *Maarîf* adlı meşhur tarihî çalışması *Mısır* ve diğer bir çok memleketlerde basılmıştır. Kısa bir hülâsa olmasına rağmen bu kitap diğer hacımlı eserlerde rastlanmayan hatırı sayılır vüs'atte faydalı bilgiler ihtiva eder.

*Ahmed bin Da'ud Ebu Hanife Dineverî* (ölümü Hicrî 281) tanınmış bir yazardır. Kitab-ül-Ahbar el Tival isimli tarihî eseri İslâm'ın Halife *Mu'tasım Billah* zamanına kadar kaydettiği ilerlemeyi ve İran fethini eksiksizce anlatır. İlk defa 1888 de *Leyden*'de tab edildi.

*Muhammed bin Sa'd kâtib el Vâkidî* (ölümü Hicrî 230) son derece titiz ve itimada şayan bir tarihçidir. Her ne kadar üstadı olan *Vâkidî*'nin yazıları menşe itibariyle şüpheli ise de kendisinin yazdıkları hakkında titiz ve dürüst olduğu şüphe kabul etmez bir gerçektir. Peygamber (S.A.S.), Es-hab, Tabiîn ve tebe-i Tabiîni eksiksiz anlatan on iki cildlik bir ansiklopedik eser yazmıştır. Onun rivayet ettiği bütün hakikatler selahiyet sahibi müsbet şahıslar tarafından doğrulanmıştır. Tabakat *İbn Sa'd* namı ile maruf olan bu eserin gördü-

ğümüz el yazması halen Almanya'da büyük bir ihtimam ile basılmaktadır.

*Ahmed b. Ebi Yakub b. Vadih Kâtib Abbâsî:* Hicrî üçüncü asrın tarihçilerindedir. Terceme-i hal kitaplarında onun hatıratına rastlayamadık, fakat yazmış olduğu kitap üstün bir müellif olduğuna kâfi bir delildir. Abbâsî sarayına olan yakınlığı değerli tarihi malûmat toplamasını mümkün kılmıştır. *Tarih ya'kubî* adlı kitabı *Prof. Houtsma* tarafından derlenmiş ve 1883'te *Leyden*'de basılmıştır.

*Ahmed bin Yahya el Belâzurî* (ölümü Hicrî 279) *İbn Sa'd*'ın talebesi ve Abbâsî halifesi *Mütevekkil Billah*'ın saray mensuplarındandı. Muhaddisler bilgisinin genişliğini ve rivayetinin doğruluğunu tasdik ederler. Tarih ve terceme-i hal üzerine iki meşhur kitabı vardır: *Fütuh-ül Buldân* ve *Ensab-ül-Eşraf*. Birinci kitap şöyle tanzim edilmiştir: O, İslâm sınırları içindeki her mıntıkeyi ayrı bir başlık altında mütalaa eder ve bu yerin ilk fethinden kendi zamanına kadar burası ile alâkalı herşeyi nakleder. Diğer kitap bir hatırat üslûbunda olup *Ömer*'i de anlatır. *Fütuh-ül-Buldân Avrupa*'da büyük bir titizlikle basıldı; *Ensabil Eşraf*'ın da bir el yazmasına *İstanbul*'da rastladık.

*Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerir el Taberî* (ölümü Hicrî 310) yalnız tarih değil aynı zamanda fıkıh ve hadiste de önde gelen salahiyet sahibi kişilerden sayılır. Bundan dolayıdır ki, bir fakih olarak dört imamla beraber anılır. Onüç büyük cild tutan çok teferruatlı ve hacımlı bir tarih yazmış-

tır. Bu kitap *Leyden*'de büyük bir titizlikle basılmıştır.

*Ebul Hasan Ali b. Hüseyin Mes'udî* (ölümü Hicrî 386) «*Tarihin Babası*» ünvanını almıştır. Mükemmel malûmat ve düşünce zenginliği bakımından İslâm'da bu zata eş bir tarihçi daha yetişmemiştir. O, diğer milletlerin tarihlerinde de derin bir vukuf sahibi idi. Onun bütün eserleri günümüze kadar ulaşmış olsaydı bu sahadaki diğer bütün çalışmalar fuzulî addedilebilirdi. Ne yazık ki, Müslüman milletlerin tefessüh etmiş zevklerinden ötürü onun yazdığı kitapların çoğu zamanımıza erişmemiştir. Batıdaki araştırmalar, muazzam tetkik ve emeklerden sonra onun şu iki eserini keşfedebilmiştir:

*Mürücü'z-Zehab ve Kitab-el-Tenbih ve İşraf*. Birinci kitap Mısır'da basılmıştır.

Bu kitapların aid olduğu zamana klasik Devir denilebilir. Hicrî beşinci asrın açılışı ile tarih ilminin ilk duraklamasını haber veren ikince Devir diyebileceğimiz zaman başlar. Bu ikinci devirde de aralarında *İbn el Esir*, *Sem'anî*, *Dahabî*, *Ebul Fida*, *Nuveyrî*, *Suyutî* ve diğerlerinin büyük şöhret kazandığı tarihçiler yetiştiyse de üzüntü ile kaydedelim ki bunlar Tarih ilmine hiçbir hizmette bulunmamışlardır. Seleflerinin vasıflarından mahrum olarak yeni hiçbir eser vermediler. Yazdıkları her kitabın yeni ve faydalı malûmatı havi oluşu Klasik Devir yazarlarının ayrılcı vasfı iken onların halefleri, bunun tersine, tamamen farklı bir yol takip ettiler. Sonrakilerin yaptığı eski müellif-

lerin yazdıklarını hiçbir yeni bilgi katmaksızın sadece değişik bir şekilde veya kısaltarak tekrarlamaktan ibaret kaldı. *Meşhur İbn Hallikan İbn el Esir*'in yazdığı tarihi mükemmellik noktai nazarından erişilmez olarak vasıflandırılmıştır. Bu tarihin gördüğü rağbetle evvelki tarihi çalışmaları gölgede bıraktığı bir hakikattir. Fakat onun muayyen bir devrin tasvirini *Taberî*'nin müteakıl rivayeti ile mukayese edecek olursak onda olupta *Taberî*'de olmayan hiç bir şeye tesadüf edemiyoruz. Aynı şekilde, sonra zuhur eden yazarlar *İbn el Esir*'e bağlanarak bütün bilgilerini ondan aldılar. İkinci Devrin yazarları bir hata daha işledi: Eskilerin eserlerini kısaltırken, maalesef rivayet edilen vakıaların özleri denilebilecek en zarurî kısımları kesip atıldılar. Elinizdeki çalışmanın ikinci kısmında bu hatadan yetecek kadar misâl gösterilmiştir.

Tıpkı Peygamber hadislerinin sahih isnadlarla müteselsil selahiyetler tarafından rivayet edildiği gibi anlattıkları vak'aları inkıtasız bir müsbet raviler zinciri ile tevsik etmek Klasik Devir müelliflerinin vasıflarındandı. İkinci Devir yazarları bu üsülden tamamen vazgeçtiler. Klasik Devir tarihçilerini diğerlerinden ayıran bir vasıf daha vardı. Onlar kitaplarında muayyen bir devrin medeniyet ve içtimai gelişmesini ayrı ayrı başlıklar altında tasvir etmemekle beraber, eserlerinin bünyesinde sırası geldikçe bu gibi teferruattan bahsederek o zamanın kültürel ve içtimai gelişmesine ışık tuttular. Sonrakiler bu yolu takip etmediler.



Bu umumî suçlamadan *İbn Haldun* muaftır. Onun tarih felsefesinin temelini atışıyla yalnız ikinci Devrin tarihçileri değil aynı zamanda bütün İslâm dünyası iftihar edebilir. Keza, onun talebesi *Makrizî* de övülmeye ve tavsiye edilmeye değer.

Her halükârda klasik müelliflerin eserleri *Ulu Ömer*'in hayatının yazılması için lüzumlu bilgilerin alınabileceği yegâne kaynağı teşkil eder. Bununla beraber, hakikat şudur ki, tarih ve biyografi sanatının kaydetmiş olduğu terakki nazarı dikkate alınırsa bu baha biçilmez hazinelerin bile işe fazla yaramayacakları ortaya çıkar. Bu hususu kavramak için herşeyden önce Tarih İlminin özelliklerini bilmek elzemdir.

Büyük bir müellif tarihi şöyle tarif etmiştir: Hadiselerin seyrinin insanın şartlarında meydana getirdiği değişiklikler ve insanın kendi tabii çevresi üzerinde icra ettiği tesirler tarihi teşekkül ettirirler.

Bir diğer yazar da şu tarifi vermektedir: Tarih mevcut halin bir netice olarak maziden doğuş tarzını gösteren hadise ve şartların izlenmesidir. Medeniyet ve içtimai düzenler, fikirler, intibalar ve halihazırda mevcut dinî nizamlar geçmiş hadiselerin tabii neticesi olduğu gibi, tarih mazideki vak'aların tedkiki ve bunların şimdiki her olayın geçmişteki hadisler zincirinden neticelendiğini gösterecek şekilde düzenlenmesidir.

*Tarih İçin Gerekli Hususlar*

Yukardaki tariflere göre iki şey tarih için mutlak surette lüzumludur.

Birincisi, belirli bir devrin izahı kültürel, iç-timaî, ahlâkî ve dinî her türlü hadiseyi ihtiva etmelidir.

İkincisi, sebep ve netice zinciri bütün vak'aların anlatılmasından takib edilmelidir.

*Eski Tarih Çalışmalarındaki Kusurlar ve Sebepleri :*

Eski tarih çalışmaları yukarıda sözü edilen iki vasıftan da mahrumdur. Onlar insanların ahlâk, davranış, kültür ve içtimaî şartlarından hemen hiç bahsetmezler. Sadece günün hükümdarının hayatındaki olayları nakledilir. Hattâ bu olay bile fütühat ve iç harblerin basit hikâyeleri olmaktan ileri gitmez. Bu İslâm tarihçilerine has bir kusur değildir. *Asya*'da bütün tarihler aynı üslûpla seyreder. *Asya*'nın çok eski zamanlardan beri mutlak krallıkların beşiği oluşu ve zamanın hükümdarının ihtişam ve sual kabul etmez salahiyetlerinin herşeye hâkim oluşu hesaba katılırsa bu tabîî karşılanmalıdır. Bu keyfiyet ister istemez tarih sahifelerinin kraliyetin ihtişam ve şanından başka bir şey ihtiva etmemesi gerektiği manasına gelir. Çünkü o devirlerde kanun ve kararnameler, hükümdarın gelişigüzel verilmiş emir ve talima-

tından ibaretti. Hükûmetin prensiplerini ve idare sistemini bile kayda geçmeye yeltenmek fuzulî telâkki edilirdi.

Hadiselerin tahlilinde sebebiyet zincirinin kale alınmayışının ana sebebi, umumiyetle tarih yazarlarının Felsefe ve rasyonel ilimlerden haberleri olmayışı ve dolayısıyla «*Tarih Felsefesi*» prensiplerini ve bunları kullanmayı bilmeyişleridir. Bu yüzden ki, Terceme-i hal ve Hadis çalışmalarında rivayet hemen muhakemeye galip gelmiştir. Hakikatte muhakeme usulünün kullanılması cüz'i idi. İkinci Devrin sonlarına doğru *İbn Haldun* «*Tarih Felsefesi*»nin temelini attı, onun prensip ve kaidelerini beyan etti fakat bunları kendi tarihine tatbik etmeye zamanı yetmedi. Bundan sonra Müslümanlar için uzun bir ebedî çöküş başladı ve ondan böyle kimse bu meselelerle meşgul olmadı.

Tarih ilminin Müslümanlarda olduğu gibi diğer milletlerin arasında da gerilemesine yardımcı olan kuvvetli tesirlerden biri şöyle izah edilebilir:

Tarihte nakledilen hadiseler diğer san'at ve ilimlerle ilgilidir. Harbe ait vak'alar strateji ve taktik sanatları ile, idarî meseleler Hukuk ilmi ile, ahlâki hikâyeler Ahlâk ilmiyle alâkalıdır. v.s. Eğer tarihçi bu bilim dallarını iyi bilirse hadiselere ilmi bir açıdan bakabilir, aksi halde onun, mevzuu sokaktaki adam gibi ele alacağı muhakkaktır. Bu husus şu misâl ile daha iyi anlaşılır. Mühendislikten bîhaber bir edebiyatçı güzel bir binaya rastlayacak olursa şüphesiz ki okuyucularını bu binanın ihtişamı, büyüklüğü, dış güzelliği ve çekicili-

ğinin tesiri altına almak için şahane bir tasvir yapabilir. Fakat bu tasvir yapının temelindeki ilmi prensipler ve mühendislik sanatının güzellikleri dercetmemesi bakımından eksik olur. Bu yüzden ki muharebe tasvirleriyle dolu binlerce tarih sahifesi bizim strateji prensipleri malumatımıza çok az şey katabilmektedir.

Müverrihlerin kendileri hukukun inceliklerine vâkıf olmadıklarından idari meselelerin hikâye edilişi baştan başa akıllıca sayılmaz. Eğer kaderin bir cilvesi ile tarih ilmi aynı zamanda strateji, hukuk, siyaset ve ahlâk ilimlerine vâkıf araştırmacıların elinde devam edegelseydi bugün kim bilir tarih ne kadar ilerleme kaydetmiş olurdu.

*Doğruluk Kıstası :*

Yukarıdaki beyanattan anlaşıldığı gibi eski tarih çalışmaları mükemmel olmaktan uzaktır. Mühim ve zarurî hadiselerin hepsini almadıkları gibi hadiselerin sıralanışı sebep ve netice silsilesinin takibine el vermemektedir. Bu meyanda halledilmesi gereken bir mesele daha vardır:

«Nakledilen bir vak'anın doğruluk ve dakiklığına ne derece itimad edilebilir?» Bir hadisenin doğruluğunu tecrübe etmek için iki usul vardır. Bunlar Rivayet ve Muhakemedir.

Rivayet, cereyan eden bir vak'anın bir görgü şahidi vasıtası ile diğer şahıslara iletilmesi, rivayet zincirinin ilk şahıstan son raviye kadar ek-

siksiz devam etmesi, zincirin halkalarını teşkil eden ravilerin itimada şayan ve gerçek oluşlarının derinlemesine tedkik, tahkik ve tasdik edilmiş olması demektir.

Muhakeme bir hadisenin rasyonel tenkididir.

Müslümanlar rivayet ilmini yüksek bir kemâl noktasına erişirmekle diğer bütün milletleri geride bırakmakla iftihar edebilirler. Her türlü rivayetlerin doğruluğunu tahkik etmek maksadiyle selahiyetli raviler zincirini eksiksiz izleyebilmek için çevirmedik taş bırakmadılar. Ravilerin hayat ve karakterlerine gelince ince eleyip sık dokuma ve kılı kırk yarmalardan sonra bunu *Rical* ilmi ismi ile bilinen ayrı ve devamlı san'at kolu haline getirdiler. Bu ihtimam ve gayretlerden ilk defa Peygamber (S.A.S.)'in hadislerinin toplanma ve tasnifinde istifade edildi; fakat bundan tarih de faydalandı. *Taberî*, *Fütuh'ül-Buldân*, *İbn Sa'd*'ın *Tabakat*'ı ve diğer eserlerde rivayet edilen hadisler selahiyetli ve kesiksiz ravi zincirine istinad ettirilmiştir. Bugün *Avrupalı* tarihçiler tarihi yüksek bir kemâl seviyesine getirmişlerdir; fakat bu bakımlardan Müslüman tarihçilerden fersah fersah geridedirler. Tenkid san'atının tamamen yabancı bir vak'anüvisin doğru sözlü olup olmadığı onların umurunda bile değildir.

### *Muhakeme*

Muhakeme kuralları meçhul değildi. Nitekim *İbn Hazm*, *İbn Kayyım*, *Hattabî* ve *İbn Abdulber*

bir çok rivayetlerin tedkik ve tevsikinde bu kaide-leri tatbik ettiler fakat bu ilim dalı beklenen terak-kiyi gösteremedi ve tarihe hemen hemen hiç tat-bik edilmedi. Bununla beraber Hicretin sekizinci as-rında yetişen meşhur *İbn Haldun, Tarih Felsefe-si*'nin temellerini atarken muhakeme kanunları-nı üstün bir maharetle beyan etmiştir. Tarih adlı eserinde yazdığı mukaddimede derki:

«Tabiat kanunları, kültürün özelliği ve beşerî münasebet şartları dikkate alınmaz ve eğer şim-diki hal mazinin ışığında mütalaa edilmeden bir vak'anın değerlendirilmesi sadece rivayete istinad ettirilirse hatalı neticelere varılması muhtemel-dir.»

Yukarıda sözleri iktibas edilen tanınmış mü-ellif bir olayın doğruluğunu anlamak için henüz başlangıçtayken ravinin güvenilir olup olmadığını araştırma zahmetine katlanmanın uygun olmadı-ğını izah etmiştir. Bunun aksine, önce vak'anın imkân dahilinde olup olmadığı tahkik edilmelidir. Çünkü hadisenin vukuu mümkün değilse ravinin doğruluğu faydasızdır. *İbn Haldun* bu gibi durum-larda imkânın mantikî imkân manasına gelmediği ancak «*Tabiat ve Cemiyet*» kanunlarına uygun imkânın kastedildiğine dikkati çekmiştir.

Şimdi, eski tarahî eserlerde işaret edilen ek-siklikleri bu eserde ne derece telafi edebileceği-mize gelelim.

Şurası gerçektir ki, *Ömer*'in hatıratını ihtiva eden kitaplar her mühim mesele hakkında tam bir bilgi vermemektedirler. Fakat bu kusurların gi-

derildiği başka eserler vardır. Meselâ, *El Maverdî*'nin *El Ahkâm-us-Sultaniye*'si, *İbn Haldun*'un *Mukaddime*'si ve *Kitab'ül-Harac Ömer*'in hükümet ve idare sistemine kâfi ışık tutmaktadır.

*Muhammed bin Halef el Vaki*'ın *Ahbar-ul-Kudat* adlı eseri onun devrinde bilhassa adli sistemin çalışma tarzını göstermektedir. *Ebi Hilal el-Askârî*'nin eseri olan *Kitab'ül-evayil* ve bunun yanısıra *Mecalis'ül-Vesayil* ile *Ahbar-ul-Evayil* onun kurduğu müesseseleri kaydeder. *İkdul Ferid* ve *Cahiz*'in *Kitab'ül-Beyan Vel Tebin* onun bütün nutuk ve vaazlarını ihtiva eder. *Kayrvanlı İbn Raşik*'ın *Umde*'si onun şiir zevkini gösterir. *Medaini Kitab'ül-Emsal* adlı eserinde vecize ve sözlerini vermiştir. *İbn el Cevzî Siret'ül-Umareyn* isimli kitabında onun hayattaki alışkanlıkları ve mizacı üzerinde durmuştur. *Şah Velıyyullah İzalet'ül Hıfa* eserinde *Ömer*'in fıkıh ve hukuktaki kabiliyetlerine büyük bir ilmi selahiyetle ele alarak bu konuda söylenecek söz bırakmamıştır.

Bütün bu kitapları tetkik ederek onlardan faydalandık. Keza *Taberi*'nin yazdığı *Riyad el Nadra Ömer*'in hayatını eksiksiz nakletmektedir. *Şah Velıyyullah* malumatını bu kaynaktan almıştır. Bu kitap sahih olmayan rivayetlerle dolu olduğundan biz kasden bünü mehaz olarak almadık.

Hadiselerin sıhhatini tahkik edip bunları eleştirmede muhakeme kaidelerinin büyük yardımı dokunur. Bu kaideler şimdi sistemli bir şekilde beyan edilmiştir. Bunlardan istifade edebileceğimiz olanlar aşağıdadır:

1 — Vak'anın Tabiat Kanunlarına göre mümkün olup olmadığı.

2 — Olayın cereyan ettiği zamanda halkın umumî temayülünün bunun vukuuyla muvafık olup olmadığı.

3 — Hadise fevkalâde cinsten ise buna delil sayılan şehadetin mevzuubahis hadisenin garabet derecesi ile mütenasib olup olmadığı.

4 — Hadisenin bir hakikat olarak arzedilen tasvirinde ravinin zan ve tahmine ne derece baş vurduğu.

5 — Ravinin vak'ayı naklediş tarzının onun mükemmel bir sureti olup olmadığı veya ravinin olayı bütün veche ve özellikleriyle ifade edip edemediği kanaatinin hasıl olup olmadığı.

6 — Zamanın geçmesi ve değişik ravilerin değişik ifade üslûblarının rivayette meydana getirebileceği değişikliğin derece ve tabiatını hesaplamak.

Hiçbir kimse bu kaidelerin dakiklik ve doğruluğundan şüphe edemez. Bunların vasıtası ile pek çok gizli sırlar ifşa olunabilir. Bugün elimizde mevcut tarih kitaplarının hepsinde *Ömer*'in gayri Müslimler hakkındaki sert kanunlarından bahseder. Fakat bu tarihlerin İslâm Dünyasının taassuba kapıldığı bir devirde yazıldığı ve Klasik Devrin eserleri tetkik edildiğinde bu tür hadiseler rastlanmadığı veya bunlara çok ender tesadüf edildiğini hatırlayacak olursak taassubun ilerlemesi ile rivayetlerin gittikçe şekil değiştirdiği neticesine vasıl oluruz. Bütün tarihlerde *Ömer*'in hristiyan-



lara kilise çanlarını çalmayı yasakladığı zikredilir. *Kitab'ül-Harac, Tarih-i Taberî* v.s. gibi eski eserlerde hadise «Müslümanlar namazdayken» Hıristiyanların kilise çanlarını çalmayacakları şeklinde geçer. *İbn Esir* ve diğerleri Ömer'in *Tağleb* kabilesine mensub Hıristiyan ailelerin çocuklarını vaftiz etmemeleri için emir verdiğini söylerler. *Taberî'nin* Tarihinde ise aynı rivayet şu şekilde yer alır: «İslâmiyeti kabul edenlerin çocukları zorla vaftiz edilemez.»

Keza, bir çok tarih kitaplarında, Ömer'in Hıristiyanları küçük düşürmek ve hakir göstermek maksadıyla onları özel biçimli elbiseler giymeye zorladığı ifade edilir. Halbuki meselenin derinlemesine tetkik edildiğinde Ömer'in filhakika Hıristiyanlara özel biçimli elbise giymelerini emrettiği fakat bunda istihfaf ve tahkir gibi bir gayenin güdülmediği, bunun ravinin fikri olduğu açıkça görülür. Bu mesele ilerde etraflıca ele alınacaktır.

Bundan başka, tarihî ehemmiyetlerine ilâveten dinî mâna taşıyan rivayetler açıkça göstermektedir ki bunlar daha dikkatlice tahlil edildikçe şüpheli hususlar daha fazla giderilmiştir. Meselâ; «*Fedak*», «*Kırtas*», «*Sakife Beni Sa'ide*» vak'alarının hepsi *İbn Asakir*, *İbn Sa'd*, *Beyhakî*, *Müslim* ve *Buharî* tarafından nakledilmiştir. Fakat bu hadislere ait rivayetlerin şüpheli ve kabili münakaşa unsurlardan temizlenmesi bu müelliflerin vak'aları tahlilde elde ettikleri doğruluk, dakiklik ve dikkat derecesi ile mütenasiptir. Bu fark *Müslim* ve

*Buharî* arasında bile bariz bir şekilde görülür. Bu hususu bilâhere sırası gelince ele alacağız.

Hadiselerin inanılabilirliği ve doğruluğu vazelenen mantıkî kaidelere göre de tesbit edilmelidir. Meselâ; *Ömer*'in halifeliğinde yer alan hadiselerin ancak bir asır sonra yazılı kayıtlara geçtiği itiraf edilmelidir. Bundan harblerde kuvvetlerin yerleştirilmesi, muharebe düzenleri, düşman tarafların birbirlerine meydan okumaları, muhariblerin silâhlarının gösterişleri, teke tek dövüşlerde mübarizelerin hamle ve hareketleri gibi ince teferruata hudutsuzca inanmak mümkün değildir. Buna karşılık idarî meseleler ve hükûmet tatbikatı uzun bir müddet boyunca hatırı sayılır derecede devam edegeldi. Binaenaleyh bunlara taalluk eden rivayetler şüphesizki inanılmaya değer. *Hindistan*'da *Ekber* tarafından koyulan kanun ve nizamnameler hakkında yaygın konuşmalar bugüne kadar süregelmiştir. Bunların doğruluğu şüphe götürmez. Buna sebep, bunların hadis gibi kat'î bir selahiyetle desteklenmeleri değil fakat bu kanun ve nizamların *Hindistan*'da uzun zaman mer'iyette kalışları ve *Ekber*'in ismiyle şöhret bulmuş olmalarıdır.

*Ömer*'in hitabet ve vecizelerinden mevcut olanlarından yüksek tesir ve belâgatlarıyla dikkati çekenlerin sahih olmaları lazım gelir. Çünkü halka hitab eden belîğ bir hatibin dinleyicileri istisnâ derecede heyecanlandıran ve cezbeden ifadeleri ister istemez halkın hafızasında yer eder ve uzun müddet ana konuşma mevzuu olma hüviyetini muhafaza eder. Keza *Ömer*'in Şeriatın emirle-

rine yaptığı atıfları havi hitabeleri mukkak ki itimada şayandır, zira bu gibi meseleler usulü fıkıhın unsurları olarak halk tarafından muhafaza edilirdi.

Asrın zevk ve temayülüyle imtizac etmedikleri halde temas edilen hadiseler gelince, şurası hatırdan tutulmalıdır ki müellifler bu gibi vak'aların tasvirini lâıyıkı vechile becerememişlerdir, Böylece görülüyor ki, tarihçilerimiz yeknesak ve tadsız tuzsuz idarî mesleklerle uğraşmaktan, ziyade muharebenin heyecan verici sahnelerini ve ziyafet salonlarını tasvirde daha kabiliyetlidirler. Binaenaleyh eğer buna rağmen adli idare, zabıta, arazi ihtilâflarının halli, nüfus sayımı ve benzeri mevzular hatıra gelirse anlatılanların anlatılmayanlardan çok daha az olduğu sonucuna varırız. *Ömer*'in takvası, büyük ciddiyeti, sert ve bükülmez mızacı sayısız rivayetlere konu teşkil etmektedir. Şüphesiz ki, *Ömer* bu hasletleri Peygamber (S.A.S.)'in diğer Eshabından daha geniş ölçüde haizdi. Bununla beraber *Hilyet-ül Evliya*, *İbn Asakir*'in yazıları, *Kenz-ül-Âmmâl*, *Riyad el Nadra* ve diğer kitaplarda zikredilen bütün bu rivayetlerin tümü aynı inançla karşılanmamalıdır. Bilakis, bu çeşit hikâyelerin anlatılışı içtimai toplantılara cazibe kattığı, cemaat bunları can kulağı ile dinlediğinden anlatılanların zamanla ölçüyü aştığı hatırlatılmalıdır. Bu gibi rivayetlerden ancak bazılarının daha sahih ve güvenilir kitaplarda yer alışı ve bu fıkre ağırlık kazandırmaktadır. Binaenaleyh bu kitapta bu türlü rivayetlere atıf

yaparken büyük bir temkinle davranarak *Rıyad el Nadra*, *İbn Asakir*'in yazıları, *Hilyet'ül-Evliya* ve benzeri eserlerde geçen rivayetlerin hiçbirini kale almadık.

### *Tarih Üslûbu*

Neticede üslûb hakkında birkaç söz söylenmelidir. Asrımızda halkın teveccühüne mazhar olmuş en iyi tarihi eserler edebiyat ve felsefenin bir nevi karışımıdır. Umumun zevkine bu üslûbdan daha sevimli bir şey olamaz. Bununla beraber şurası gerçektir ki, Tarih ve Edebiyatın hiç bir ortak yanı yoktur. Bu iki şeyi ayıran çizgi harita ile resim arasındaki ayırımı çizgisine benzetilebilir. Haritacı muayyen bir kara parçasının haritasını çizerken bu yerin dış görünüşünü şeklini, yönünü, enlem ve boylamını, sınır ve taksimatını teferruatıyla temsil etmek mecburiyetindedir. Öte yandan sanatkâr seçtiği görüntünün diğer kısımlarına nazaran ziddiyetle göze çarpan vasıflarını ifşa veya dikkati çekecek şekilde tasvir ederek beşer tabiatının hissiyatına hitabeder. Böylece *Rüstem ve Suhrab*'ın hikâyesini anlatan bir tarihçi yalnız hadisenin bütün gerçeklerini sade olarak naklederken bir romancı gerçekleri *Suhrab*'ın ümitsiz tavrı ile *Rüstem*'in duyduğu utanç ve azabın canlı bir tablosunu çizecek şekilde dile getirecek, aynı zamanda vak'anın diğer teferruatlarının gözden kaçma-

sı için sahnede insanın acıma ve merhamet hislerini tahrik edecek hususları tasvir edecektir.

Sade bir vak'anüvisin hudutlarını aşmamak bir tarihçinin ana vazifesidir. Muasır *Avrupa'nın* yetiştirdiği en büyük tarihçi ve mevcut üslûbun mucidi *Ranke'dir*. Mühim bir yazar onu şöyle medhetmiştir: «Tarihe hissiyat karıştırmamıştır. Ne doğduğu vatana karşı sevgi göstermiş, ne de men-sub olduğu inanç ve milletin tarafını tutmuştur. Onun bir olayı tasviri kat'iyen şahsî tercih ve kanaatlerinin tesiri altında kalmamıştır.»

Hadiselerin tasvirinde sebebiyet zincirini izlemek için mümkün olan her türlü gayreti sarfetmekle beraber *Avrupalı* yazarların suçlu oldukları hudutsuz ifrattan kaçındığımızı burada belirtmekte fayda vardır. Sebep ve netice zincirini araştırmada tarihçi yerinde olmadığını farketmediği eksik halkanın yerini doldurmak için tahmin ve şahsî hükümlere istinad etmekten başka bir şık bulamaz. Böyle olsa bile, kendi tahmin ve şahsî hükümlerini hadiseye sokarken bunu tahlile imkân verecek tarzda yapması onun vazife borcudur. *Avrupalı* yazarlar bir hadiseyi kendi kanaatlerine muvafık göstermek maksadıyla o hadiseyi kendi şahsî hükümlerinin kalıbına tamamen sokacak tarzda anlatma alışkanlığındadırlar. Öyle ki, hadiseyi yazarın kendi tahmin ve yorumlarından ayırdetmek mümkün olmaz.

Bu kitabın tertib ve üslûbunda şu noktalar göze çarpar:

1 — Bazı vak'alara değişik açılardan bakmak gerektiğinden bu vak'alar değişik başlıklar altında işlenebilir. Bu gibi vak'alar elde olmayarak kitapta tekerrür etmiştir. Fakat hadisenin altında anlatıldığı başlığın hadise ile olan ilgisine dikkat ettik.

2 — Vak'aların herhangi bir soruşturmayı icabettirdiği ve istisnaî bir değeri haiz olduğu hal-lerde ilgili kaynaklara atıf yapılmıştır.

3 — Bilinen Hadis çalışmaları arasında sıh-hatleri tanınmayan *İzalet'ül-Hifa*, *Riyad el Nadra* v.s. gibi eserlerden Hadis rivayeti ancak bu riva-yet diğer sahih kitaplarda tasdik edildiği zaman yapılmıştır.

Hülâsa, işte burada senelerce süren çalışma ve araştırmaların semeresi şimdi dindaşlarımızın önüne serilmiştir.

## BİRİNCİ BÖLÜM





## HAYATININ İLK ZAMANLARI VE YETİŞMESİ

Ömer'in aile şeceresi şöylece sıralanır *Malik, Fihri, Luaey, Ka'b, Adî, Zura, Kurat, Abdullah, Ribah, Abduluzza, Nufeyl, Hattab, ve Hattab'ın oğlu Ömer.*

Arabistan halkı umumiyetle Adnan veya Kah-tan'ın sulbündendirler. Bunlardan Adnan'ın şeceresi İsmail'e kadar izlenebilir. Adnan'dan onbir kuşak uzakta olan *Malik oğlu Fihri* büyük nüfuz ve iktidar sahibi bir şahsiyetti. Meşhur *Kureyş kabilesi* onun soyundan gelmiştir. *Kureyş'ten* on zat yüksek kabiliyetlerinden ötürü bir şöret kazanmışlardır. Bu şahısların her biri kendi adını verdiği ayrı bir boy kurmuştur. Bunlar: *Hâşim, Umeyye, Nufel, Abduldar, Esed, Teym, Mahzum; Adî Cemah, ve Semah'dır* Ömer doğrudan doğruya Adî'nin soyundandır. Adî'nin Marra adlı kardeşi Peygamber (S.A.S.)in ecdadındandır. Böylece görülmektedir ki, *Ömer'in ve Peygamber (S.A.S.)in* soyları sekizinci cedde doğru birleşmektedir.

*Kureyşliler Kâbe'nin* hamileri olmak hasebiyle dünyevî şan ve şöretlerine dinî üstünlük şerefini de eklediler. Geniş münasebetleri ve yaygın faaliyetleri birçok meşgalelerinin gelişmesine yol

## *Bütün Yönleriyle*

açtı. Bu işlerin her birine aid vazifeler ayrı ayrı ifa edilirdi. Bu vazifeler *Kâbe*'ye nezaret, hacıların korunması, diplomatik işlerin tedviri, kabile reislerinin tayini, adaletin icrası, ihtiyarlar meclisinin toplanması vesair işlerden ibaretti. *Ömer*'in ceddi *Adi* diplomatik bölümün başkanıydı. Yâni *Kureys* ile diğer bir kabile arasında siyasî bir müzakere olacağı zaman kabilesinin menfaatlerini temsil etmek üzere elçi selahiyetiyle görevlendirilirdi. (1) *Munefire* ihtilâfında da hakem tayin edilmişti. Arabistan'da aynı durumda olan iki reisin birbirlerine olan üstünlük iddialarından ötürü ikisinin arasında zuhur eden ihtilâfın halli için münasib ve kabiliyetli bir hakem tayin etmek adet idi. Bu düşmanlıkların aylarca sürdüğü olurdu. Bu münakaşaların halli için tayin edilen hakemlerin anlayış sahibi ve iyi karar verebilen kişiler olmaktan başka güçlü ve belîğ birer hatib olması şart koşulurdu. Bu makamların ikisi de *Adi*'nin soyundan olanlara veraset yoluyla intikal eder olmuştu.

## *Hız. ÖMER'İN DEDESİ*

*Ömer*'in dedesi *Nevfel bin Abduluzza* bu vazifeleri ifa etmede ecdadının geleneklerini büyük bir kabiliyetle devam ettirdi. Böylece eşraftan olan

---

(1) Geniş malumat *İkd-ül-Ferîd*'te mevcuttur.

kişilerin davalarında karar mercii olmak gibi gıpta edilen vazife ona tevdi edilirdi. Peygamber (S.A.S.)in dedesi *Abdulmuttalib* ile *Harab bin Umeyye* arasında kabile reisliği mevzuunda ihtilâf baş gösterdiği zaman her ikisi de *Nufeyl*'in hakemliğini kabul ettiler. *Nufeyl* kararını *Abdulmuttalib*'in lehine vererek *Harab*'a şu sözlerle hitab etti:

«Boyca senden daha uzun, görünüşte daha heybetli, akılda daha üstün, soyu soku seninkinden daha geniş, cömertliği seninkini gölgede bırakan bir zatla niçin kavga ediyorsun? Bunu, oldukça takdir ettiğim güzel hasletlerini zedeliyor şeklinde anlama. Sen kuzu gibi halimsin, sesinin yüksek tonuyla bütün *Arabistan*'da tanınırsın ve sen baban gibi kabilenin kuvvetli bir adamısın.»

### ***H.z. ÖMER'İN AMCAZADESİ ZEYD***

*Nufeyl*'in iki oğlu vardı: *Amr* ve *Hattab*. *Amr*, zamanındaki vasat seviyenin üzerine çıkamadı fakat onun oğlu yani *Nufel*'in torunu ve *Ömer*'in amcazadesi *Zeyd* kabiliyetleri ve asıl fikirleriyle hemşehrilerinden çok üstün çıktı. O, daha Peygamber (S.A.S.)in bisetinden evvel kendi kuvvetli inançlarının eseri olarak putperestliği bırakıp muvahhid olan mümtaz zümreye dahildi. Bu zümre-

nin *Zeyd*'den başka diğer mensupları *Kus bin Sâide* ve *Varaka bin Neufel*'dir. (2)

*Zeyd* putperestliği açıkça reddederek halkının yüzüne karşı o zamanlardaki âdetlerine tenkidler yağdırdı. Bununla da kalmayarak hemşehrilerine *İbrahim*'in dinini kabul ettirmeye çalıştı. Bunlar halkı aleyhine tahrik etti. Düşmanlarının en şiddetlisi ve merhametsizi *Ömer*'in babası *Hattab* oldu. *Hattab* ona öyle meşakkatler çekti ki, sonunda *Mekke*'den firar edip *Hira* mağarasında yaşamaya mecbur kaldı. Bununla beraber, zaman zaman inzivaya çekildiği yerden çıkarak *Kâbe*'yi gizlice ziyaret ettiği olurdu. *Zeyd*'in şiirleri zamanımıza kadar ulaşmıştır. Bu şiirler onun ruh saf-feti ve hakikati aramadaki samimiyetine ışık tutmaktadır. Aşağıdaki iki beyit onundur:

Bir tek ilâha mı tapsam

Yoksa bin tanrının önünde dehşet içinde mi  
batsam?

Lât ve Uzza putlarını kale bile almam

Akıllı ve temkinli insan bundan başkasını  
yapmaz.

- 
- (2) *Zeyd* hakkında tam malumat *Usdul Gabe*, *Kitab-ül-Eva-yil* ve *İbn Kuteybe*'nin *El Maarif*'inde bulunabilir.

**HZ. ÖMER'İN BABASI HATTAB**

Ömer'in babası *Hattab*, *Kureyş* kabilesinin ileri gelenlerindendi. (3) *Adî* ve *Benî Abdulşems* aileleri arasında birkaç nesilden beri süregelen bir anlaşmazlık vardı. Kalabalık nüfuslarından ötürü *Benî Abdulşems* bu kavgalardan daima kazançlı çıkmıştır. *Hattab* dahil olmak üzere bütün *Adî* aşireti son çare olarak dostları olan *Benî Sehm*'e sığınmaya mecbur kaldı. Hasımları onlara yine saldırı ile tehdit edince *Hattab* şu mısraları söyledi:

Ne! şu böbürlenen *Ebu Amr*  
Hâlâ mı beni tehdid etmeye cür'et eder?  
Temiz seciyeli yiğit insanlar  
Davamızı savunurken.  
*Sehm*'in hanelerinde  
Bir avuç yiğit oturur  
Misafirperver dergahlar  
Muhacir barındırır.

*Mekke Tarihi* isimli eserinde meşhur Azrakî se-kiz beyitten ibaret olan bu şiirin tamamını vermektedir. Bütün *Adî* aşireti *Mekke*'de *Safa* mevkiinde otururlardı. Fakat *Beni Sehm* ile münasebet tesis edince evlerini bunlara sattılar. Buna rağmen *Hattab Safa*'da bir kaç evini alıyordu. Bu evlerden bi-

---

(3) İbn Kuteybe'nin *El Maarifi*.

rine sonunda *Ömer* varis oldu. Hilafeti sırasında *Ömer Safa* ile *Merve* arasında bulunan bu evini yıktırarak yerini hacıların ikametine tahsis etti. Fakat bu yere aid bazı dükkânlar uzun müddet *Ömer*'in soyundan gelenlerin mülkiyetinde kaldı.  
(4)

*Hattab* asil ailelerden bir kaç kadınla evlendi. *Ömer*'in annesi *Hantama* bütün harplerde *Kureyş* ordularının kumandanlığını yapan yüksek şahsiyetlerden *Hişam bin el Muğire*'nin kızıydı. Bu yüzden *Hişam*'a *Sahib-ul Ainne* (mareşal) denirdi. Yenilmez *Halid (bin Velid)* işte bu *Muğire*'nin torunudur. *Ömer*'in dedesi (annesinin babası) olan *Muğire*'nin oğlu *Hişam* da keza mühim bir şahyetti.

### *HZ. ÖMER'İN DOĞUŞU*

Sahih bir rivayete göre *Ömer*, Peygamber (S. A.S.)'in hicretinden kırk sene önce doğdu. Doğuşu ve ilk yılları hakkında malumat yok gibidir. *Şam Tarihi* adlı eserinde *Hafız bin Asakir Amr bin As*'in birkaç arkadaşla bir ziyafet toplantısında eğlenirken aniden bir ses duyduğunu, sorulduğunda *Hattab*'ın bir erkek çocuğu olduğunu öğrendiklerini söylediğini rivayet etmiştir. Bundan *Ömer*'in dün-

---

(4) El Azrakî'nin «Mekke Tarihi»

yaya gelişinin misli görülmemiş bir sevince vesile olduğu anlaşılmaktadır. Ömer'in delikanlılık çağı hakkında teferruatlı bir malumat sahibi değiliz. Bunu garib karşılamamak lâzımdır. Çünkü delikanlının günün birinde «Ulu Ömer» olacağını kim önceden kestirebilirdi. Buna rağmen pekçok tedkik ve araştırmalardan sonra bu mevzuda devşirebildiklerimizi aşağıda veriyoruz.

Ömer rüşdüne erince babası *Hattab* ona deve otlatmaya başladı. *Arabistan*'da bu işin yakışık almayacak bir yanı yoktu, bilâkis bu sevilen millî bir meşgaleydi. Fakat *Hattab*, Ömer'e davranışlarında gaddardı. Oğluna bütün gün deve otlatır şayet Ömer yorgunluktan ötürü birazcık istirahat edecek olsa ona merhametsizce dayak atardı. Ömer'in bu meşakkatlerine sahne olan *Decnan bozkırı Mekke'nin* yakınındaki *Kudeyd* mevkiinden on mil mesafededir. Senelerce sonra, halife iken, buradan tesadüfen geçerken Ömer heyecanlı ve hisli bir sesle, «Hey rahmeti bol Allahın! Bir zamanlar keçe abalı bir deve çobanı olarak bu çölde dolaşır dururdum. Ne zaman yorgunluktan oturacak olsam babam beni döverdi. Şimdi ise Allah'tan başka büyük tanımıyorum» (5)

Ömer, gençliğinde kendini *Arabistan* eşrafı arasında öğrenilmesi moda olan asil meşgalelere verdi. O zamanlar *Arabistan*'da öğretilen ve asiller için edinilmesi elzem olarak telâkki edilen sanatlardan şecere ilmi; askerlik, spor ve hitabet vardı.

---

(5) Tabakat. İbn Sa'd.

Şecere ilminde eşsiz hüner Ömer'in soyunda nesilden nesile geçmiştir. *Cahiz el Beyan vel Tebyin* (6) isimli kitabında Ömer, babası *Hattab* ve dedesi *Nufeyl*'in şecere ilminde ulaştıkları mertebe üzerinde uzun uzadıya durmaktadır. Bu belki de, daha evvel işaret ettiğimiz gibi elçilik ve *Munafira* vak'alarında hakemlik iki vazifenin veraset yoluyla Ömer'in ailesin nesilden nesle intikal etmesine atfedilebilir. Çünkü bu memuriyetlere müteallik vazifeleri hakkıyla ifa edebilmek için muhtelif soy sop münasebetlerini tespit etmekte mutlaka hünerli olması lâzım gelirdi. Ömer şecere ilmindeki maharetini babasından öğrendi. Herhangi bir ailenin soyunu sayarken Ömer'in bir selahiyet olarak daima babasından rivayet ettiğini *Cahiz* yazar.

Bir atlet ve güreşçi olarak da Ömer daima galib gelmiştir. *Ukaz* meydanında girdiği güreşler her zaman lehine neticelenirdi. *Arabistan*'ın dört bucağından hünerlerini göstermek için çeşitli sanatlarda müsabıkların her sene toplandığı *Ukaz Arafat* tepeleri civarındaydı. Binaenaleyh ancak sanatlarında kemâle ulaşmış şahıslar müsabakalara katılabilirlerdi. Şiirdeki deha ve belâgatleri *Arabistan*'da ittifakla tasdik eden *Nabiğa Zübyani*, *Hasan bin Sabit*, *Kus bin Sâide* ve *Hanse* bu mektepte yetiştiler. Meşhur *Belâzurî Kitab-ül-Eşraf* adlı kitabında Ömer'in güreşmek için daima *Ukaz* meydanına gittiğini bildiren sahih bir rivayeti nakleder. Bu ise Ömer'in güreş san'atında kemâl nokta-

---

(6) Mısır baskısı sahıfe 117, 122.



sına eriştiğine dair bir delildir. Onun binicilikteki mahareti de sahih rivayetlerle sabittir. *Cahiz Ömer*'in ata bir sıçrayışta bindiğini ve eğere oturuş şekliyle sürdüğü atın tabii bir uzvuymuş gibi göründüğünü yazar.

*Ömeri*'in halka hitabeti hakkında doğrudan doğruya bir delile rastlanmamaktadır. Fakat bütün tarihçiler İslâmiyete girmeden önce onun *Kureyş* tarafından elçilik vazifesiyle görevlendirildiğinde hem fikirdirler. Ancak, bu vazifeye istisnai bir hitabet, ender bir anlayış seviyesi ve karar verme kabiliyetini halz kişiler getirilirdi.

Bu kitabın ikinci kısmında hafızasına meşhur şairlerin en seçkin mısraları ile nakşeden *Ömer*'in fevkalâde şiir zevki üzerinde uzun uzadıya durduk. Şu da gösteriyor ki, *Ömer* bu zevkini ancak *Ukaz*'da geliştirmiş olabilir. Zira İslâmiyet'e girdikten sonra dinî meseleler onu öylesine sardı ki, bu gibi şeyler onu cezbetmez oldu.

Bu arada *Ömer* o devirlerde pek az insanın bildiği okuma yazma san'atını öğrendi. Meşhur *Belâzurî* (7) Peygamber (S.A.S.)in zuhuru sırasında bütün *Kureyş* kabilesi içinde sadece on yedi kişinin okuma yazma bildiğini *Hattab oğlu Ömer*'in de bunlardan biri olduğunu müsbet bir rivayetle kaydeder. Yukarda zikredilen san'atlarda mükemmelene yetistikten sonra *Ömer* kendini maişetini kazanmaya verdi. O zamanlar ticaret bu ihtiyacı karşılayacak en uygun vasıtaydı. Binaenaleyh za-

---

(7) Fütuh-ül-Buldân.

man ve gayretlerini büyük terakkisinin atfedildiği bu işe hasretti. Ticaret için seyahat ettiği uzak ülkelerde mümtaz ve mühim şahsiyetleri ziyaret etti. Müslüman oluşundan evvel bile onun kazandığı izzeti nefis ve geniş fikirlilik gibi hasletler edindiği tecrübelerin hepsi bu seyahatlere hamledilir. Seyahatlarının hikâyesi oldukça alaka çekici ve hayati ehemmiyeti haiz olsa gerek. Fakat maalesef hiç bir tarihçi bunları araştırmalarına mevzu yapacak kadar tecessüs göstermemiştir. Şöhretli tarihçilerden *Mes'udî*, *Murucü-z-Zeheb* isimli meşhur kitabında sadece aşağıdakilere temas etmiştir:

«İslâmdan önceki günlerde *Hattab oğlu Ömer*'in *İran ve Suriye*'ye yaptığı seyahatlara aid pek çok olaylar vardır. Bu seyahatlarda *Ömer* bir çok *Arab* ve *İranlı* prensleri ziyaret etmiştir. Bu hadiseleri *Ahbar'ul-Zeman* ve *Kitab-ül Evsat* isimli kitaplarımda uzun uzadıya anlattım.»

Meşhur müellifin burada bahsettiği kitaplar tarih hazinelerinin baha biçilmez cevherleriydi. Fakat sonra gelen Müslüman nesiller bunları bulunmamak üzere kaybettiler. *Ömer*'in hayatının bu vechesini aydınlatmak gayesiyle *İstanbul*'un bütün kütübhanelerini nafile yere aradık. Meşhur muhaddis *İbn Asakir* tarafından yazılan *Şam Tarihi*'nin bazı cildlerini tetkik ettik. *İbn Asakir*, *Ömer*'in seyahatları ile ilgili bazı vak'alar anlatmakta ise de kitabında bu hususta her hangi bir alâka çekici taraf görülmemektedir.

Böylece *Ömer*'in *Ukaz*'da elde ettiği üstün başarılar ve onun ticarî seyahatları arasında kazan-

dığı tecrübeler *Arabistan* sakinlerinin dikkatini üzerinde topladı. Zaman akıp gittikçe kabiliyet ve mahareti ona hemşehrilerinin nezdinde artagelen bir itabar sağlayarak sonunda *Kureyş*'in onu yüksek elçilik vazifesiyle görevlendirmesine vesile oldu. Diğer kabilelerle olan münasebetlerinde zuhur eden nazik durumlarda meseleyi başarılı bir diplomatik çözüme götürmek için *Kureyş* tarafından seçilen şahıs *Ömer*'di.



## İKİNCİ BÖLÜM



## H2. ÖMER'İN MÜSLÜMAN OLUŞU

Allah'ın Elçisi risaletini ilân edip İslâmın sesi bütün *Arabistan*'da yankı yapmaya başladığı zaman Ömer yirmiyedi yaşındaydı. O zamanlar bile «hâlâ zayıf çıkan» tevhidin sesi Zeyd'ten ötürü Ömer'in aile efradının çoğuna yabancı sayılmazdı. «İslâm'ı ilk kabul edenlerden Zeyd'in oğlu Said, Ömer'in kız kardeşi Fatıma ile evliydi.» Said'in ikna etmesiyle *Fatıma* da bu yeni dine girmişti. Aynı ailenin hürmet edilen ferdlerinden olan *Nu'aym bin Abdullah* keza Müslüman olmuştu. Buna rağmen Ömer, Peygamber (S.A.S.)in vaz etmekte olduğu inaçlara yabancıydı. Kulağına bu mevzuda çalınan ilk sözler ona o kadar nahoş geldi ki fena halde öfkelenerek kabileden Müslüman olanlara düşman kesildi. Evindeki cariye kız *Lebine* İslâmiyete girdiği için onun gazabına uğramıştı *Lebine'*yi var kuvvetiyle ve nefes nefese kalıncaya kadar döverek takatsiz kaldığında: «Nefesimi alıncaya kadar bekle! Seni yine döveceğim» derdi. *Lebine'*den başka eline düşen diğer şahısları da dövmekten geri kalmazdı. Bütün bunlara rağmen inananların gönlünde İslâmiyetin öyle bir cazibesi vardı ki, yer yüzünde hiç bir kuvvet onları dinlerinin

çevrelerini saran manevî ihtîşam çemberinden sıyrıp alamazdı. Binaenaleyh *Ömer* Müslümanlara çektiirdiğı cefalara rağmen bir tek kişiyi bile İslâm'dan döndürmenin imkânsız olduğunu anladı. Son çare olarak İslâm'ın kurucusunun hayatına son vermeye kesinlikle karar verdi. Kılıcını kuşanarak Peygamber (S.A.S.)in bulunduğı yere doğru yönelip gitti. Sanki kader dramının sahne iplerini ellerinde tutanlar şöyle deydirdiler:

Hünerimiz en nihayet getirdi  
Ne zamandır aranan bu habibi.

*Ömer* yolda giderken yüzündeki kızgın ifadeyi sezen *Nuaym bin Abdullah*'la karşılaştı. *Nuaym* meselenin ne olduğunu sorduğunda *Ömer*'in *Muhammed* (S.A.S.)i öldürmeye gittiğini söylemesi üzerine «Sen önce kendi ailene bakmalısın; hem kızkardeşin hem de enişten İslâmiyeti kabul etmiş bulunuyorlar» diyerek cevap verdi. Bunu duyan *Ömer* öfkeye kapılarak kız kardeşinin evine gitmek üzere derhal geri döndü. O sırada Kur'an okumakta olan kız kardeşi *Ömer*'in girdiğini duyunca sesini kesip Kur'an sahifelerini sakladı. Fakat *Ömer* kız kardeşinin sesini duymuştu. Okuduklarının mânâsını sordu. Kardeşinden «bir şey değil» cevabını alınca «Benden hiç bir şeyi saklamaya yeltenme. Herşeyi biliyorum; ikinizin de saptığını duydum» diyerek eniştesini yakaladı ve şiddetle dövmeye başladı. Araya girmeye çalışan kız kardeşini de kanlar içinde bırakıncaya kadar dövdü. Bu zor



durumda kız kardeşi «Ömer! ne yaparsan yap, İslâmiyeti kalbimizden aslâ söküp alamazsın» diye bağırdı. Bu sözler Ömer'e tuhaf bir şekilde dokundu. Kız kardeşine şefkat dolu gözlerle bakıp yaralarından kanların boşanmakta olduğunu görünce hisleri galeyana geldi. Nihayet «Bana okuduklarını göster» deyince *Fatıma* deri parçaları üzerine yazılmış Kur'an sahifelerini sakladığı yerden getirerek onun önüne koydu. Bunları kaldırıp bakınca «Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ın (yüce şanını) tesbih eder. Ve O (gerçekten) Aziz'dir, Hakîm'dir» âyetiyle karşılaştı. Elindeki parçayı büyük bir dikkatle okudukça her kelime kalbinde adeta fırtınalar kopardı. Ve nihayet «Allah'a ve O'nun Elçisine iman ediniz» âyetine varınca kendine hâkim olamayarak «Gerçekten Allah'tan başka ilâh olmadığına ve *Muhammed* (S.A.S.)in O'nun peygamberi olduğuna şehadet ederim.» dedi.

Bu hadise Peygamber (S.A.S.)in *Erkam*'ın *Safa* tepelerinin dibindeki evine sığındığı sırada cereyan etti. Ömer bu eve gelerek kapıyı çaldı. Az önce vukubulanlardan kimsenin haberi olmadığından Ömer'in elinde kılıçla böyle gelişi üzerine Peygamber (S.A.S.)in eshabı biraz endişe duydu. Fakat *Emîr Hamza* «Bırakın içeri girsin; eğer dostâne bir niyet ile geliyorsa ne âlâ, aksi halde onun başı kendi kılıcıyla uçurulacaktır.» dedi. Ömer'in içeri girmesi üzerine peygamber (S.A.S.) bizzat kendisi ileriye doğru birkaç adım atıp Ömer'i elbiselerinden tutarak: «Ömer! Ziyaretini ne gibi bir niyete yoralım?» diye sordu. Peygamber (S.A.S.)in

sesinin hâkim ve asil tonu onu tesir altına aldı. *Ömer* en derin bir tevazu ile: «Müslüman olmaya geldim» cevabını verdi. *Ömer*'in bu cevabını Peygamber (S.A.S.)'in «Allahu Ekber» sedası takib etti. Bütün Eshab keza Peygamber (S.A.S.)'e uyararak tekbir getirdiler. *Mekke*'nin dağları tepeleri bu tek-bir sesleriyle inim inim inledi. (8)

*Ömer*'in İslâmiyete kazanılması İslâm tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. O zamana dek her ne kadar kırk elli kişi İslâm'ın saflarına iltihak etmiş ve şehidlerin efendisi *Hamza* gibi *Ara-bistan*'ın yenilmez muharibi de İslâm dairesine girmiş idiyse de Müslümanlar hâlâ dinî ibadetlerini alenen yapamıyorlardı. Hele *Kâbe*'de ibadet etmek imkân hariciydi. *Ömer*'in İslâmiyeti kabulü ile bu durum aniden değişiverdi. Gerçi o İslâma olan inancını herkesin gözü önünde ilân ettiği zaman puta tapanlar ilk önce ona en şiddetli bir kabalıkla davrandılarsa da onlara karşı devam ettirdiği azimli mücadele ile sonunda onların intikamcı muhalefetlerini yerle bir etti. Neticede öyle bir muvaffakiyet elde etti ki Bir avuç Müslümanla beraber *Kâbe*'ye giderek orada beraberce namaz kıldılar. *İbn Hişam Abdullah bin Mes'ud*'un selahiyetine istinad ederek bu hadiseyi şu sözlerle tasvir etmektedir:

«*Ömer* İslâmiyete girdiği zaman mücadeleyi kazanıncaya kadar *Kureyş*'le dövüştü; öyle ki, *Kâ-*

---

(8) Belâzuri'nin *Ensab-ül-Eşraf*; İbn Sa'd'ın *Tabakatı*, İbn Asâkir'in *Usdul Gabe* ve İbn Esir'in *Kâmil'i*.

be'ye girerek orada namazını kıldı biz de onunla beraber namazımızı kıldık».

Ömer'in İslâmiyete intisabı Vahyin altıncı senesinde vuku buldu.



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM



## HİCRET

### *Hız. Ömer'in Hicreti*

Peygamber (S.A.S.)'in Allah'ın elçisi olduğı iddiası *Kureyşçe* bir müddet mânâsız bir şekilde hor görüldü. Fakat İslâm kuvvetlerinin sür'atle ilerlediğini müşahade edince *Kureyşlilerin* hisleri bu defa aşağılık duygusu ve gazaba dönüştü. Pek çok kişi yeni inancın kurucusuna karşı bütün kozlarını kullandıktan sonra nihayet *Kureyşliler* İslâmiyeti bir daha aslâ diriltmemek üzere bütün güçleriyle İslâm'ı ezmeye karar verdiler. *Ebu Talib* hayattayken bu kararlarını alenen tatbik sahasına koyamıyorlardı. Fakat *Ebu Talib* ölür ölmez bütün putperestler âdeta bir vücut halinde birleşerek Müslümanlara karşı öylesine amansız bir zulüm ve tedhiş hareketlerine giriştiler ki, İslâmiyetin kalblerinde kurmuş olduğı kuvvetli ve karşısında durulmaz hâkimiyet olmasaydı bir tek kişi bile inancında sabır ve sebat edemezdi. Bu vaziyet beş altı sene kadar sürdü. Bu zaman zarfında yeni dinin salıklerinin çektiğı bitmez tükenmez eza, cefa, meşakkat ve ktlıkların tıyler ürpertici bir hikâyesi vardır.

Bu arada *Medine* yerlilerinden hatırı sayılır bir cemaat İslâmiyeti kabul ettiklerinden Peygamber (S.A.S.) kendilerini putperestlerin saldırılarına karşı müdafaa edemeyecek durumda olanlara *Medine*'ye gizlice göç etmelerini emretti. *Ebû Selme Abdullah bin Eşel* Peygamber (S.A.S.)'in izninden istifade edip hicret edenlerin ilkidir. Peygamber (S.A.S.)'in müezzini *Bilâl* ve *Ammar bin Yasir* onun peşinden gittiler. Bunlardan sonra *Omer* yirmi kişinin refakatinde *Medine*'ye hareket etti. *Buharî'nin Sahih*'inde Ömer'e refakat edenlerden hiçbirinin ismi verilmemekte fakat sadece yirmi sayısı zikredilmektedir. *İbn Hişam* ise bunlardan bazılarının isimlerini vermiştir. Bunlar: *Zeyd bin Hattab*, *Said bin Zeyd bin Hattab*, *Huneys bin Hudafe Sehmî*, *Amr bin Surake*, *Abdullah bin Surake*, *Vakid bin Abdullah Tamimî*, *Havle bin Ebî Havle*, *Malik bin Ebî Havle*, *Eyas bin Bukeyr*, *Akil bin Bukeyr*, *Âmir bin Bukeyr* ve *Halid bin Bukeyr*'dirler. Bunlardan *Zeyd*, Ömer'in kardeşi, *Said* yeğeni, *Huneys* ise eniştesiydi. Beriye kalanlar Ömer'in arkadaş ve dostlarıydı.

*Medine*'de herkesin ikamet edebileceği kâfi miktarda yer olmadığından Muhacirlerin çoğu *Medine*'den iki üç mil mesafede bulunan *Kuba*'da yerleştiler. Ömer de buraya geldiği zaman kısa bir müddet için *Rafaa bin Abdulmundir*'in evinde kaldı. *Ku'ba*'nın diğer bir adı da *Avali*'dir. *Müslim*'in *Sahihi*'nde Ömer'in *Mekke*'den ayrıldıktan sonra yerleştiği söylenen yer burasıdır. Ömer'den sonra Peygamber (S.A.S.)'in eshabının çoğu *Medine*'ye



hicret ettiler. Nihayet Vahy'in onüçüncü senesinde Allah'ın Elçisi, Peygamberlik nuru *Mekke*'ye veda ederek *Medine* ufuklarına doğdu.

*Medine*'ye vasil olunca Peygamber (S.A.S.)'in ilk işi Muhacirleri yerleştirmek için gerekli tedbiri almak oldu. Ensar'ı çağırarak Muhacirlerle bunların hamileri arasında kardeşlik bağları tesis etti. Bu sıhhatli siyasetin tesirleri eşsiz faydaları Komünizm doktrininin ne katı prensiplerini bile fersah fersah geride bırakan sonuçlar vermiştir. Şöyle ki, bir Muhaciri dinde kardeşi olarak kabul eden Ensar'dan her şahıs bütün mülkünü, parasını ve eşyasını kardeşiyle eşit şekilde paylaşmıştır. Bütün Muhacir ve Ensar'ın inançta, kardeş olmaları böyle gerçekleşmişti. Bu kardeşliği tanzim ederken Peygamber (S.A.S.) manevî rabıta ile birleştirdiği tarafların içtimâî vaziyetlerine de lüzumlu dikkati sarfetmiştir. Bir başka ifade ile, muayyen içtimâî seviyedeki bir Muhacir için onun dengi olan bir Ensarî iman kardeşi seçmiştir. Bunun içindir ki, Ömer'in iman kardeşi, *Benî Salim* kabilesinin reisi *Utban bin Malik* olmuştur. (9)

Eshabın ekserisi Peygamber (S.A.S.)'in *Medine*'ye gelişinden sonra bile *Kuba*'da oturmaya de-

- 
- (9) Siret İbn Hışam. Feth-ül-Bari kitabının mukaddimesinin 321. sahifesinde meşhur Hafız bin Hacer Utban yerine Eys bin Havle'nin ismini zikretmektedir. Hayret vericidir ki Hafız, İsabe isimli diğer Eserinde İbn Sa'd'ın salâhiyetine istinad ederek Utbanın ismini vermekte fakat Eys bin Havle'den bahsederken onun Ömer'in iman kardeşi olduğunu zikretmemektedir.

vam ettiler. *Ömer* de öyle yaptı. Fakat gün aşırı Peygamber (S.A.S.)i ziyarete gider, günü Peygamber (S.A.S.) ile beraber geçirirdi. *Ömer*'in gitmediği günlerde onun din kardeşi *Utban*'ın Peygamber (S.A.S.)in sohbetinde bulunarak ondan duyduklarını *Ömer*'e nakletmesi ayarlanmıştı.

*Buhari* bu hadiseyi sırası geldikçe ilim, evlenme gibi bir çok bölümlerde zikretmiştir.

Peygamber (S.A.S.)in *Medine*'ye vasil olmasıyla her taraf sulh ve sükûna kavuştuğundan İslâm kanunlarının ve muamelâta aid hükümlerin muntazam bir şekilde beyan edilmesinin tam zamanıydı. *Mekke*'deyken Müslümanların hayatı devamlı surette tehlikede olduğundan nefis müdafasından başka bir gaye güdülmezdi. Bundan ötürü oruç, zekât, Cuma namazı, Bayram namazları ve sadaka! Fıtr henüz farz kılınmamıştı. Namazlar son derece kısaydı. Akşam kılınanlar hariç diğer bütün vakit namazları ikişer rekatten ibaretti. Namaza çağırma usulü bile henüz tarif edilmemişti. Binaenaleyh Peygamber (S.A.S.) bu usulü bir nizama sokmak istedi. Yahudiler ve Hıristiyanlar bu maksadla çalgı âletleri kullanmaktaydılar. Eshabın reyî de bu merkezdeydi. *İbn Hişam* bir hadise istinad ederek bizzat Peygamber (S.A.S.)in namaza çağırma için böyle bir âletin kullanılmasını teklif ettiğine işaret etmektedir. Bununla beraber mesele hâlâ müzakere safhasında olup henüz bir karara varılmamışken *Ömer* sahnede görünerek: «Bu maksad için niçin bir adam tayin edilmesin?» de-

di. Peygamber (S.A.S.) derhal *Bilâl*'i çağırarak namaza çağırmasını emretti. (10)

Şurası hatırlanmalıdır ki ezan namazın bir mukaddimesi ve İslâm dininin mühim şeaairindedir. Bu büyük emrin *Ömer*'in teklif ettiği usule uygun olarak tanzim edilmesi *Ömer*'in şanını artıracak nitelikte bir iftihar vesilesidir..

---

(10) *Sahih-al-Buhari*, bkz. *Kitab-ül-Ezan*



## **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**



## **MUHAREBELER VE DİĞER OLAYLAR**

*(Hicri 1 / Miladi 623 senesinden  
Peygamber (S.A.S.)in irtihaline kadar)*

Hicri 1 senesi ile Peygamber (S.A.S.)in irtihali arasındaki zaman zarfında Ömer'in hayatında vuku bulan olaylar gerçekte Peygamber (S.A.S.)in hayatının bir kısmını teşkil eder. Peygamber (S.A.S.)in girdiği savaşlar, yabancı devletlerle akdedilen anlaşmalar, zaman zaman alınan idari tedbirler, İslam'ın yayılması için kabul edilen çareler gibi hiçbir vak'a yoktur ki, Ömer'in fiili yardımları dokunmadan başarılmış olsun. Bütün bunlara rağmen eğer bu hadiselerin hepsi uzun uzadıya anlatılacak olursa kitabın bu kısmını elde olmaya-  
rak Peygamber (S.A.S.)in hayatına dönüştürme gibi bir zorlukla karşılaşılır. Çünkü Ömer'in azim ve gayretinin ne kadar büyük anları olursa hadiseleri yakından ilgili oldukları Peygamber (S.A.S.)in hayatının bir cüz'ü olarak kaydetmekten başka bir şey yapılamaz. Bu arada Ömer'in ismi ancak sırası geldikçe zikredilir. Bu yüzden bu gibi vak'aları son derece kısa kesip esas itibariyle Ömer'i alâkadar eden hadiselerin üzerinde daha fazla dur-

ma gibi vasat bir yol seçtik. Şu bir gerçektir ki, bu plâna göre kahramanımızın başarılarına hakkaniyetle davranıp lâıyk oldukları ehemmiyeti tebarüz ettiremeyeceğiz. Fakat bundan başka bir şık mevcut değildir. Şimdi Peygamber (S.A.S.)in hayatı boyunca yer alan hadiseleri çok özlü bir şekilde anlatalım.

Peygamber (S.A.S.)in *Medine*'ye hicret etmesi üzerine *Kureyş* eğer en kısa zamanda Müslümanları ortadan kaldıramayacak olursa Müslümanların büyük ihtimalle kuvvetleneceklerini düşünerek *Medine*'nin üzerine yürümek için hazırlıklara başladılar. Fakat Hicretin ikinci senesine kadar kayda değer hiç bir çatışma cereyan etmedi. *Kureyşliler* Sadece iki üç defa küçük kuvvetlerle *Medine* yakınlarına kadar ilerlediyse de Peygamber (S.A.S.) istihbaratı alır almaz küçük bir müfreze göndererek onları derhal durdurdu.

### *Bedir Muharebesi*

Hicrî 2 / Miladî 624 senesinde meşhur Bedir muharebesi yer aldı. Muharebeye sebep teşkil eden olay şuydu. *Kureyş*'in reisi *Ebu Süfyan Suriye*'den bir ticaret kervanıyla dönmekteyken Müslümanların hücum edeceklerine dair asılsız haberler aldı. Bu haberi *Kureyş*'e iletmesi üzerine bütün *Mekkeliler* vakit kaybetmeden silâha sarıldılar. Bu-



nun haberini alan Peygamber (S.A.S.) 300 kişi kardan ibaret bir kuvvetle *Medine*'den çıktı. Tarihçiler umumiyetle Peygamber (S.A.S.)in sadece Kervanı yağma etme amacıyla *Medine*'den ayrıldığını beyan ederlerse de bu iddia tamamen asılsızdır. Kendisinden daha ikna edici hiç bir delil bulunmayan Kur'an bu hadiseden şöyle bahsetmektedir:

«(Bedir ganimetlerinin taksiminden bazıları nasıl hoşlanmadılarsa) Rabbin senin hak uğrunda evinden (harbe) çıkardığı zaman da (hal böyle idi) .Çünkü müminlerden bir zümre muhakkak ki, isteksizdiler. Hak apaçık meydana çıktıktan sonra bile onlar bu hususda, sanki gözleri göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi, seninle mücadele ediyorlardı. Hani Allah size iki taifeden birinin muhakkak sizin olduğunu vaadediyordu, siz ise kuvvetli ve silâhlı bulunmayanın kendinizin olmasını arzu ediyordunuz. Allah da emirleriyle hakkı açığa vurmaya, kâfirlerin arkasını kesmeyi irade buyuruyordu». (11)

Bu âyetler açıkça göstermektedir ki:

1 — Peygamber (S.A.S.) düşmanı karşılamak üzere *Medine*'den çıkmaya kararlaştırdığı zaman, Müslümanlardan bir zümre mahvolmaktan korkarak Peygamber (S.A.S.) e refakat etmekte tereddüt gösterdiler.

2 — Peygamber (S.A.S.) kuvvetleriyle *Medine*'den çıktığında kâfirler iki ayrı kuvvetten müteşekkil idiler: Biri silâhsız olanlar, yâni *Ebu Süf-*

---

(11) Kur'an-ı Kerim (VIII, 5-7)

*yan*'ın ticaret kervanı, diğeri ise *Mekke*'den muharebe etme niyetiyle çıkan tepeden tırnağa kadar silâhlı olan *Kureyş* kuvvetleri. Şu da var ki, *Ebu Süfyan*'ın sadece kırk kişiden ibaret olan kervanına karşılık Peygamber (S.A.S.) üçyüz kadar muharible *Medine*'den çıkmıştı. Bu durum karşısında üçyüz adamın kırk adamla dövüşürken ölümle karşı karşıya olduklarını tahayyül etmeleri imkânsızdır. Aynı zamanda şu da gayet açıktır ki, eğer Peygamber (S.A.S.)'in gayesi kervanı yağma etmek olsaydı, Allah Kur'an'da Müslümanların onlara karşı çıkmakla ölümü karşılarında bulacaklarını düşündüklerini beyan etmezdi.

Her halükârda 8 Ramazan Hicri 2 tarihinde üçyüz onüç kişiyle düşmanın üzerine yürüdü. Bunların seksenüçü Muhacir geriye kalanları ise Ensardandı. *Kureyş* kuvvetleri ise çoğu Arab silâhşörlüğünün medarı iftiharı olan dokuzyüz elli muharibten müteşekkildi. İki kuvvet *Medine*'den takriben altı konak mesafede bulunan *Bedir*'de muharebeye tutuştu. Bu çok zorlu ölüm kalım mücadelesinin sonunda kâfirler tam bir hezimete uğradılar. Müslümanların toplam kayıpları altısı Muhacir ve sekizi Ensar'dan olmak üzere ondört şehid idi. *Kureyşlilere* verdirilen zayıat ise yetmiş ölü ve yetmiş esirdi. Ölenlerin arasında *Ebu Cehil*, *Utbe bin Rabia*, *Şeybe* ve daha birçok *Mekkeli* reisler vardı. Bunların ölümüyle *Kureyş*'in gücüne ağır bird arbe indirilmiş oldu.

Bütün muharebe boyunca *Ömer* Peygamber (S.A.S.)'in sağ kolu mesâbesindeydi. *Ömer*'in yar-

dımıyla sağlanan en açık neticeler şöylece sıralanabilir:

1 — Ömer'in aşireti olan *Benî Adî* hariç *Kureyş* kabilesinin diğer bütün aşiretleri muharebeye iştirak etmişti. *Benî Adî*'den tek ferd bile *Kureyşlilerle* teşriki mesai yapmadı. Bu da aşireti Ömer'in şahsiyetine karşı duyduğu hürmet ve korkuya hamledilir.

2 — Ömer'in aşiretinden oniki kişi onunla beraber muharebeye katıldı. Bunlar; *Zeyd*, *Abdullah bin Surake*, *Amr bin Surake*, *Vâkid bin Abdullah*, *Havle bin Ebi Havle*, *Malik bin Ebi Havle*, *Amir bin Rabia*, *Amir bin Bukayr*, *Akil bin Bukayr*, *Halid bin Bukayr* ve *Eyas bin Bukayr* idiler.

3 — Muharebenin ilk şehidi Ömer'in kölesi *Mehce* idi. (12)

4 — *Kureyş*'in mümtaz asillerinden Ömer'in dayısı *Asi bin Hişam bin Muğıra* bizzat Ömer tarafından öldürüldü. (13) Dine aid meselelerde hısım akraba sevgisinin Ömer'i ciddi vazife yolundan alıkoyamadığı Ömer'in en bariz vasıflarındandır. Yukarıda zikredilen vak'a ile bu örnek davranışın ilk misâlini veren Ömer olmuştur.

Düşmandan alınan esir sayısı yetmiş kadardı. Bunların ekserisi *Abbas*, *Akîl* (*Ali'ninkardeşi*), *Ebul As bin Rabi* ve *Velid bin el Velid* gibi *Kureyş*'in seçkin eşrafındandı. Bunların gururları kırılmış ve dokunaklı bir halde esir olarak gelmeleri Müslümanlara da çok tesir etmiştir. Hattâ Peygamber

---

(12) İbn Hişam. sh. 490.

(S.A.S.)in zevcesi *Sevde* bunları görünce kendini tutamayarak «Esir olarak geleceğinize niçin harb meydanında ölmediniz?» demiştir.

*Esirlere Yapılan Muamele ve Ömer'in Reyî*

Şimdi esirlere nasıl davranılması gerektiği hakkında ihtilâf çıktı. Peygamber (S.A.S.) bu hususta değişik kanaat sahibi olan Eshabının fikirlerini aldı. *Ebu Bekr* (R.A.) onları fidye mukabilinde serbest bırakmanın doğru olacağına dikkati çekti çünkü esirler onların kendi hısım akrabalarıydı. *Ömer* (R.A.) İslâm'ın hayatî menfaatlarının mevzuubahis olduğu meselelerde akrabalık arasında hiç bir alâkanın olamayacağını ileri sürerek bu fikre karşı çıktı. Onun kanaati bütün esirlerin idamı hakettiklerini binaenaleyh her Müslümanın kendi akrabasını öldürmesi gerektiği merkezindeydi. Buna göre *Ali* (R.A.) *Akil*'in, *Hamza Abbas*'ın, *Ömer* (R.A.)'in de kan akrabalığı olan birinin boynunu vurması icab ederdi. (14) Bunar ağmen, büyük merhamet sahibi olan Peygamber (S.A.S.) *Ebu Bekr* (R.A.)'in görüşlerini tasvib ederek onlara fidye bedellerinin ödettikten sonra esirleri serbest bıraktı. Mûteâkib âyet bu vesile ile inmiştir:

---

(13) İbn Cerir sh. 509.

(14) Taberî sh. 1355.

«Hiç bir peygamberin yer yüzünde ağır basıp (harp edip) zaferler kazanıncaya kadar (muharib düşmandan) esirler alması (vaki) olmamıştır...»  
(15)

Her ne kadar *Bedir* zaferi *Kureyşlilerin* gücünü kırdıysa da Müslümanlar bir takım yeni zorluklarla karşı karşıya geldiler. Yahudiler *Medine* ve çevresine uzun zamandır hâkim durumda bulunuyorlardı. Peygamber (S.A.S.)'in *Medine*'ye varınca siyasi işleri düzenleme babında attığı ilk adım *Yahudilerle* harb ve sulhte geçerli olmak üzere bir dostluk muahedesi akdetmek oldu. Fakat Peygamber (S.A.S.)'in *Bedir*'den parlak bir zaferle dönmesi Müslümanların güçlenerek sonunda kendilerine kuvvetli bir rakip olmasından korkan *Yahudileri* tedirgin etti. Bu yüzden *Yahudiler* «*Kureyşliler* harb san'atının ne demek olduğundan habersiz idiler. Onların yerinde biz olsaydık size iyi bir ders verirdik» gibi iğneleyici lâflarla Müslümanları kızdırarak gerçek hüviyetlerini ortaya koymaya başladılar. Neticede geçimsizlik öyle bir had safhaya ulaştı ki, Peygamber (S.A.S.) ile yaptıkları anlaşmayı kendileri ihlâl ettiler. Bunun üzerine Peygamber (S.A.S.) Hicri 2 senesinin Şevval ayında *Yahudilerin* üzerine yürüdü. Sonunda onları esir alarak *Medine*'den sürdü.

İslâm tarihinde rastlanan bir takım Müslüman-Yahudi çatışmalarının menşei bu hadisedir.

---

(15) Kur'an-ı Kerim (VIII, 67).

*Bedir*'de uğradıkları ağır yenilgi üzerine deliye dönen *Kureyşliler* intikam fikri üzerinde kara kara düşünmeye koyuldular. *Ebu Süfyan* *Bedir*'de uğradıkları acı mağlubiyetin intikamını almadıkça yikanmamaya ahd etmişti. Hicrî 2 senesinin Zilhicce ayında 200 deve süvarisi ile *Medine* yakınlarına gizlice girerek hile yoluyla iki Müslümanı orada katletti.

Haberi alan Peygamber (S.A.S.) *Ebu Süfyan*'ı takibe koyulduysa da *Ebu Süfyan* yakalanamayacak kadar uzaklaşmıştı. Buna benzer ufak tefek çatışmalar Şevval, Hicrî 3 / Miladî 625 tarihinde meşhur Uhud muharebesi vukubuluncaya kadar bir zaman süre geldi.

### *Uhud Muharebesi*

*Uhud* muharebesine yolaçan olaylar şöyle hü-lâsa edilebilir:

*Ebu Cehil*'in oğlu *İkrime* ve *Kureyş*'in diğer bir çok ileri gelenleri *Ebu Süfyan*'ı ziyaret ederek sefer masrafları kendisi tarafından karşılandığı takdirde *Bedir*'in galiblerinden derhal korkunç bir intikam almanın mümkün olabileceğini anlattılar. Teklifin *Ebu Süfyan* tarafından kabul edilmesi üzerine hemen harb hazırlıklarına başlandı. *Kinane* ve *Tahame* aşiretleri de onlara iltihak ettiler. *Ebu Süfyan* çok iyi techiz edilmiş kuvvetinin başına ge-

çip *Mekke*'den büyük bir gösterişle ayrıldı. Şevval ayının bir çarşamba günü *Medine* yakınlarında mola verdi. Peygamber (S.A.S.) halkına *Medine*'yi tahkim ederek düşmanın istilâsına oradan karşı koymalarını tavsiye etti. Fakat Eshabın bu teklife rıza göstermeyişleri karşısında Peygamber (S.A.S.) bir Cuma günü *Medine*'den çıkmak mecburiyetinde kaldı. *Kureyş*'in üçbin kişilik kuvvetinin ikiyüzü süvari, yediyüzü ise zırhlıydı. Düşmanın sağ kanadına henüz Müslüman olmamış *Halid bin Velid*, sol kanadına da *İkrime bin Ebi Cehl* kumanda ediyordu. Müslümanların tarafında sadece yediyüz kişi vardı; bunların da ancak ikiyüzü zırhlıydı. *Medine*'den üç mil kadar uzakta yükselen *Uhud* dağının eteklerinde muharebe düzeni almış olan iki ordu karşılaştı. Düşmanın geriden gelebilecek bir hücumunu önlemek amacıyla Peygamber (S.A.S.) *Abdullah bin Cubeyr*'in emrine elli okçu vererek bunlara ardıcı vazifesini verdi. Muharebe 7 Şevval cumartesi günü başladı. Taarruzu idare eden *Zübeyr* üstün bir manevra ile *Kureyş*'in sağ cenahını darmadağın etti. Bundan sonra muharebe bütün kesimlere yayıldı. *Hamza, Ali (R.A.)* ve *Ebu Ducane* Düşman saflarının içine şimşek gibi daldılar. Bunlar karşısında durulmaz hücumlarla düşmanlarını bütün istikametlerde ezdiler. Fakat zaferin artık kay'ıyyetle kendilerinin olacağını gören Müslümanlar, maalesef oburca ganimet toplamaya koyuldular. Bu vaziyeti gören ardıcı okçular da muharebenin sona erdiğini zannederek ganimet toplamak için yerlerini terkettiler. Okçular yerlerinden

ayrılır ayrılmaz fırsat kollayan *Halid* aniden arkadan hücumla geçti. Müslümanlar o esnada silâhlarını bir kenara bırakmış harb ganimetlerini toplamakla meşgul olduklarından böyle ani bir hücumu karşılayacak durumda değillerdi. Bu beklenmeyen saldırıyla sarsıldılar. Kâfirler Peygamber (S.A.S.)i ok yağmuruna tuttular, fırlattıkları taşlarla dişini kırıp alnını yaraladılar. Miğferinin kapağı da yanaklarına girdi. O anda Peygamber (S.A.S.) bir çukurun içine düştüğünden Müslümanların gözünden kayboldu. Bunu takibeden keşmekeşte Peygamber (S.A.S.)in öldürüldüğü şayiyesi yayıldı. Bu dehşet verici haber karşısında Müslümanlar çözüldüler. Herkes durduğu yerde çakıldı kaldı. Bir dehşet manzarası hüküm sürdü.

Peygamber (S.A.S.)in yanından sonuna kadar ayrılmayan sahabilerin sayısı hakkında kanaatler bölünmüştür. *Sahihî Müslim*'in ihtiva ettiği ve *Enes*'in selahiyetine istinad eden bir rivayete göre sadece Ensardan yedi kişi, Muhacirlerden de *Sa'd* ve *Talha Uhud* muharebesinde Peygamber (S.A.S.)in yanından ayrılmadılar. *Nesâî* ve *Beyhakî* sahih kaynaklara istinad ederek Ensardan onbir kişi ve *Talha*'dan başka Peygamber (S.A.S.)in yakınında hiç kimsenin olmadığını beyan etmektedirler. *Muhammed bin Sa'd* bu münasebetle ondört kişinin ismini zikretmiştir. Biribirlerinden bazı hususlarda ayrılan başka benzer rivayetler mevcuttur. (16)

---

(16) Teferruatlı bilgi için, *Feth-ül-Bari*, cild VIII, sh. 272. (Mısır baskısı).



*Hafız bin Hacar, Feth-ül-Bari* isimli eserinde bu rivayetleri şu şekilde telif etmiştir: «Müslümanlar etrafa dağılınca kâfirler aniden arkadan taarruz ettiler. Dehşete kapılan Müslümanlar önce ne yapacaklarını bilemediler. Sonra fırsat buldukça Peygamber (S.A.S.)in etrafında toplandılar.»

Bütün rivayetlere göz atıldığında görülür ki, Peygamber (S.A.S.)in öldürüldüğü haberi hızla yayılınca soğuk kanlılığı yitiren bazı Müslümanlar herşeyin bittiğini zannederek durup arkalarına bir kere bile bakmadan *Medine*'ye firar ederken diğer bir kısmı Peygamber (S.A.S.)den sonra yaşamının hiç bir şeye yaramayacağını düşünerek ölünceye kadar çarpışmaya devam ettiler. Bir diğer zümre ise ümitsizliğe kapılıp artık çarpışmayı devam ettirmekte hiç bir fayda görmeyerek kalkanlarını fırlatıp attılar. *Ömer* bu sonuncular arasındaydı.. Büyük alim *Taberî İbn Humeyd, Selma, Muhammed bin İshak ve Kasım bin Abdurrahman bin Rafî* tarihiyle *Enes bin Nadr*'ın *Ömer, Talha*, bir kaç Muhacir ve Ensarın muharebe meydanında ümidleri kırılmış bir vaziyette oturduklarını görünce onlara orada ne yaptıklarını sorduğunu onların da Peygamber (S.A.S.)in artık hayatta olmadığını cevabını vermeleri üzerine onlara: «Peygamber (S.A.S.) öldükten sonra siz yaşamayı arzu eder misiniz? Siz de ölünceye kadar onun gibi çarpışmaya devam ediniz!» diyerek çıkıştıktan sonra kâfirlerin kalabalık saflarına hücum ettiğini ve aradan çok geçmeden şehid edildiği rivayetini nakletmektedir.

(17) *Kadı Ebu Yusuf*, *Ömer*'in bizzat kendisine isnad ettirdiği şu rivayeti anlatmaktadır. Hz. *Ömer*'in yanından geçerken *Enes bin Nadr* ondan Peygamber (S. A. S.) e ne olduğunu sordu. *Ömer* Peygamber (S.A.S.)'in öldürüldüğünü söyledi. *Enes* buna cevap olarak Peygamber (S.A.S.)'in ölümünün onun yapılması elzem olan vazifesinden alıkoymaması gerektiğini çünkü Allah'ın diri ve onu gözetlemekte olduğunu söyledikten sonra kılıcını kınından sıyrarak öldürülünceye kadar kâfirlerle döğüştü. (18) *İbn Hişam* kitabında *Enes*'in bu muharebede yetmiş yerinden yaralandığını kaydeder. *Taberî* tarafından kaydedilen rivayetlerin bariz vasfı *Talha*'nın, *Ömer*'in arkadaşlarının isimleri arasında zikredildiğidir. Şu da kabul edilmiş bir gerçektir ki *Uhud* muharebesinde hiç bir şahıs *Talha* kadar sarsılmaz bir azim ve sebat göstermemiştir. Her halükârda karışıklık ve bozgunun en kızgın anlarında *Ömer*'in teredütsüz muharebe meydanında sebat ettiği ve Peygamber (S.A.S.)'in hayatta olduğunu duyar duymaz derhal onun yanına gittiği hususunda bütün rivayetler müttefikler. Aşağıdaki ifadeler *Taberî* ve *İbn Hişam*'ın *Siret*'inden alınmıştır

«Müslümanlar Allah'ın Resulünü görüncé toplanarak yanına gittiler. Peygamber (S.A.S.) onların refakatinde dağın geçidinden aşağı indi. Bu esnada *Ali (R.A.)*, *Ebu Bekr (R.A.)*, *Ömer (R.A.)*,

---

(17) *Taberî*, sh. 1404.

(18) *Kitab-ul-Harac*, sh. 25.

*Talha bin Ubeydullah, Zübeyr bin Avvam ve Haris bin Same* onunla beraber idiler.»

*Belâzurî, Ensab'ül-Eşraf* kitabında aşağıdaki gibi bahseden yegâne tarihçidir:

«Ömer (R.A.), *Uhud* muharebe meydanından kaçmış fakat bu günahı affedilmiştir.»

*Belâzurî* bir rivayet daha nakletmektedir. Buna göre Ömer (R.A.) halifelik günlerinde halka ödenek tahsis ederken bir şahsa tahsis edeceği ödeneye temas edilerek kendi oğlu *Abdullah*'ın bahse konu teşkil eden şahıstan buna daha lâıyk olduğu işaret edilmişti. Ömer (R.A.) cevaben bunun böyle olmaktan çok uzak olduğunu zira mevzu bahis şahsın babası *Uhud* muharebesinde sebat ederken *Abdullah*'ın babasının (Ömer'in kendisi) böyle yapmadığını söylemiştir.

Bu rivayet muhakeme noktai nazarından mantıksız olmaktan başka itimada da şayan değildir. Muharebe meydanından firar etmek büyük bir şerefsizlik addedildiğinden hiç bir kimse böyle bir lekeyi ismine açıkça süremezdi. Rivayet usulü bakımından da buna itimad etmek mümkün değildir. Meşhur *Belâzurî*'nin bu rivayeti isnad ettiği şahıslar arasında *Abbas bin Abdullah el Beksai* ile *Gayd bin İshak* da yer almaktadırlar. Burada hatırlanmalıdır ki, bu şahısların ikisinin de itimada şayan olmadığı herkesin malumudur. Kaldı ki, diğer bütün rivayetler meselenin böyle görünüşüne muhaliftirler.

Münakaşanın zeminini böylece mütalaa ettikten sonra şimdi esas hadiseye dönelim.

*Halid*, kuvvetlerini alarak Peygamber (S.A.S.)-in bulunduğu tarafa doğru ilerlemeye başladı. Peygamber (S.A.S.) bu arada kendine gelmiş ve otuz arkadaşıyla dağ tarafına gitmişti. *Halid*'in gelmekte olduğunu görünce Peygamber (S.A.S.)in: «*Ey Allah'ım bu insanların buraya gelmesine mani ol*» demesi üzerine bir kaç Muhacir ve Ensarla ileri atılarak ilerleyen adamları geri çevirdi. (19)

*Kureyşlilerin* başkumandanı olan *Ebu Süfyan* geçide yaklaşarak bağırdı: «Muhammed bu topluluğun içinde midir?» Peygamber (S.A.S.) arkadaşlarına cevap vermemeleri için işaret etti. *Ebu Süfyan* yüksek sesle bu defa *Ebu Bekr* ve *Ömer*'in orada olup olmadığını sordu. Gine bir cevap alamayınca: «ölmüşlerdir herhalde» dedi. Artık bu sükûnu daha fazla muhafaza edemeyen *Ömer* (R.A) gök gürültüsünü andıran bir sesle «Hepimiz dipdiriyiz, ey Allah'ın düşmanı!» diye karşılık verdi. *Ebu Süfyan* bağırdı «Hübel yüksektir.» Peygamber (S.A.S.) de *Ömer* (R.A.)e «Allah en büyük ve en celildir!» şeklinde cevap vermesini emretti. (20)

### *Hafsa'nın Evlenmesi*

Aynı sene içinde Peygamber (S.A.S.) *Ömer*'in kızı *Hafsa*'yı zevceliğe kabul etti. Cahiliyet zama-

---

(19) İbn Hişam Siret, sh. 567 ve Taberî, sh. 1411.

(20) İbn Hişam Siret, sh. 582 ve Taberî, sh. 1417.

nında *Hafsa*, *Huneys bin Huzeife* ile evlenmişti. *Huneys*'in ölümünden sonra *Ömer*, (R.A.) *Ebu Bekr* (R.A.)'in, *Hafsa* ile evlenmesini arzu ettiyse de *Ebu Bekr* (R.A.) hiç bir cevap vermedi. Bunun üzerine *Ömer* (R.A.), aynı teklifi *Osman* (R.A.)'e yaptı fakat o da hiç bir cevap vermedi. *Ebu Bekr* (R.A.) ve *Osman* (R.A.)'in böyle sükût etmelerinin sebebi Peygamber (S.A.S.)'in *Hafsa* ile evlenmeyi arzu ettiğinin farkına varmış olmalarıydı. Buna göre üçüncü Hicrî yılının Şaban ayında Peygamber (S.A.S.) *Hafsa* ile evlendi.

### *Benî Nadir Olayı*

*Benî Nadir* olayı Hicrî 4 / Miladî 626 senesinde vuku buldu. Peygamber (S.A.S.)'in *Medine*'de oturan bir çok *Yahudi* kabileleriyle barış anlaşmasına vardığını evvelce zikretmiştik. Bu kabilelerden *Benî Kaynuka* anlaşmayı ihlâl ettiklerinden *Medine*'den ihraç edilmişlerdi. *Medine*'de ikamet eden diğer *Yahudi* kabilesi *Benî Nadir* keza koyu İslâm düşmanıydı. Hicrî 4 yılında Peygamber (S.A.S.), *Ebu Bekr* (R.A.) ve *Ömer* (R.A.)'in refakatinde, bir meselede yardımlarını rica etmek üzere onları ziyaret etti. Bunlar, *Amr bin Cahaş* adında birini evin damına çıkararak Peygamber (S.A.S.)'in üzerine bir kaya yuvarlamak için tahrik ettiler. Ancak adam dama tırmandıktan sonra suikastı sezen

Peygamber (S.A.S.) yerinden kalkarak oradan hemen ayrıldı ve onlara da şehri teketmeleri için haber yolladı. Bunu yapmayı reddettikleri gibi mücadeleye için hazırlıklara giriştiler. Vuku bulan çatışmada Peygamber (S.A.S.) onları altederek *Medine*'nin dışına sürdü. Bunların bazıları *Suriye*'ye hicret ederken diğerleri sonunda kendi devletlerini kurdukları *Hayber*'e yerleştiler (21) *Hayber*'de yerleşen *Yahudilerden Selam bin Ebil Hakik, Kinane bin Rabi* ve *Huey bin Ahtab* kudretli ve sözü geçen asillerdendi. *Hayber* bunlara emin bir sığınak olup sükûnet avdet edince Peygamber (S.A.S.)den intikam alma düşünceleri zihinlerini kemirmeye başladı. Bu niyetle *Mekke*'ye gidip *Kureyşlileri* müşterek düşmanlarına karşı ortak bir mücadeleye kışkırttılar. Bunun yanı sıra umumî bir harbin patlak vermesini sağlamak maksadıyla bütün *Arabistan* kabilelerini birer birer dolaştılar ve böylece bütün ülkeyi ateşe vermeye muvaffak oldular. Birkaç gün içinde *Kureyş*'in bayrağı altında onbin kişi toplandı. Şevval, Hicrî 5 / Miladî 627 tarihinde bu büyük kuvvet *Ebu Süfyan*'ın kumandanlığı altında *Medine*'ye doğru yürüdü.

### *Hendek Muharebesi*

Peygamber (S.A.S.), *Medine*'nin dışına çıkarak şehrin yakınındaki *Sela* değının uzak eteğinde

---

(21) Taberî sh. 1452.

hendek kazdırdı. O zamana kadar *Arab* harblerinde hendek kullanılmadığından kâfirler buna karşı ne yapacaklarını bilemediler. Son bir çare olarak ordugâhı çevreleyen hendeği kuşatıp Müslümanları abluka altına almak için kuvvetlerini her tarafa yerleştirdiler. Kuşatma bir ay sürdü. Zaman zaman kâfirlerden bir topluluk bütün tehlikeleri göze alarak hendeği geçip muhasara altındakilere hücum ettiler. Bu yüzden, Peygamber (S.A.S.) düşmanın hendeği aşmasını önlemek için en seçkin sahabilerini hendeğin iç kenarı boyunca muhtelif noktalara yerleştirdi. Bu noktalardan birinde H.z. Ömer vazifelendirilmişti. Burada halen H.z. Ömer'in ismini taşıyan bir cami vardır. Bir gün kâfirler bu noktayı aniden zaptetmeye çalıştılar. Fakat *Zübeyr* ile takviye edilen H.z. Ömer, düşmanı hendeği aşarken kolladığından aniden giriştiği korkunç bir hücumla düşmanın sık saflarını paramparça etti. (22) Bir defasında kâfirlerle çatışması o kadar uzadı ki, ikinci namazının vakti nerdeyse geçiyordu. H.z. Ömer düşmanı çekilmeye zorladıktan sonra Peygamber (S.A.S.)e gelerek kâfirlerle geçen çatışmadan ötürü ikinci namazını kılamadığını söyleyince Peygamber (S.A.S.) kendisinin de o zamana kadar ikinci namazını eda edemediğini söyledi.

Beşyüz atlıya bedel olduğu kabul edilen meşhur *Arabistan* şampiyonu *Amr. b. Abdud* bu mu-

---

(22) Şah Veliyyullah'ın *Izalet-ül-Hife* kitabında zikrettiği bu olayı başka bir kitabta görmedim.

harebede Hz. *Ali* tarafından öldürüldü. Onun ölü-mü *Kureyş*'in azmini geniş çapta kırmıştı. Kâfir-lerin haberi olmadan Müslüman olan *Nuaym bin Mes'ud* onların aralarına ayrılık tohumları ekmiş ve *Yahudi-Kureyş* ittifakının bozulmasına vesile o-lan öldürücü darbeyi indirmiştir. Hülâsa, *Medine*'-nin ufuklarında meş'um bir şekilde koyulaşan kas-vetli putperestlik bulutları tedricen dağılmaya yüz tuttu ve bir kaç gün sonra en küçük bir iz bırak-madan silinip gitti.

### *Hudeybiye*

Hicrî 6 / Miladî 628 yılında Peygamber (S.A. S.), Eshabı ile beraber olduğu halde *Kâbe*'yi tavaf etmeye niyetlendi. Fakat *Kureyşlileri* kuşkulandır-mamak ve tamamen barışçı niyetlerle geldiklerini göstermek için hiç kimsenin yanına silâh almama-sını emretti. *Medine*'den altı mil kadar mesafede bulunan *Zul Huleyfe*'ye varınca Hz. *Ömer* bu şekil-de seyahat etmenin pek doğru olmadığını düşü-nerek fikirlerini Peygamber (S.A.S.)e arzetti. Pey-gamber (S.A.S.) Hz. *Ömer*'i düşüncelerinde haklı bularak silâh getirtmek için *Medine*'ye adam yol-ladı. Hacılar *Mekke*'ye iki konak mesafedeyken *Süfyan* beşbin *Kureyşlinin*, Müslümanların *Mek-ke*'ye girmelerine müsaade etmemek üzere ahdettik-leri haberiyle çıkageldi. Peygamber (S.A.S.), *Ku-*



*reyş'e* muharebe etme gayesiyle gelmediklerini anlatmak için seçkin Eshabından birini elçi olarak göndermek istedi. Bunun için H.z. *Ömer*'in bu elçilik görevini almasını arzu etti. H.z. *Ömer Kureyş*'in kendisine amansız bir şekilde düşman olduklarını ve onu desteklemek için akrabalarından hiç birinin *Mekke*'de olmadığını arz ettikten sonra H.z. *Osman*'ın arkadaş ve akrabalarının *Mekke*'de bulunmaları hasebiyle onu yerine vekil tayin etmenin münasib olacağını belirtti. Peygamber (S.A.S.) bu tavsiyeyi tasvib ettiğinden H.z. *Osman*'ı *Mekke*'ye gönderdi. *Kureyşliler Osman*'ın dönüşünü engellediklerinden ve aradan bir kaç gün geçtiği halde dönmediğinden onun öldürüldüğü yolunda şayialar yayılmaya yüz tuttu. Peygamber (S.A.S.) bu istihbaratı alınca sayıları bin dört yüz olan maiyetini kâfirlere karşı Cihad'a girişecekleri hususunda kendisine biat ettirdi. Bu biat bir ağaç altında vuku bulduğundan olay *Bey'atul Şecere* olarak bilinir. Aşağıdaki Kur'an âyetiyle bu olaya atıf yapılmaktadır:

«Andolsun ki Allah mü'minlerden —seninle o ağacın altında biat ederlerken— razı olmuştur...»  
(23)

Bundan bu olaya *Bey'atul Rıdvan* (Allah'ın rızasını kazanan biat) da denilmiştir.

H.z. *Ömer* henüz Peygamber (S.A.S.)e biat edilmeden çıkacak muhtemel bir çatışma için hazırlıklarına başlamıştı bile. *Sahih-al Buhari*'de *Hudey-*

---

(23) Kur'an-ı Kerim, (48, 18).

*biye* anlaşmazlığı ile ilgili olarak Hz. *Ömer*'in oğlu-Ensardan birine göndererek ondan atını ödünç olarak istediğini zikretmektedir. *Abdullah* gidince herkesin Peygamber (S.A.S.)e biat etmeye başladığını görünce kendisi de oraya giderek biat etti. Babasının yanına döndüğü vakit onun giyinip silâhlarını kuşanmakta olduğunu görünce ona biat olayını anlattı. Hz. *Ömer* doğruca Peygamber (S. A.S.)e giderek diğerleri ile beraber biat etti.

*Kureyş* Peygamber (S.A.S.)i *Mekke*'ye sokma hususunda ısrar etti. Uzun süren münakaşalardan sonra bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre o sene Müslümanlar Hac yapmadan geri dönecekler ertesi sene *Mekke*'ye girmelerine müsaade edilecek fakat bu ziyaretleri üç günü aşamayacaktı. Anlaşmanın ihtiva ettiği bir diğer maddeye göre iki taraf on sene müddetle birbirleriyle harb etmeyecek ve bu zaman zarfında *Kureyş*'ten Peygamber (S.A.S.)e iltica edenler *Kureyş*'e iade edilecek, fakat Müslümanlardan *Kureyş*'in eline geçenler *Kureyşliler* tarafından alıkonulabilecekti. Bu anlaşmanın son kısımları görünüşte şübhesiz ki kâfirlerin lehine idi. Bu husus Hz. *Ömer*'i fazlasıyla tedirgin etti. Henüz anlaşma imzalanmadan Hz. *Ebu Bekr*'e gelerek anlaşmanın Müslümanların menfaatlarını zedeleyici vasıflarını şiddetle tenkid etti. Hz. *Ebu Bekr* Peygamber (S.A.S.) tarafından yapılan her şeyin isabetli olduğunu izaha çalıştıysa da bu konuşma Hz. *Ömer*'i ikna edemedi. Hz. *Ömer* Peygamber (S.A.S.)e giderek içindekileri dök-tü:

«Ey Allah'ın Peygamberi! Siz Allah'ın Elçisi değil misiniz?»

«Şübhesiz» buyurdu Peygamber (S.A.S.)

«Bizim düşmanlarımız putperest müşrikler değil midir?»

«Şübhesiz öyledirler» diye cevap verdi Peygamber (S.A.S.)

«O halde niçin dinimizin küçük düşmesine göz yumalım?»

«Ben Allah'ın Elçisiyim ve O'nun Emirleri hilâfına hareket edemem.» buyurdu Peygamber (S.A.S.).

Yukardaki bu konuşmanın bilhassa tonu Peygamber (S.A.S.)e hürmet bakımından kusurluydu. Bu husus sonraları Hz. Ömer'i büyük bir üzüntü içinde bıraktı. Bu suçun telâfisi için kendini nafile oruç tutmak, namaz kılmak, sadaka vermek ve köleler azad etmek suretiyle cezalandırdı. (24) Fakat aslında görülmektedir ki bu konuşmada mevzu bahis nokta «Peygamber (S.A.S.)in hangi fiilleri onun insan vasfı ile alâkalı ve hangileri onun Peygamberlik sıfatı ile ilgilidir.» sualine dayanmaktaydı. (Bu meseleyi kitabın ikinci kısmında bütün teferruatıyla ele alacağız.)

Hülâsa barış anlaşması kaleme alınarak Hz. Ömer'in de aralarında olduğu Peygamber (S.A.S.) in en seçkin Eshabı tarafından imzalandı. Bundan sonra Medine'nin yolu tutuldu. Yolda. «*El Feth sûresi*» vahyedildi. Peygamber (S.A.S.) Hz. Ömer'i

---

(24) Taberî, sh. 1546.

çağırarak o gün Allah'ın kendisine dünyada en çok sevdiği şey olan âyetleri inzal ettiğini söyledi. Bunu dedikten sonra müteâkib âyeti okudu: (25)

«Biz hakikat sana (Hudeybiye müsalahası ile) apaşıkâr bir feth (zafer) yolu açtık...» (26)

Ravilerin naklettiğine göre Müslümanlar ve kâfirler bu zamana kadar ayrı yaşamışlardı. Hudeybiye anlaşmasıyla her iki taraf arasında yakın içtimâî münasebetler tesis edilmiş oldu. Böylece tarafların birbiriyle devamlı ihtilâfı İslâm prensipleri ve idealinin hızlı ve fasılâsız bir şekilde yayılmasına yardım etti. Neticede gittikçe yükselen İslâm dinine birkaç sene zarfında katılanların sayısı ilk on sekiz sene içinde Müslüman olanların sayısını aştı. (27) Bu demek oluyor ki, Peygamber (S. A.S.)i barış yapmaya sevk edip Hz. Omer'in ilk defa sezemediği sebep buydu. Allah'ın *El Feth sûresi* de bu barışa «zafer» olarak işaret buyurması bu yüzden olsa gerek.

### *H. Ömer'in Zevcelerini Boşaması*

Bu zamana kadar kâfir kadınlarla evlenmeye müsaade edilmişti. Fakat «Ve Allah'a eş tanıyan ka-

---

(25) Sahih-ül-Buharî, «hudeybiye» babı.

(26) Kur'an-ı Kerim (48, 1)

(27) Feth-ül-Bârî, cild 7. sh. 340 (Mısır bakışı).

dınları nikahlamayın...» âyetiyle bu müsaade iptal edildi. Bunun üzerine putperest olan iki karısını boşadı. Bunlardan birinin adı *Karibe* diğçerinin ise *Ümmü Gülsüm bint Carul* idi. Bunların ikisini de boşadıktan sonra Hız. Ömer, *Sabit bin Ebil Efleh*'in kızı *Cemile* ile evlendi. Hız. Ömer'in *Asım* isimli oğlu bu hanımından oldu.

Aynı yıl içinde Peygamber (S.A.S.) bir çok imparator ve krallarla yazışmalarda bulunarak onları İslâmiyeti kabule davet etti.

### *Hayber Muharebesi*

Meşhur *Hayber* muharebesi Hicretin yedinci yılında vuku buldu. *Benî Nadir* kabilesine mensub *Yahudilerin Medine*'den nasıl kovulduklarından, sonra *Hayber*'e gidip yerleştiklerinden bahsetmiş bulunuyoruz. *Kureyş*'in Hicrî 5 yılında *Medine*'ye karşı tartipledikleri sefer *Selam*, *Kinane* ve diğçer *Benî Nadir* reislerinin kıskırtması sonunda oldu. Bu tertiblerinin nasıl akamete uğradığı bilinen bir gerçektir. Fakat intikam düşüncesi kalblerinde acı bir hatıra olarak yer etti ve öc alma fikrinden bir an için olsun asla vazgeçmediler. En sonunda *Benî Sa'd* kabilesinin desteğini davalarına kazandırmaya muvaffak oldular. Hicrî 6 senesinde bu kabile *Yahudilerin* tarafını tutacaklarını beyan ettiler. Bu raporu alan Peygamber (S.A.S.) Hız. *Ali*'yi

bunların üzerine yolladı *Benî Sa'd* çok ağır bir mağlubiyete uğradı. Beşyüz deveyi de Müslümanlara ganimet olarak bıraktı. Bundan sonra rahat durmayan *Yahudiler* bu defa *Gatafan* kabilesini Müslümanlar'la harb etmeye ikna ettiler. Peygamber (S.A.S.) *Hayber*'in üzerine yürüdüğü zaman ilk defa bu kabileden muhalefet gördü. O şartlar altında *Yahudileri* bir daha kendilerine gelmek üzere ezmek vacib olmuştu. Çünkü aksi halde Müslümanlara müzmin baş ağrısı olmakta devam edeceklerdi.

Hülasa Hicrî 7 yılında Peygamber (S.A.S.) 1400 piyade ve 200 süvariden müteşekkil bir kuvvetle *Hayber*'in üzerine yürüdü. *Yahudiler* *Hayber*'i *Naim*, *Kumus*, *Sa'b*, *Vatîh* ve *Selalem* gibi müteaddid hisar ve kulelerle tahkim etmişlerdi. *Arabistan*'ın güzide muhariblerinden olan *Marhab* tarafından müdafaa edilen *Vatîh* ve *Selalem* haric diğer kaleler ard arda düştü. Peygamber (S.A.S.) istila kuvvet kumandanlığını Hz. *Ebu Bekr*'e tevdi ettiyse de Hz. *Ebu Bekr* bir başarı sağlayamadan döndü. Bundan sonra kumandanlığa getirilen Hz. *Ömer* iki gün çarpışmadan bir netice alamadı. Bunu gören Peygamber (S.A.S.) bayrağı, ertesi günü, mağrur kaleleri fırtına hızıyla zaptedecek kişiye teslim edeceğini söyledi. Ertesi günü bütün seçkin Eshabın her biri Peygamber (S.A.S.)'in bayrağını alacak olan bahtiyar kişi olmak ümidiyle tepeden tırnağa kadar silâhlanarak muhteşem bir saf halinde Peygamber (S.A.S.)'e geldiler. Bunların arasında bulunan Hz. *Ömer* bütün hayatı boyunca

sancaktarlık ve kumandanlık vazifesini o anda arzulanı kadar arzu etmediğini söylediler. Fakat bu müstesna şerefin Hz. Ali'ye nasib olması mukaddermiş. Peygamber (S.A.S.) hiç kimseye aldirmayarak Hz. Ali'yi çağırarak sancaktarlık şerefini ona bahşetti. *Marhab* Hz. Ali'nin kılıcı altında can verdi. ve onun ölümüyle *Hayber* muharebesi sona erdi.

*Hayber*'in arazisi muharib kuvvetler arasında taksim edildi. Hissesine düşen Semmağ namıyla maruf arazi parçasını Hz. Omer vakfetmiştir. *Sahih-i Müslim*'in «vakıflar» babı bu olayı etraflica ihtiva etmektedir. Bu İslâm tarihinde kurulan ilk vakıftır.

Aynı sene içinde Peygamber (S.A.S.) Hz. Ömer'i otuz kişinin başında *Havazin* kabilesine karşı yolladıysa da Hz. Ömer'in ilerlemekte olduğu haberini alan *Havazınliler* kaçtıklarından her hangi bir çatışma yer almadı.

### *Mekke'nin Fethi*

*Mekke* Hicrî 8 / Miladî 630 yılında fethedildi. Bu olay şöyle gerçekleşti.

Hudeybiye barışının bir maddesine göre *Arab* kabilelerinin *Kureyşlilerin* veya Müslümanların tarafını tutmakta tamamen serbest olacaktı. Nitekim *Huzaa* kabilesi Peygamber (S.A.S.)in davasını desteklerken *Benî Bekr Kureyşlilerin* tarafını tut-

tu. Bu iki kabile uzun bir müddetten beri birbirine zıd tavırlar takınmış ve aralarında birçok çatışmalar çıkmıştı. Hudeybiye anlaşması imzalandığında harp halinde olan bu iki kabile anlaşmanın getirdiği hükümlere göre mütareke yaptılar. Fakat birkaç gün sonra *Benî Bekr* sulhu bozunca *Kureyş*-liler onların bu suçuna ortaklık ettiler. Bu gelişmeler karşısında zor duruma düşen *Huzaa* kabilesi mensubları *Mukaddes Harem*'in hududları içine sığındıkları zaman bile taciz edilmekten kurtulamayınca Peygamber (S.A.S.)den yardım rica etmekte karar kıldılar. Bunu duyan *Ebu Süfyan* onlardan önce davranarak *Medine*'ye erken vardı ve Peygamber (S.A.S.)in huzuruna çıkarak *Kureyş* adına barışın yenilenmesi için ricada bulundu. Peygamber (S.A.S.) bu teklifleri cevabsız bırakınca *Ebu Süfyan* önce Hz. *Ebu Bekr*, sonra Hz. *Ömer*'e müracat ederek bu meselenin halledilmesinde aracı olmaları için yalvarmıştı. Fakat Hz. *Ömer* bu isteği öyle sert bir dille reddetti ki, *Ebu Süfyan*'ın huzuru tamamen kaçtı.

Peygamber (S.A.S.) *Mekke*'nin üzerine yürümek için hazırlıklarını tamamladıktan sonra Hicrî 8 yılının Ramazan ayında *Medine*'den onbin erle harekete geçti. *Marruz Zahran*'da bir mola verilirken Abbas, Peygamber (S.A.S.)in katırına binerek diplomatik bir vazife ile *Mekke*'ye hareket etti. Yol-da rastladığı *Ebu Süfyan*'a yaklaşıp «Gel seni Peygamber (S.A.S.)e götürüp sizin adınıza barış için dilekte bulunayım aksi halde bugün mahvolmanız mukadderdir.» dedi. *Ebu Süfyan* bu fikirde



teselli buldu. Bu fırsattan en iyi şekilde istifade etmek için *Abbas*'ın peşine takıldı. Henüz çok gitmemişlerdi ki Hız. *Ömer*'le yüz yüze geldiler. *Ebu Süfyan*'ı *Abbas*'ın refakatında görünce Hız. *Ömer* *Abbas*'ın Peygamber (S.A.S.)in nezdinde onun namına ricacı olacağını tahmin etti. Buna fena halde içerleyen Hız. *Ömer* yolu hızla adımlayarak Peygamber (S.A.S.)in yanına geldi «Elimize uzun zaman sonra düşen bu İslâm düşmanının kafasını uçurmama müsaade ediniz.» dedi. O esnada oraya varmış bulunan *Abbas*: «*Ömer*! Eğer *Abd Menaf* ailesinden değil de senin aşiretinden olsaydı *Ebu Süfyan*'ın kanını akıtmaya bu kadar hevesli olmazdın.» diye çıkışınca Hız. *Ömer*: «Allah'ın adına yemin ederim ki, benim babam *Hattab* İslâmiyeti kabul etseydi bundan duyacağım sevinç senin bu mübarek dine girdiğin zaman duyduğum hazzın yarısı bile oılmazdı!» cevabını verdi. Peygamber (S. A.S.) *Abbas*'ın tavsiyesine meylederek *Ebu Süfyan*'a hayatını bağışladı.

Peygamber (S.A.S.) *Mekke*'ye bir şaşaa ve ihtişamla girdi; *Kâbe*'nin girişinde durarak Müslüman tarihçilerin kelimesi kelimesine kaydettikleri çok beliğ bir nutuk verdi. Sonra halkın biatını kabule başlamak için Hız. *Ömer*'in refakatinde *Safa*'nın yamacına tırmandı. Halk büyük kitleler halinde gelerek biat ettiler. Hız. *Ömer* Peygamber (S. A.S.)in yanında fakat daha az yüksek bir yerde oturuyordu. Erkeklerin biatı bitip sıra kadınlara gelince Peygamber (S.A.S.) Hız. *Ömer*'e işaret ederek kadınların biatını kabul etmesini emretti. Hız.

Ömer de Peygamber (S.A.S.)e vekâleten kadınların biatını kabul etti.

### *Huneyn Muharebesi*

*Havazin* muharebesi, diğer adıyla *Huneyn* muharebesi aynı sene içinde vuku buldu. (28) *Havazin Arabistan*'ın meşhur ve itibarlı kabilelerinden-di. Bunlar işin başlangıcından beri İslâm'ın terakkisini kıskanç bakışlarla gözetlemişlerdi. Peygamber (S.A.S.) *Mekke*'yi zaptetmek maksadıyla *Medine*'den hareket ettiği zaman bunlar Müslümanların onlara taarruz edeceklerini sanarak muharebe hazırlıklarına giriştiler. Peygamber (S.A.S.)in *Mekke*'ye varışını duyunca büyük bir kuvvetle *Mekke*'ye doğru ilerleyerek *Huneyn*'de ordugâh kurdular. (29) Peygamber (S.A.S.) bu durumu öğrenince oniki bin kişilik bir kuvvetle *Mekke*'den çıktı. İki kuvvet *Huneyn*'de muharebe düzeni aldı. İlk saldırıda Müslümanlar düşmanı bozguna uğrattılar (30) Lâkin galibler meydandaki malları yağmaya dalınca *Havazınliler* öylesine korkunç bir hücumla geçip Müslümanların üzerine öyle bir ok sağnağı yağdırmaya başladılar ki, oniki bin kişilik ordudan çok

- 
- (28) *Huneyn Arafat* tepelerinin arkasında ve *Mekke*'den on mil kadar mesafede yer alan bir vadinin ismidir.  
(29) Taberî.  
(30) *Sahih-i Müslim*, «*Huneyn Muharebesi*» altında.

az insan muharebe meydanında kalabildi. Bu çatışmada gayret gösteren Eshahbın isimleri bilhas-sa kayıtlara geçmiştir. Pek tabii *H.z. Ömer* de bun-ların arasındadır. Meşhur *Taberî* buna açık bir şe-kilde temas etmiştir. *İmam Buharî*'nin kendisin-den bolca rivayet ettiği ileri gelen ravilerden, mu-harebeler ve biyografi müverrihliğinde rakipsiz o-lan *Muhammed bin İshak Kitab-ül Magazi* isimli eserinde: «Peygamber ile beraber ancak *H.z. Ebu Bekr*, *H.z. Ali*, *H.z. Ömer* ve *Abbas* gibi birkaç Mu-hacir, Ensar ve akraba kaldı.» (31) der.

Buna rağmen Müslümanlar tekrar toplanarak hücumla geçtiklerinden muharebe Müslümanların zaferiyle sonuçlandı. *Havazinlilerden* altıbin kadar esir alındı.

Hicrî 9 / Miladî 631 yılında *Roma İmparatoru*'-nun *Arabistan*'ı istila etmek için hazırlanmakta olduğu şayiası etrafa yayılmaya başladı. Bunun üzerine Peygamber (S.A.S.) Eshabına talimat ve-rerek bu işte kendilerini göstermelerini istedi. Bu sıralarda kıtlık hüküm sürdüğünden halkın bu seferi para ve mal ile desteklemesi istendi. Eshabın çoğu büyük para yardımlarında bulundular. *H.z. Ömer* de malının yarısını Peygamber (S.A.S.)e tak-

---

(31) İbn İshak'ın orijinal eserini görmedim fakat bu eserin çok eski bir Farsça tercümesini gördüm. Yukardaki söz-ler bundan ıktibas edilmiştir. Hicrî 612 senesinde Sa'd bin Zengi'nin emriyle yapılan bu tercümenin çok eski bir el yazması Alahabad Halk Kütüphanesinde mevcud-tur.

dim etti. (32) Hülâsa silâh ve yiyecek tedariki tamamlanınca Peygamber (S.A.S.) *Medine*'den hareket etti. Fakat *Tebük* isimli yere gelindiğinde bu şayanın asılsız olduğu tesbit edildi. Binaenaleyh orada bir kaç gün kaldıktan sonra Peygamber (S. A.S.) *Medine*'ye döndü.

Peygamber (S.A.S.)'in zevcelerine darılarak onlardan ayrı kalması aynı sene içinde vuku bulmuştur. Peygamber (S.A.S.)'in tavırlarından kadınlarını boşadığını zanneden Eshab büyük bir üzüntüye kapıldı. Buna rağmen hiç biri bu konuda Peygamber (S.A.S.)'e bir şey söylemeye cür'et edemedi. Hz. *Ömer* Peygamber (S.A.S.)'i görmeyi çok dilediysede de huzuruna çıkmak için müsaade alamadı. Nihayet Hz. *Ömer* kapıcıya yüksek sesle bağırarak: «Belki Peygamber (S.A.S.) *Hafsa* için rica etmeye geldiğimi zannediyor. Ama Allah'a yemin ederim ki hayır! Eğer Peygamber (S.A.S.) bana öyle emrecek olsa gider *Hafsa*'nın başını kendi elimle kesdim» (33) dedi. Peygamber (S.A.S.) bunu duyunca Hz. *Ömer*'i derhal içeri çağırdı. Peygamber (S.A.S.)'in huzuruna varınca Hz. *Ömer* sordu: «Zevcelerinizi boşadınız mı?».

«Hayır» dedi Peygamber (S.A.S.).

«Öyle ise, müsaade ederseniz, bu sevinçli hab-

---

(32) Bu olay Tirmizî ve Ebu Davud'ta «Ebu Bekr'ın Faziletleri» başlığı altında zikredilmiş fakat bununla ilgili herhangi bir muharebeye atıf yapılmamıştır.

(33) Sahih-i Müslim «Boşanma» babı.

ri camide keder dolu kalbleriyle oturan Müslümanlara haber vereyim.» dedi Hz. Ömer.

Bu olay Hz. Ömer'in Peygamber (S.A.S.)le ne kadar samimi olduğunu gösterir. Hattâ *Ümmü Seleme* (Peygamber (S.A.S.)in zevcelerinden biri) yukarıda temas edilen dargınlık olayı devam ederken bir defasında Hz. Ömer'e bütün meselelere müdahalesinin kendisini Peygamber (S.A.S.) ile hanımları arasındaki meselere bile karışmaktan alıkoyamadığı bir seviyeye ulaştığını söylemişti.

Hicrî 10 / Miladî 632 yılında *Arabistan*'ın dört bir yanından sayısız heyetler gelerek binlerce, yüz binlerce kişi İslâm dairesine girdi. Aynı sene Peygamber (S.A.S.) hac gayesiyle *Mekke*'ye gitti. Bu onun son hacı oldu.

Safer, Hicrî 11 / Miladî 632 tarihinde Peygamber (S.A.S.) *Romalılara* karşı hareket etmek üzere *Usame bin Zeyd*'i bir ordunun başına geçirdi ve bütün seçkin Eshabın buna refakat etmelerini emretti. Ay sonunda yürüyüş için bütün hazırlıklar tamamlanmışken, Peygamber (S.A.S.) hastalandığından sefer tehir edildi.

Meşhur bir rivayete göre Peygamber (S.A.S.)in hastalığı onüç gün sürdü. Müsbet bir salâhiyete istinaden *Beyhakî* bu müddetin on gün olduğunu söylemektedir. *Süleyman Temimî Megazi*'sinde aynı müddeti vermiştir. Hastalık münavebeliydi. Humma bazan bütün şiddetiyle gelir bazan da o kadar azalırdı ki, Peygamber (S.A.S.) camiye gider namazlarını kılardı. Vefat ettiği günün sabahında bile kapıya kadar yürüyüp perdeyi açtı, namaz kıl-

makta olanlara baktı. Bu manzaradan pek hoşnud kalarak memnuniyetle tebessüm etti.

*Kırtas Olayı*

Peygamber (S.A.S.)in hastalığı sırasında vuku bulan en önemli hadise *Kırtas Olayı*'dır. Ölümünden üç gün önce Peygamber kâğıt ve kalem isteyerek halkını dalâlete düşmekten korumak için bir takım talimat yazacağını söyledi. Bunun üzerine Hz. Ömer halka hitab ederek Peygamber (S.A.S.)in ağır hasta olduğunu ve *Kur'an*'ın kendileri için kâfi bir kılavuz olduğunu söyledi. Bazı kimseler Peygamber (S.A.S.)in (hâşâ) sayıkladığını iddia ettiler. İsteri manasına gelen «Hecir» rivayette yer almaktadır.

Yukardaki olay hayreti mucibdir. Çünkü buna bakarak bir tenkidcinin nazarında, Peygamber (S. A.S.)in ölüm döşeğinde bulunduğu bir zamanda ümmeti için sonsuz bir endişe saikiyle «sizi dalâlete düşmekten koruyacak şeyler yazayım» demesi, bu tavsiyelerin ümmetin dalâlete düşmekten korumak için söylenmiş olacağı takdirde bu irşadların Peygamberlik vasfının tezahürü olacağından bunların vahyedilmiş ve dolayısıyla hatasız olmaları karşısında Hz. Ömer'in Peygamber (S.A.S.)in talimatına lüzum olmadığını zira *Kur'an*'ın yeterli bir rehber olduğunu ilân etmesinden daha büyük

küstahlık, isyan, dikkatsizlik ve cür'et olamaz .Hat-tâ, bazı rivayetler işi Peygamber (S.A.S.)'in (hâşâ) hezeyan ettiğini söyleyenin bizzat H.z. Ömer olduğuna kadar götürmektedir.

Bu mesele çok eskiden beri münakaşa mevzuu olmuştur. İslâm'ın iki hasım fırkası meseleyi işlerine en iyi gelecek tarzda tefsir etmişlerdir. Fakat bu mesele pek çok yersiz mutalaalara sebebiyet verip muhakeme prensipleri asla mevzua tatbik edilmediğinden ana mesele hakkında bir karara varılamadığı gibi bir sürü önemsiz şeyler ileri sürülmüştür. Böylece hezeyanın insan vücudunun maruz kaldığı marazlardan olduğu Peygamber (S. A.S.) ise beşerî hastalıklardan muaf olmadığından bir peygamberin hezeyana kapılabileceği iddia edildi.

Bu hususta nazarı dikkate alınması gereken esas nokta rivayetlerde belirli birşekilde anlatılan bir olaydan herhangi bir müsbet ve şübhe götürmez hüküm çıkarılıp veya çıkarılamıyacağıdır. Bu mesele mütaalaa edilirken şu gerçekler göz önünde bulundurulmalıdır:

1 — Peygamber (S.A.S.)'in hastalığı aşağı yukarı onüç gün sürdü.

2 — *Buharî* ve *Müslim*'de eksiksiz anlatıldığı gibi, kâğıt ve kalem perşembe günü istendiğinden, Peygamber (S.A.S.) ise pazartesi günü hayata gözlerini yumduğundan bu olaydan sonra dört gün daha yaşamıştı.

3 — Peygamber (S.A.S.)'in rahatsızlığı esnasında aklî muvazenesizlik emareleri gösterdiğinden

bahseden başka hiç bir rivayet yoktur.

4 — O zaman çok sayıda Eshab hazır bulunmasına rağmen (hadisenin görgü şahitlerinin sayı bakımından fazla oluşu olayın çeşitli tarzlarda rivayet edilmesine sebep olmuştur. Şöyle ki, sadece *Sahîh-i-Buharî* vak'ayı yedi ayrı şekilde anlatır.) *Abdullah bin Abbas*'dan başka diğer hiç bir sahabinin olayla ilgili herhangi bir rivayeti olmaması ehemmiyeti haizdir.

5 — O zaman *Abdullah bin Abbas* onüç veya ondört yaşlarında bulunuyordu.

6 — *Abdullah bin Abbas* hadisenin vuku bulunduğu iddia edilen zamanda olay yerinde mevcut olmadığından olayın doğrudan doğruya görgü şahidi olmadığı gibi vak'a ile ilgili malumatını aldığı kaynak mechuldür. (34)

7 — Peygamber (S.A.S.), kâğıt ve kalem istediği zaman halkın Peygamber (S.A.S.)'in (hâşâ) sayıkladığını söyledikleri noktasında bütün raviler hemfikirdirler. (35)

---

(34) Buharî'nin «Kitab-ül-İlm» babında zikredilen rivayet ilk bakışta *Abdullah bin Abbas*'ın hadise mahallinde olduğu intibahı uyandırmaktadır. Binaenaleyh muhaddisler bunu tenkid etmiş ve *Abdullah bin Abbas*'ın vukuu iddia edilen olayda hazır olmadığını göstermişlerdir. (Bak *Feth-ül-Bârî*, «Kitab-ül-İlm» babı.)

(35) Meşhur alim Kurtubî bu sözleri tevil etmeye çalışarak ve bundan gurur duyarak: «Cemaat Peygamber'in şüphesiz, sayıklamadığını onun emirlerini hiçe saymak değil onlara itaat etmek gerektiğini der gibi bu sözleri hayret ve inkârla karşıladılar» derse de bu izah tam tersinedir. Buharî ve Müslim'de bir çok sarîh rivayetler



Herşeyden önce rivayet Peygamber (S.A.S.)de daha evvel herhangi bir akli dengesizlik emaresinin mevcudiyetini göstermiyorsa Peygamber (S.A.S.)in bir kalem ve kâğıt istemesiyle halkın onun kendinde olmadığına hükmetmesi ihtimalden uzaktır. Peygamber (S.A.S.)in deliliğe maruz kalabileceklerini farzederek bile, bu onların alelâde konuşmalarının evirilip çevirilerek deli saçmalarına benzetilebileceği manasına gelmez. Ölüm döşesindeki bir Peygamberin «Gelecekte sizi saptırmaktan kurtaracak talimatı yazmam için bana kalem ve mürekkep getiriniz» demesinde herhangi bir insicamsızlık olabileceğini anlıyamıyoruz. Bu rivayetin doğruluğu kabul edilecek olsa bile, ravinin cemaatı Peygamber (S.A.S.)in kendinde olmayarak ve hezeyan içinde kalem ve mürekkep istediği fikrine sevkeden olayları unutarak nakletmediği bir gerçektir. Öyle ise esas noktaları ravi tarafından anlatılmayan bir rivayetten nasıl müsbet bir hüküm çıkarılabilir? Aynı zamanda böyle hayatî ehemmiyeti haiz olan bir vak'ada yegane ravinin onüç veya ondört yaşlarında bir delikanlı olan *Abdullah bin Abbas*'ın olduğu hattâ onun bile hadisenin doğrudan doğruya görgü şahidi olmadığı hatırlanacak olursa rivayetin doğruluğundan ciddi

---

meselenin bu tarzda halline yer bırakmamaktadır. Şöyle ki Müslim'de «sayıklar» kelimesi iki defa geçmekte ve bunun tekrarı rivayeti nakleden ravilerin kanaatlerini tekid etmektedir Diğer bir yerde başka hiçbir manaya gelmeyen «Peygamber sayıklamaktadır» açık ifadesi geçmektedir.

olarak şüphe etmek gerekir. Anlayışı kıt ve sathî olan bir şahıs için *Buharî* ve *Müslim*'deki bir rivayetten şüphe etmek akıl almaz bir şey olabilir, fakat o şahıs bilmelidir ki, *Buharî* ve *Müslim*'in kendisinden malûmat aldıkları bir ravinin rivayetinin doğruluğundan şüphe etmek Peygamber (S.A.S.)e aklî muvazenesizlik, Hz.Ömer'e de küstahlık lekesi sürmekten daha kolaydır.

Hülâsa, bu olaydan sonra Peygamber (S.A.S.) dört gün yaşadı ve bu arada birçok emir ve talimat verdi. Hattâ tam vefat edeceği gün zindeliği üzerine dönmüş cemaat iyileştiğini zannetmiş, Hz. *Ebu Bekr* de buna kanaat getirerek *Medine*'den iki mil mesafedeki evine dönmüştü. (36) Hz. *Ömer* ise son anına kadar Peygamber (S.A.S.)in yanından ayrılmadı. Peygamber (S.A.S.) pazartesi günü, 12 Rebiülevvel, Hicrî 11, öğle vakti *Aişe*'nin evinde hayata gözlerini yumdu. Ertesi günü öğleden sonra defnedildi. Ölümünün Müslümanlara verdiği kederi kim ölçebilir? Yaygın bir rivayete göre üzüntüden harab olan Hz. *Ömer*, *Mescidi Nebevi*'ye giderek: «Kim olursa olsun Peygamber (S.A.S.) öldü diyeni öldüreceğim.» dediği söylenmekle beraber diğer hususlar bu rivayeti doğrulamamaktadır. Bizim kanaatimize göre karışıklık çıkarmak için Peygamber (S.A.S.)in ölümünü bekleyen çok sayıda münafığın *Medine*'de oluşu karşısında Hz. *Ömer* haberin yayılışını önlemeyi tedbir olarak uygun bulmuş olabilir. Bu hadise bile ayrı rivayetlerde

---

(36) Taberî, sh. 13, 18.

değişik şekiller almıştır. Fakat *Sahih-i-Buharî* ve diğer kitablar bizim tahminimize uymayan atıflar ihtiva etmektedir.



## BEŞİNCİ BÖLÜM



## BENÎ SAİDE SAKİFESİ

*Ebu Bekr*'ın hilafeti: Bunun için *Ömer*'in gayretleri.

Peygamber vefat eder etmez Hilafet için mücadelenin başlaması görünüşte hayret vericidir. Hatta hilafet meselesi üzerine çıkan kavganın yanında İslâm'ın kurucusunun cesedinin defnedilmesi ikinci derecede mühim bir mesele oldu. Peygamber'in cesedi ortada uzanmış dururken hayatında ona aşk ve bağlılıklarını ifade edenlerin devlet başkanlığını diğerlerine kaptırmamak için Peygamber'in cesedinin münasib bir şekilde defnedilmesini beklemeden sıvışıp gidenlerin teşkil ettiği manzarayı bir an için olsun kim hayal edebilir?

Bu fiilin İslâm semasının en parlak iki yıldızı mesabesindeki *Ebu Bekr* ve *Ömer*'e atfedilmesi daha da hayret vericidir. *Ali ve Beni Haşim* ailesi gibi Peygamber'e (S.A.S.) kan ve akrabalıkla bağlı olanlara Peygamber'in (S.A.S.) ölümünün tabii olarak ne kadar çok tesir ettiği, bu acı ayrılığın onları kederler içinde mecalsiz bıraktığı ve ölüye karşı olan son vazifelerini yerine getirme endişesinin başka düşüncelere mahal bırakmadığı hatırlanacak olursa bu fiilin sevimsizliği bir kat daha artar.

Şunu itiraf edelim ki Hadis ve Biyografik eserler ilk bakışta insanın zihnine aynı intibayı uyandırmaktadır, fakat hakikatler araştırıldığında bunun böyle olmadığı ortaya çıkar. *Ömer* ve *Ebu Bekr*'in Peygamber'i (S.A.S.) defnetmeden *Benî Saide*'nin Sakifesine gittikleri doğrudur; Sakife'ye vardıkları zaman *Ömer*'in hilafet mevzuunda *Ensar*'la münakaşa ettiği hiç bir felâkete uğramamış gibi onların davalarına sed çekmeye gayret ettiği de bir gerçektir; ve yine *Ömer* ve bir dereceye kadar *Ebu Bekr*'in yalnız *Ensar*'ı değil, aynı zamanda *Ali* ve *Benî Haşimi Ebu Bekr*'in hilafetini (*Ebu Bekr*'in bu işte pek gönüllü olmamasına rağmen) kabul etmeye zorladıkları da bir hakikattir. Fakat bu konuda gözden kaçırılmaması gereken bazı mühim hususlar vardır. Bu noktaları sıralayalım:

1 — Hilafet meselesini *Ömer* ve arkadaşları mı ihdas etmişlerdi?

2 — Adı geçen şahsiyetler *Beni Saide*'nin Sakifesine kendi arzuları ile mi gitmişlerdi?

3 — Acaba *Ali* ve *Benî Haşim* hilafetin kendilerine kalması için telâşlı değiller miydi?

4 — *Ömer* ve *Ebu Bekr*'in giriştikleri bu hareket o şartlar altında doğru muydu değil miydi?

İlk iki nokta hususunda meseleyi tam bir vuzuha kavuşturmak amacı ile *Ebul Ya'le*'nin selâhi-



yeti şüphe kabul etmez eseri olan Musuad'dar. şu iktibası yapıyoruz: (37)

«Peygamber'in (S.A.S.) evinde oturlurlarken birdenbire bir adamın dışardan: «Ey Hattab'ın oğlu! bir dakika dışarı çıkar mısın, diye bağırdığını Hz. Ömer anlatır. Hz. Ömer adama onları rahat bırakıp gitmesini zira Peygamber'in (S.A.S.) defni için hazırlık yapmakta olduklarını söyledi. Adam bir olayın cereyan ettiğini, *Ensar'ın Benî Saide* Sakifesinde kuvvet toplamakta olduklarını, vaziyet vehamet kesbettiğinden, *Ensar'ın* bir harbe sebebiyet verebilecek bir fiile girişmemeleri için Ömer'in (R.A.) gidip meseleyi tedkik etmesinin zarurî olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ömer, *Ebu Bekr'e* (R.A.) «Haydi gidelim.» dedi.

Bundan anlaşılmaktadır ki ne Ömer (R.A.) ne *Ebu Bekr* (R.A.) diğerlerinin hilafet mevzuunda mesele çıkaracaklarını önceden kestirdikleri ne de *Benî Saide'nin* Sakifesine kendi istekleri ile gittikleri anlaşılmaktadır.

Üçüncü noktaya gelince, Müslümanların o zaman üç ayrı hizib halinde oldukları müşahede edilmektedir: 1 — *Ali'nin* (R.A.) de aralarında olduğu *Benî Haşim*, 2 — *Ebu Bekr* (R.A. ve Ömer'in (R.A.) başkanlık ettiği muhacirler ve 3 — Reisleri *Ubade* olan *Ensar*. Bu üç hizibten hiç biri hilâfet meselesine bigâne değildi. *Ensar* niyetlerini alenen itiraf etmişti. Mütâakib rivayet *Benî Haşim'in* emellerinin ne olduğunu göstermektedir.

---

(37) Feth-ül-Bari, cild VII, sahife 23.

Peygamber'in (S.A.S.) vefat edeceği gün *Ali* (R.A.) evden dışarı çıkınca halk Peygamberin (S.A.S.) sıhhi durumunu sormak için onun etrafında toplandı. Peygamber (S.A.S.) görünüşe göre kendine gelip iyi gözüktüğünden *Ali* (R.A.) onlara, Allah'ın izni ile onun iyileştiğini söyledi. *Abbas* onun elini kavrayarak sarstı ve bağırarak konuşmaya başladı: «Allah'a yemin ederim ki üç gün sonra köle olacaksın. Peygamber'in (S.A.S.) bu hastalıktan öleceğini şimdiden görebiliyorum. Çünkü *Abdumuttalib* ailesi efradının öleceklerine yakın, yüzlerinin ifadesinin tuhaf bir değişikliğe uğradığına tecrübemden biliyorum. Gel Peygamber'e (S.A.S.) gidip ondan hilafet makamını kendisinden sonra kimin işgal edeceğini tahkik edelim. Eğer hak sahibi halefler biz isek Peygamber (S.A.S.) bizim lehimize bir vasiyetname yapar.» *Ali* (R.A.) bu suali sormayacağını zira Peygamber (S.A.S.) hayır diyecek olursa istikbale aid bütün ümidlerin boşa çıkacağını söyledi. (38)

Bu rivayet *Abbas*'ın görüşlerini açıkça göstermektedir *Ali* (R.A.) o zamana kadar Peygamber'in vefat edeceğinden emin değildi. Bu yüzden bu meselede her hangi bir adım atmayı uygun bulmadığı bir yana kendisinin namzed olabileceğine güveni yoktu.

Peygamber'in (S.A.S.) ölümünden sonra *Fatıma*'nın (Peygamber'in (S.A.S.) kızı ve *Ali*'nin (R.A.)

---

(33) Sahih-i Buhari, Peygamberin hastalığı bahsı; Feth-ül-Bari.

zevcesi) evinde bütün *Benî Haşim* ve müttelikleri-  
nin hazır bulunduğı bir toplantı düzenlendi.

Bu hizbin başkanlığını *Ali* (R.A.) yaptı *Sahih-i Buhari* ravisinin Ömer (R.A.) olduğı şu rivayeti ihtiva etmektedir: (39)

«Bizim başımıza gelen şeydu. Peygamber son nefesini verince Ensar ayrı bir hizip teşkil ederek ayrıldılar ve Benî Saide Sakifesinde toplanarak bize muhalefet ettiler. Ali, Zübeyr ve taraftarları da bize karşı durdular. İşte o zaman Muhacirler Ebu Bekr'in etrafında toplandı.»

Yukardaki konuşma yüzlerce sahabının hazır bulunduğı bir temsilciler toplantısında Hz. Ömer tarafından yapıldı. Binaenaleyh onun hakikate muhalif bir beyanda bulunduğuna ihtimal verilemez, çünkü o, durum hakkında yanlış bir beyanda bulunmuş olsaydı dinleyiciler derhal müdahalede bulunurlardı. İmam Malik tarafından nakledilen rivayet bu hadiseyi tamamen aydınlatmaktadır. Bu rivayetin ifadesi şöyledir.

«Ve *Ali*, *Zübeyr* ve taraftarları bizden ayrılarak Peygamber'in (S.A.S.) kızı *Fatıma*'nın evinde toplandılar.»

Taberi Tarihi (Sahife 1820) der ki:

«*Ali* ve *Zübeyr* ayrıldılar, *Zübeyr* kılıcını kınından sıyrarak *Ali*'ye biat edilmedikçe kılıcın kınına girmeyeceğini söyledi.»

Bütün bu rivayetler şu sonucu intac etmektedir: 1 — Peygamber'in (S.A.S.) ölümünden hemen

---

(39) Kitabul Hudud.

sonra üç rakib hizib olan Ensar, Muhacirler ve Benî Haşim hilafet meselesi üzerinde ayaklandılar; 2 — Muhacirler *Ebu Bekr*'in, *Benî Haşim* ise *Ali*'yi baş olarak tanıdılar, 3 — Tıpkı *Ömer* ve *Ebu Bekr*'in Peygamber'in (S.A.S.) ölüsünü yalnız bırakıp Sakifeye gittikleri gibi *Ali* de Peygamber'in (S.A.S.) cesedini terk ederek *Fatıma*'nın evindeki *Benî Haşim*'in toplantısında bulunmaya gitti.

*Ali*'nin (R.A.) *Sakife*'ye gitmeyişinin sebebi Peygamber'i kaybetmekle duyduğu kederin verdiği mecalsizlik veya Hilafeti düşünmeyecek kadar hüznü oluşu değil ancak *Sakife*'de toplanan Muhacirler ve *Ensar*'dan hiç birinin *Ali*'nin (R.A.) iddiasına arka çıkmayacaklarıydı. Çünkü *Ebu Bekr*'in (R.A.) Muhacirlerin münakaşasız başı olduğu gibi *Sa'd bin Ubade* de *Ensar*'ın reisi idi.

Son olarak ileri sürülen fikir vuku bulan bütün bu olayların uygun olup olmayışdır. Bu ise içtimaî gelişmenin en basit kaideleriyle aşına olan herkes tarafından kolayca anlaşılabilir. Peygamber'in (S.A.S.) vefat edeceği sıralarda *Medine* Dine bir darbe indirmek için İslâm'ın Kurucusunun ölümünü bekleyen velilik taslayan münafıklarla kaynaşıyordu. Böyle nazik bir dönemde ağlayıp inlemekle vakit geçirmenin mi yoksa herşeyi keşmekeşlikten kurtarıp nizam ve intizama kavuşturmak amacıyla bir halifenin tayini için tedbir almanın mı daha münasib olacağı tasavvur edilebilir. Hilafet meselesini başlatmakla *Ensar* durumun nezaketini bir kat daha arttırmış oldu. Çünkü *Kureyş* pek küçük gördükleri *Ensar*'ın önün-

de baş eğemezlerdi. Kureyş'in Ensarı ne kadar hor ve hakir gördükleri Bedir harb meydanında Ensar muharibleri Kureyşli hasımlarına meydan okuduk-ları zaman *Utbe*'nin Peygamber'e hitaben: «Ey Mu-hammed, biz dengimiz olmayanlarla döğüşmeyiz» demesinden anlaşılabilir. Kureyş bir yana, bütün *Arabistan* Ensar'ın üstünlüğünü kabul etmezdi. *Ebu Bekr* (R.A.) *Sakife*'de yaptığı bir konuşmada bu ka-naati dile getirerek şöyle dedi: «*Kureyş* yaşadıkça *Arabistan* halkı buna razı olmayacaklardır.» Bun-dan başka *Ensar*'ın kendileri ikiye bölünmüşlerdi: *Evs* ve *Hazreç*. Bu şartlar altında *Ensar*'ın hilafet iddialarının örtbas edilerek münasib ve ehil bir kişi-nin derhal seçilmesi elzemdi. Hazır olanların arasın-da en yaşlı ve nüfuz sahibi olan kişi *Hız. Ebu Bekr*'di ve onun seçilmesi işten bile değildi, fakat halkın dik-kati *Ensar*'ın çıkardığı kargaşalığa çevrilmişti. Vazi-yet öylesine tehdit edici bir hal almıştı ki kılıçlar kınlarından fırlamak üzereydi. Fırtınanın kopmaya hazır olduğunu sezen *Hız. Ömer* hiç vakit kaybetme-den birden elini *Hız. Ebu Bekr*'in eline verdi ve ilk biat edenin kendisi olduğunu ilân etti. *Hız. Os-man*, *Ebu Ubeyde bin Cerrah* ve *Abdurrahman bin Auf* onu takib ettiler (40) Bunun ardından avam ileri doğru atılarak aynı şekilde *Hız. Ebu Bekr*'e bi-atlerini ilân etti. Böylece kopmak üzere olan bir fırtına dindirilmiş ve halk tatmin olmuş olarak her günkü hayatlarının meşgalelerine dönmüştü.

---

(40) *Maverdi*, *El-Ahkâma-us-Sultaniyye* adlı eserinde ilk defa beş kişinin biat ettiğini yazar.

Bu hususta ayrı kalan yegane fırka Benî Haşim oldu. Bunlar iddialarında ısrara devam ederek gayelerine ulaşabilmek için zaman zaman *Fatıma'nın* evinde toplanarak bir takım tertiplere giriştiler. *Hız. Ömer* onları Birinci *Halife*'ye biat etmeye zorlamaya çalıştıysa da *Benî Haşim Hız. Ali*'den başkasına baş eğmedi. Meşhur Taberî, Tarih-i Kebirinde *Hız. Ömer'in Hız. Fatıma'nın evinin* kapısı önünde durup: «Ey Peygamber'in (S.A.S.) kızı! Allah'a yemin ederim ki sizi her şeyden çok severiz, bununla beraber eğer bundan böyle eviniz bu tarzda suikasdçıların buluşma mahalli olmakta devam ederse bu adamların yüzünden evi ateşe vereceğim» şeklinde bağırıldığını rivayet eder.

Bu rivayetin sıhhati şüphelidir, çünkü bunun ravileri hakkında tafsilatlı bilgi toplayamadık, ama muhakemenin ışığında bu olayın vukuunu inkâr etmek için de bir sebep yoktur. *Hız. Ömer* kızgın ve keskin mizaçlı olduğundan böyle bir hareket onun tabiatına zıd düşmezdi. Şu da bir gerçektir ki bu nazik durumda *Hız. Ömer* bazı tedbirleri âcilen ve lüzumundan fazla sert bir şekilde aldığından itidal bakımından eksik olmakla beraber yine de isyanın bunun böyle oluşu sayesinde önlendiği hatırlanmalıdır. Eğer *Benî Haşim'in* tertipleri devam edecek olsaydı, İslâm kardeşliğinin temelleri oracıkta sarsılır ve daha sonra *Hız. Ali* ile *Muaviye* arasında çıkacak olan iç harbin aynisi başlardı.

*Hız. Ebu Bekr* Hicrî 13 yılının cemaziyelâhir ayında vefat ettiğinden hilafeti iki sene üç ay sür-

dü. Bu müddet zarfında alınan bütün tedbirlerde gayet tabii *H.z. Ömer*'in parmağı vardır. Fakat bunlardan bu kıtabta bahsedilemez çünkü, ne de olsa bunlar *H.z. Ebu Bekr*'in hayatını yazma şerefi düşen zat onların üzerinde durabilir.

*H.z. Ebu Bekr* uzun tecrübelerden hilafetin ağır mesuliyetlerini *H.z. Ömer*'den başkasının yüklenemeyeceği kanaatine varmasına rağmen efkârı umumiyeyi yoklamak maksadı ile, son saati yaklaşınca Eshabın en seçkinlerine danıştı. Herkesten önce *Abdurrahman bin Avf*'ı çağırarak fikrini sordu. O *H.z. Ömer*'in uygunluğunun herkes tarafından kabul edildiğini fakat onun oldukça sert mizaçlı olduğunu söyledi. *H.z. Ebu Bekr*, *Ömer*'in sert mizacının kendisinin (*H.z. Ebu Bekr*'in) yumuşaklığını dengeleyeceğini ve herşey onun elinde olduğu zaman kendiliğinden yumuşayacağını söyledi. Bundan sonra *H.z. Ebu Bekr* *H.z. Osman*'ı çağırarak bu meselede onunla istişare etti. *H.z. Osman* şu kadarını söyleyebileceğini *H.z. Ömer*'in içinin dışından daha iyi olduğunu ve aralarında hiçbirinin onun seviyesine ulaşamayacağını belirtti. *H.z. Ebu Bekr*'in *H.z. Ömer*'i hilafet için teklif edeceği haberi etrafa yayılınca bu vaziyet bazı şahısları endişelendirdi. Meselâ *Talha* *H.z. Ebu Bekr*'e baş vurarak korkularını şöyle ifade etti: «*H.z. Ömer*'in sen, hayattayken bize nasıl sert bir muamele tatbik ettiğinin farkındasın, Hilafet ona geçtiğinde bize ne türlü muameleyi reva göreceğini Allah bilir. Sen şimdi bizi ebediyen terketmek üzereyken mukadderatımızı bizi demirden bir elle idare edecek

olan bir şahsa havale ediyorsun. Kendi kendine düşün bunun için Allah'a ne cevap vereceksin?» *Hz. Ebu Bekr* Allah'a kullarını idare etmek için onların en iyisini tayin ettiğini söyleyeceği şeklinde cevap verdi.

Bunu söyledikten sonra *Hz. Osman*'ı çağırarak hilafet vasiyetnamesini yazdırmaya koyuldu. Önsözü yazdırdıktan sonra bir baygınlık geçirdi. Bunu gören *Hz. Osman* müteâkib kelimeleri kendisi ilâve etti: «*Hz. Ömer*'i halife tayin ediyorum.» Bir müddet sonra, *Hz. Ebu Bekr* kendine gelince, *Hz. Osman*'dan yazdıklarını okumasını istedi. *Osman* (R.A.) vesikayı okuyunca, *Hz. Ebu Bekr* kendini zabtedemeyerek «*Allahu Ekber*» (Allah en Uluçur) diye bağırdı ve «Allah mükafatını versin!» dedi. Vasiyetname bitince onu kölesine verdi ve vasiyetnameyi halka okumasını kölesine emretti. Sonra balkona çıkarak aşağıda toplanan halka şöyle hitap etti: «Halifeliğe hısım ve akrabamdan birini değil *Ömer*'i tayin etmiş bulunuyorum. Bu anlaşma sizce uygun mudur?» Cemaat tek sesle cevap verdi: «Duyarız ve itaat ederiz.» Bundan sonra *Hz. Ömer*'i çağırarak ona pekçok unutulmaz ve paha biçilmez nasihatlerde bulundu. Bunlar muhakkak ki *Hz. Ömer*'e bütün meslekî hayatı boyunca iyi rehberlik etmişlerdir.



## **ALTINCI BÖLÜM**



## HİLAFET VE FETİHLER

*Hız. Ebu Bekr'in hilafeti sırasında Arabistan-da ki mürtedlerle Peygamberlik iddiasında bulunan sahtekârların kökü kazındıktan sonra siyasî fetihler devri başladı. Hilâfetin ikinci senesinde, yani, Hicrî 12 yılında Irak'a bir ordu gönderilmiş ve bütün Hira yöreleri zabtedilmişti. Hicrî 13/ Miladî 634 te Suriye istila edilmiş Müslüman kuvvetler bütün ülkeyi çiğneyip geçmişlerdi. Hız. Ebu Bekr öldüğü zaman bu seferler henüz başlangıç safhasındaydı. Şimdi hilafet makamına geçen Hız. Ömer için bu seferler başarılı bir sonuca ulaştırmak elzemdi. Fakat bu olayları uzun uzadıya anlatmaya başlamadan önce İslâm'ın zuhurundan önce bir yandan Arabistan ile İran diğer yandan Arabistan ile Suriye arasındaki münasebetleri belirtmeyi elzem görmekteyiz.*

*Arabistan'ın en eski kabilelerinden olan Arab Baida hakkında hiç bir şey bilinmemektedir. Fakat, rivayetin bize bildirdiğine göre Ad ve Amelika (boylarından ikisi) Irak'a hükümler olmuşlardı. Yemen'de hüküm süren Arab Ariba bir zamanlar büyük bir kuvvet kazanmış o kadar ki defalarca*

Irak'ı hakimiyetleri altında tutmuş ve *İran imparatorluğuna* karşı direnmişlerdi.

*Arablar* tedricen *İran* topraklarına yerleşmeye başladılar. Mukaddes *Kudüs* şehrini tahrib etmekle kötü bir şöhret kazanan *Babil* kralı *Buht Nassar Arabistan*'ı istila etti ve bir çok kabilelere boyun eğdirerek bunların a-navatanlarını terk edip Irak mıntıkalarında yerleşmelerine sebep oldu. *Ma'd bin Adnan*'ın soyundan çok kişi bu ülkede yerleşti; bunlar günden güne kuvvetlenerek neticede bir krallığın temelini atıldılar. Bu dönemde *İran* imparatorluğunda karışıklık bütün şiddetiyle hüküm sürdüğünden *Arablar* ilk hükümdarı *Malik bin Fehm Adnanî* olan düzenli bir krallık kurmaya muvaffak oldular. Bu hanedanın hükümdarlarından *Cezimetul Abras*'ın imparatorluğu dört bucağa yayıldı. Onun yerine tahta geçen yeğeni *Amr bin Adi* hükûmet merkezini *Hira*'da kurarak *Irak* kralı ünvanını aldı. Bu devirde kültür o derece ilerleme kaydetti ki, *Hişam Kelbî Arabistan* ve *İran* ile *Arabistan* arasında süregelen münasebetler hakkındaki malumatının mühim bir kısmını bu devirde *Hira*'da yazılan kitablardan aldığını ifade eder. Aşağı yukarı bu sıralarda *Ardeşir bin Babek İran*'da asayişin temin ettikten sonra büyük bir imparatorluk kurarak *Amr bin Adi*'yi *İran* tahtına tâbi kıldı. *Irak* uzun zaman *Amr bin Adi*'nin soyundan gelenler tarafından idare edildiyse de hakikatte *Irak* bir *İran* eyaletiydi.

*Sasani* hanedanının ikinci imparatoru olan *Şapur bin Ardeşir*'in hükümdarlığı zamanında *H-*

caz ve Yemen İran'a tâbi kılındı ve *İmraul Kays Kindî* bu bölgelere vali tayin edilmişti. Fakat müşkülât çıkarmadan bir yabancıya tâbi olmak Arablar'ın tabiatına zıd düşüyordu. Binaenaleyh fırsat doğdukça isyan bayrağı çekildi. Böylece *Şapur Zül Ektaf*'ın çocuk yaşta İran tahtına çıkması üzerine bütün Arabistan'da aleni bir isyan patlak verdi; öyle ki *Abdul Kays* kabilesi cür'etle İran'ı istila ederken *Eyad*'lar *İraic* mıntıkalarını ele geçirdiler. *Şapur* büyüyüp olgunlaşınca yılmak ve yorulmak nedir tanımadan Arab asilerden korkunç bir intikam almaya belîğ bir üslubla ahd ve niyet etti. *Hacar*'ın üzerine yürüyerek orada çok kan döktü. Sonra *Abdul Kays* kabilesini kılıçtan geçirip *Medine*'ye kadar yürüdü. Huzuruna getirilen esir Arab asilzadelerinin kürek kemiklerinin yerlerinden çıkarılmasını emrettiğinden *Şapur* Arab kayıtlarında «omuzlu» mânâsına gelen *Zül Ektaf* lâkabıyla zikredilir.

*Kisra Perviz*'in muasırı olan *Hira* krallarından *Numan bin Munzir* Hıristiyanlığı kabul etmişti. Bu veya bilinmeyen başka bir sebepten *Perviz* tarafından hapsedtirildi ve hapiste iken öldü. Numan silâh ve techizatının *Bekr* kabilesinin reisi olan *Henni*'ye emanet etmişti. *Perviz* bunları talep edip red cevabı alınca istenilen eşyanın zorla teslim alınması için *Hürmüzan*'ı iki bin kişilik bir kuvvetle yolladı. *Bekr* kabilesinin bütün aşiretleri büyük bir gösterişle *Zikar* denilen yerde toplandı. Vuku bulan kanlı muharebede İranlılar yenilgiye uğradı. İslâm'ın Peygamberi (S.A.S.) bu muharebede

hazırdı. Muharebe düşmanın aleyhine gelişmeye başlayınca: «Bugün Arabistan'ın *İran*'dan intikamını aldığı ilk gündür.» dedi. Bütün Arab şairleri büyük bir gurur duyarak olayı şiirlerle kutlamada büyük coşkunluk ve canlılık gösterdiler.

Hicrî 6 senesinde Peygamber (S.A.S.) bir çok komşu krallara mektublar yazarak onları İslâm dinini kabule davet etti. Bu tebliğat barışçı bir ifade taşıyıp silâha başvurma veya zorlamayı ima etmediği halde *Perviz* kendisine hitaben yazılan mektubu okuyunca «kölem olduğu halde bana böyle yazmaya cür'et ediyor!» diye bağırdı. Sonra *Yemen* valisi *Bazan*'a Muhammed'i tevkif edip kraliyet sarayına getirmesi için birinî yollamasına dair bir emirname yolladı. Fakat bu sıralarda *Perviz* kendi öz oğlu tarafından öldürüldüğünden tehdidi gerçekleşmedi.

*Arabistan*'ın Bizans imparatorluğu ile olan münasebetleri şöylece hülâsa edilebilir:

*Salih*, *Gassan*, *Cezam* ve diğerleri gibi bazı Arab kabileleri *Suriye*'nin sınır kesimlerinde yerleşmişlerdi. Bunlar zamanla *Suriye*'nin dahilinde bir çok yerlerini ele geçirip reisler daha büyük kuvvet ve nüfuz kazanınca kendilerine *Suriye* kırılları süsü vermeye başladılar. Halbuki bu kendi kendilerine verdikleri bir ünvandan ibaret olup gerçekte tarihçi *İbn Esir*'in belirttiği gibi onlar *Bizans*'ın valilerinden başka bir şey değillerdi.

İslâm'dan çok önce Hristiyanlık dinine girdiklerinden dindaşıktan ötürü bunlarla Bizanslılar arasında kuvvetli bir bağ vardı. İslâm yayılmaya

başladığı zaman onlar da *Arabistan*'ın putperetsleri gibi yeni dine düşman kesildiler. Hicrî 6 yılında Peygamber (S.A.S.) *Bizans* imparatorunu İslâmî kabule davet eden bir mektub yazdı. Elçi olan *Dihye Kelbî* dönüşünde *Ard Cezam*'da konaklayınca *Suriye*'li Arablar ona hücum ederek bütün mallarını ve binek takımını yağma ettiler. Keza, Peygamber (S.A.S.) *Haris bin Umeyr*'i bir mektubla *Basra* emirine yollayınca *Umar bin Şurahbil*'in talebi üzerine *Haris* öldürüldü. Bu zulmün intikamını almak için hicrî 8 yılında Peygamber (S.A.S.) bir ordu çıkardı. Vuku bulan Mute muharebesinde seçkin Eshabdan olan *Zeyd bin Haris*, *Cafer Tayyar*, ve *Abdullah bin Ravahe* şehid düştüler. *Halid*'in sevkülceysi sayesinde birlikler tamamen imha olma tehlikesinden kurtulduysa da hakikatte muharebe Müslümanların mağlubiyetiyle neticelendi.

Hicrî 9 yılında *Bizanslılar Arabistan*'ın kalbi olan *Medine*'yi istila etmeye hazırlandılar. Fakat Peygamber (S.A.S.) daha önce davranarak onların ilerleyişini durdurmak için bir orduyla çıktı. Peygamber (S.A.S.) *Tebük*'e ulaşınca korkuya kapılan düşman ilerlemeye cür'et edemedi. Böylece mücadele bir zaman için tehir edilmiş oldu fakat *Bizanslılarla Gassaniler* bunların *Medine*'ye gizlice ve aniden istila etmesinden çekinen Müslümanlara bir zarar ziyan vermeyi devamlı düşünüyorlardı. Sahih i Buhari'de, Peygamber'in (S.A.S.) zevcelerini boşadığı şayiası etrafa yayılınca bir adamın *H. Ömer*'e gidip birşey duyup duymadığını sorması üzerine *H. Ömer*'in: «Ne diye, hayır; Gas-

saniler mi üzerimize yürüyor?» şeklinde cevap verdiği zikredilmiştir. Böylece görülmektedir ki yukarıda ima edilen düşmanın ani bir istila korkusu Müslümanları daima takib etmekteydi. Bu yüzden Hicrî 11 senesinde Peygamber (S.A.S.) *Usame bin Zeyd*'in kumandasında Suriye'ye karşı bir sefer tertip etti. Bu harekât kaynakları bitmez tükenmez olan kudretli bir imparatorluğa karşı tevcih edildiğinden *Hz. Ebu Bekr, Ömer* ve diğer mümtaz Eshab orduya refakat etmek için vekil seçilmişlerdi. *Usame* henüz yürüyüşe geçmemişti ki Peygamber (S.A.S.) hastalandı ve çok geçmeden vefat etti. Hülâsa, *Hz Ebu Bekr* halife olacağı zaman *Arabistan* bütün komşuların dikkatini üzerinde toplamıştı. Komşu iki imparatorluk üzerinde talim yapmak için *Arabistan*'ı mükemmel bir hedef olarak düşünüyorlardı. *Hz. Ebu Bekr* Suriye'ye karşı ordu göndereceği zaman birliklere şöyle hitab etti: «Sizden öldürülenler şehidlik rütbesine erecekler, sağ kalanlarınız ise Dini düşmanların taarruzundan koruyacaklarından Dinin müdafileri olma şerefini kazanacaklardır.» Bu şartlardan, önce *Hz. Ebu Bekr* tarafından girişinlen ve daha sonra *Hz. Ömer* tarafından tamamlanan işin sebepleri anlaşılabilir. Bu girişi yaptıktan sonra şimdi ana noktaya gelelim.



## YEDİNCİ BÖLÜM



## İRAK'IN FETHİ (41)

Sasaniler devri diye adlandırılan *İran İmparatorluğunun* dördüncü devri «Adil» Anuşervan'ın yüksek şahsiyetiyle temayüz eder. Peygamber'in (S.A.S.) zamanında *İran* tahtını bu Anuşervan'ın torunu olan *Perviz* işgal etmekteydi. Bu mağrur kralın zamanına kadar imparatorluk kuvvet ve

- 
- (41) Coğrafyacılar Irak'ı iki bölgeye ayırdılar. Arabistan'ın bitişliğindeki arazi geridine «Arab Irak» İran'ın bitişliğindeki kesime ise «Acem Irak» denir. Arab Irak kuzeyde Cezire, güneyde İran körfezi, doğuda Huzistan, doğuda en mühim şehri Musul olan Diyarbakır ile çevrilidir. Arab Irak'ın başkenti Bağdad, önemli şehirleri Basra, Kûfe, Vasit vs. dir.

Müslüman tarihçiler hadiseleri naklederken, umumiyetle bunların vuku bulduğu tarihi başlık olarak kullanma itiyadındadırlar. Bu usûl, rivayet zincirinde inkıtarlar husule getirmesi bakımından kusurludur. Meselâ İran'ın fethini anlatırken fetihlerin vuku bulduğu yılın bitmekte olduğunu halbuki aynı yıl içinde zuhur eden bütün vak'aların bu fasılanın içine sıkıştırılması gerektiğini görerek İran fethinin hikâyesi bitmeden veya buna münasib bir ara verilmeden aynı sene içinde Mısır ve Suriye'de vuku bulan olayları anlatmaya bağlarlar.

Bundan ötürü bu kusuru gidermek maksadıyla bütün İran fetihlerini bir yerde, Suriye'nin fetihlerini diğer bir yerde, Mısır'ın fetihlerini ise daha başka bir yerde anlattım.

kudretini muhafaza etti, fakat onun ölümünden hemen sonra bozulma baş gösterdi. Kargaşalık öylesine yayıldı ki hükümet temelden sarsılarak uzun zaman sendeledi. Onun oğlu *Şiruyah* sadece sekiz ay süren saltanatı sırasında on beş kardeşini idam ettirdi. Onun oğlu *Ardeşir* yedi yaşındayken tahta geçti fakat bir buçuk yıl sonra bir saray mensubu *Ardeşir*'i öldürerek Hicrî 12 yılında tahtı gasbetti. Ama bir kaç gün sonra kendisi de saray subayları tarafından katledildi ve yerine Cavanşer tahta geçirildi. Bu da cülûsundan bir yıl sonra öldü. Bu durum karşısında hanedanda henüz çocuk olan *Yezdgerd*'den başka erkek mirasçı kalmayınca *Yezdgerd* bülüğ çağına erince tahtı ona terk etmek şartı ile *Buran Duht* İran kraliçesi oldu. (42)

*Perviz*'in ölümünden sonra krallığın tâbi olduğu bu değişiklikler memlekette geniş bir emniyetsizlik uyandırdı. *Buran*'ın zamanında *İran* tahtının hayatta hukukî bir davacısı bulunmadığı, tacın lâf olsun diye bir kadının başına giydirildiği dedikodusu etrafa yayılmaya başladı. Bu haber dehşetli bir ateş gibi her tarafı sarınca *İrak*'ta *Ve-yil* aşiretinin iki reisi, *Müsenna Şeybanî* ve *Suveyd Eclî* küçük kuvvetler toplayarak *İrak* hududunun *Hura* ve *Ubelle* taraflarını yağma etmeye başladı-

- 
- (42) *Şiruyah*'dan sonra başa geçen kralların isimleri ve tahta geçiş sıraları hakkında tarihçiler ihtilâfa düşmüşlerdir. Her biri ayrı bir rivayet vermekte, *Firdevs*'nin rivayeti ise hepsinden ayrılmaktadır. İran geceresi'nin en eski bir vak'anüvisi olması hasebiyle Ebu Hanife *Dineverî*'nin rivayetini tercih ettik.

lar (43) «Allah'ın kılıcı» *Halid*'in *Yemen*'e ve diğer Arab aşiretleri üzerine yaptığı seferleri bitirdiğinde *Ebu Bekr*'in zamanıydı. *Müsenna Hz. Ebu Bekr*'in huzuruna çıkarak ondan *Irak*'ı istila etme iznini aldı. *Müsenna*'nın şahsen İslâmiyeti kabul etmesine rağmen aşiretinin bütün mensubları Hıristiyan veya putperest idiler. *Hız. Ebu Bekr*'in huzurundan dönen *Müsenna* kabilesini İslâmiyeti kabule ikna etmek için giriştiği va'za nasihatta muvafak oldu. Bütün kabile Müslüman oldu (44) Büyük bir mühtedi topluluğunun refaketinde *Müsenna Irak*'a müteveccihen hareket ettikten hemen sonra *Hız. Ebu Bekr* onu takviye etmek için *Halid*'i gönderdi. *Irak*'ın bütün sınır şehirleri *Halid*'in yiğitliği karşısında teker teker düştü. Onun zafer birlikleri *Kûfe*'den üç mil mesafede bulunan Hira kalelerinde gururla dalgalandı. *Numan bin Munzir*'in yaptırdığı meşhur Hornak sarayının bulunduğu Hira geniş bir şöhrete sahipti.

*Irak* fütühatı *Halid*'in gördüğü unutulmaz işlerin bir kısmını teşkil eder, fakat bunlar mevzuumuzun dışında kalır. *Halid Irak* fetihlerini tamamlayabilirdi, lâkin *Suriye* ufuklarında meş'um bir bulut gittikçe büyümekte idi. Müslümanlar kendilerine karşı görülmemiş bir ölçüde harb hazırlıkları yapan *Suriye* Hıristiyanları ile boy ölçüşmeye tamamen hazır olmadıklarından Rabiussani, Hicri 13/ Miladi 634 tarihinde *Halid*'e vazifeyi *Müsenna*'ya devredip

---

(43) Dineveri, Ahbar-el-Tival.

(44) Belâzuri, Fütuh-ül-Buldân sahife 241.

derhal *Suriye*'ye hareket etmesini emretti. Bunun üzerine *Halid Suriye*'ye yürüdüğünden *Irak* fetihlerine aniden ara verildi. (45)

*Ömer* halife olunca dikkatini ilk defa *Irak*'a hasretti. Yeni halife'ye biat etmek için ülkenin her köşesinden sayısız adam üç gün ard arda sel gibi akıp gelmişti. *H.z. Ömer* durumun icablarını layıkı ile yerine getirdi ve hiç vakit geçirmeden umumî bir topluluğa Cihad vazetti. Fakat *Irak İran* Hükûmetinin yeri olduğundan halk umumiyetle buranın *Halid* olmadan zabtedilemeyeceği inancındaydı. Ve ketum davranmaktaydı. *H.z. Omer* böylece halka bir kaç gün hitab etmekle beraber onun tavsiyelerine uyan olmadı. Nihayet dördüncü gün öyle bir heyecan verici ve hiddetli hitabda bulundu ki dinleyenlerin hisleri galeyana geldi. *Mü-senna Şeybani* ayağa kalkarak: «Ey Müslümanlar, beni dinleyin. Ateşe tapanların cesaretlerini tecrübe ettim ve gördüm ki muharebe meydanı onların yeri değildir. *Irak*'ın mühim bölgelerinin çoğunu zaten zabtetmiş bulunuyoruz. *İranlılar* bizim üstün şecaatımız karşısında eğilmişlerdir.» dedi. *Sakif* aşiretinin meşhur reisi *Ebu Ubeyde Sakafi* de orada hazır bulunanlar arasındaydı. Ateşli ve heyecanlı bir şekilde oturduğu yerden kalkarak «Bu işi üzerime alıyorum.» dedi. Pervasız *Ebu Ubeyde*'nin bu gayreti dinleyenlere tesir etti ve «Bunu paylaşmaya biz de hazırız» nidaları her köşeden yükselmeye başladı. *Ömer Medine* ve civarın-

---

(45) Belâzurî Fütuh-ül-Buldân sahife 250.

dan bin (46) adam toplayarak *Ebu Ubeyde*'nin emrine verdi.

*Ebu Ubeyde* Peygamber'in (S.A.S.) Eshabından değildi. Bundan dolayı bazı şahıslar onun başkumandanı tayin edilmesinde tereddüd gösterdiler, Adamın biri cür'etli ve serbestçe: «*Hız. Ömer*, bu vazife için Eshabın arasından birini seçmelisin; ordunun içinde Eshabdan yüzlerce kişi var. Kumandanın kendisinin de Eshabtan olması ancak yakışık alır.» deyince *Hız. Ömer* Eshaba baktı ve: «Sizin iddia ettiğiniz öncelik sizin cesaretiniz ve gayedeki azminize istinad ediyordu, fakat siz bu önceliği kendi hatanızla kaybettiniz; harbdan hoşlanmayan şahısların subay olarak görevlendirilmesi mümkün değildir.» dedi. Bununla beraber Eshabın kalblerini kazanmak münasib olduğundan onlara her türlü hürmet göstermesi ve her işte onların fikirlerine baş vurmasını *Ebu Ubeyde*'ye sıkı sıkı tenbih etti.

*Hız. Ebu Bekr* zamanında *Irak*'ın istila edilmesi İranlıları korku ve telâşa düşürmüştü. *Buran Duht* yiğit bir muharib ve ferasetli bir diplomat olan Rüstem'i (Horasan valisi *Farruh Zad*'ın oğlu) Harb Bakanlığına tayin ederek ona hududsuz selâhiyetler ve her istediğini yapma serbestisi verdi. Böyle demekle *Buran Duht* tacı Rüstem'e giydirip bütün asilzade ve yüksek dereceli devlet memurlarından müteşekkil saray mensublarına Rüstem'e

---

(46) Bu Belâzuri'nin verdiği rakamdır. Ebu Hanife Dinaveri bu rakamın beş bin olduğunu beyan etmiştir.

her şeyde itaat etmelerini emrediyordu. *İranlılar* aralarındaki muhalefetin sebeb olduğu kötü neticeleri müşahade etmiş ve dahildeki ayrılıklardan iyi bir ders almışlardı. Binaenaleyh bu emirlere samimiyetle itaat ettiler. Neticede kargaşalık ve kötü idare kısa bir zaman içinde yok olarak imparatorluk *Hürmüz* ve *Perviz* zamanlarındaki kudret ve ihtişamına tekrar kavuştu.

*Rüstem*'in ilk baş vurduğu harb hilesi *Irak*'ın her tarafına Müslümanlara karşı halkın dinî haysiyetlerine hitab ederek onlardaki intikam hislerini alevlendirmeye muvaffak olan haberci ve tellallar salmak oldu. Böylece *Fırat* vadisinde uzanan bütün bölgeler *Ebu Ubeyde* varmadan isyan ateşiyle yanıp tutuşurken evvelce Müslümanların idaresinde bulunan yerler onların tesir sahasının dışına çıktı. *Buran Duht Rüstem*'i takviye etmek gayesiyle büyük bir ordu daha techiz ederek bunun kumandasını *Narsi* ve *Capan*'a tevdi etti. *Irak*'ın meşhur asillerinden olan *Capan*'ın Arabistan'dan nefret etmesi için özel bir sebep vardı. *Narsi* *Kisra*'nın yeğeniydi ve *Irak*'ın bazı bölgeleri ona ecdad mirası olarak intakal etmişti. Bu iki general *Irak*'a doğru iki ayrı yoldan ilerlediler. Öte yanda *Ebu Ubeyde* ve *Müsenna* *Hira*'ya varıp düşmanın kuvvet ve faaliyetlerini öğrenince *Hafan*'a ric'at etmeyi münaşib buldular. Bu arada *Capan* *Nemarak*'a ulaşarak karargâhını orada kurdu.

*Ebu Ubeyde* bu esnada birliklerini düzenleyerek büyük bir çeviklikle taarruza geçti. *Nemarak*'da iki ordu muharebe düzeni aldı. *Capan*'ın ordu-



sunun sağ ve sol cenahlarının başında sırasıyla iki meşhur kumandan olan *Cevşen Şah* ve *Merdan Şah* bulunuyordu. Bunların ikisi de büyük bir cesaret ve azimle çarpışmakla beraber sonunda çatışmanın en kızgın anlarında teslim olmak mecburiyetinde kaldılar. *Merdan Şah* maalesef oracıkta öldürüldü fakat esirler arasında olan *Capan* bir hile ile canını kurtardı. *Capan*'ı esir eden adam onun kim olduğunu anlayamamıştı. Bundan istifade ederek *Capan* kendini esir alan adama işe yaramaz bir ihtiyar olduğunu kendisine bedel olarak iki genç köle vereceğini söyleyerek serbest bırakılması için yalvardı. Adam bu teklifi kabul ederek onu serbest bıraktı. Fakat hemen sonra diğer adamlar onu tanıyıp böyle amansız bir düşmanı salmamak için velveleyi kopardılarsada *Ebu Ubeyde* İslâm'da bir vaadi bozmanın meşru olmayacağına işaret ederek meseleyi kısa kesti.

Bu hadiseden sonra *Ebu Ubeyde Narsî*'nin kuvvetleriyle beraber konakladığı *Kaskar*'a yürüdü. Sakatiya'da iki ordu karşılaştı. *Narsî*'nin maiyetinde çok sayıda kuvvet vardı. *Kisra*'nın yeğenleri olan *Bandüyah* ve *Tayrüyah* ordunun sırasıyla sağ ve sol cenahlarına kumanda etmekteydiler. Buna rağmen, *Narsî* hareketi geciktiriyordu çünkü takviye kuvvetleri Başkentten çıkmışlardı. *Ebu Ubeyde* de bunu casusları vasıtasıyla haber aldığından ilerleyerek düşmana saldırdı. Bu çok zorlu geçen çatışmada *Narsî* tamamen hezimete uğradı. *Ebu Ubeyde* Sakatiya'da bir mola verdi ve ric'at etmek-

te olan *İran* birliklerini sürüp atmak için küçük birlikler gönderdi.

*Farruh* ve *Faravendad*, *Barosma* ve *Zevebi*'nin reisleri, bağılıklarını ilân ettiler. Duydukları dostluk hislerinin ispatı olarak bir gün *Ebu Ubeyde*'ye zengin yiyecekler gönderdiler. *Ebu Ubeyde* bu erzakın bütün ordu için mi yoksa sadece kendisi için mi gönderildiğini sorduğunda *Farruh*'un bu acil durumda bütün ordunun erzakını temin edemeyeceğini söylemesi karşısında *Ebu Ubeyde*, tekaddüm fikrinin Müslümanların yabancı oldukları hatır kırıcı bir kayırmaya yol açacağını belirterek yiyecekleri reddetti.

Yukarıda bahsedilen mağlubiyetin haberini alınca, *Rüstem Arablara* karşı amansız ve derin bir kin besleyen ve dindarlık ve kutsallığına binaen *Anuşervan*'ın kendisine *Bahman* ünvanını verdiği *Merdan Şah*'ın kumandasına dört bin kişi verdi. *Merdan Şah* büyük bir tantana ile yürüyüşe kalktı. Öyle ki bütün yol boyunca *Kay* hanedanının bir hatırası olarak muhafaza edilen ve zafer ve fetih müjdecisi sayılan *Kevab sancağı* başının üzerinde dalgalandı. *Fırat*'ın doğusunda bulunan *Merve*'de iki düşman taraf karşılaştı. Müslüman kuvvetler nehrin diğer kıyısında ordugah kurduklarından *Bahman* Müslümanların generaline ya kendisinin veya generalin nehri geçmesini teklif etmek için haber gönderdi. *E b u U b e y d e* 'nin bütün subayları ittifakla yerlerinden teprenmeye niyetleri olmadığını belirttiler. Fakat cür'etin ihtiyatsız yaptığı *Ebu Ubeyde* böyle bir hareketin er-

kekliğe yakışmadığını ve yiğitlik yarışında ateşe tapanların Müslümanları geride bırakma fikrine tahammül etmeyeceğini subaylarına söyledi. Oraya elçi olarak gelen *Merdan Şah* vaziyeti anlayınca kurnazlığını kullanarak kendi ordusunda umumi intibanın Müslümanların kahraman muharibi olmadığı merkezinde olduğunu söyledi. Bu sözler ateşi büsbütün körükledi. Bunun üzerine *Ebu Ubeyde* derhal taarruz için hazırlanmalarını birliklerine emretti. *Müsenna*, *Suleyt* ve diğer subaylar nehri geçme tehlikesine girmeye tamamen muhalif idiler. İçtimaî durum ve şahsî iktidar bakımından *Müsenna* ve *Suleyt*, *Ebu Ubeyde*'den üstündüler. *Ebu Ubeyde* plânını tatbik etmekte ısrar edince, böyle bir adım atıldığı takdirde bütün kuvvetlerin telef olacağından emin olmalarına rağmen ne de olsa onun o an için kumandan olduğunu ve üstlerine itaatsizlik adetinde olmadıklarını söylediler. Hülâsa, kayıklardan bir köprü hazırlanarak bütün ordu nehri aşarak düşmanla yüz yüze geldi. Nehrin bu yakasındaki zemin dar ve arızalıydı. Bundan ötürü Müslümanlar birliklerini doğru dürüst muharebe düzeninde tanzim edemediler.

İran ordusu heybetli ve çetin bir manzara arz ediyordu. İki yanlarından çınlayan çanlar sarkan çok sayıda dev gibi filler siyah dağlar gibi hareket ediyorlardı. Atlara çelik zırhlar giydirilmiş; biniciler ise siyah samur kürkten uzun külahlarının altında vahşi hayvanları andırıyordu. Arap atları böyle korkunç bir manzaraya âşina olmadıklarından ürküp gemi azıya aldılar. *Ebu Ubeyde* fillere

karşı bir şey yapılamıyacağını görünce atından atladı ve ardından gelenlere seslendi: «Arabistan'ın yiğit oğulları! filleri ortanıza alınız «havdaları» (47) binicileri ile beraber deviriniz.»

Bu emir üzerine herkes atından atladı ve havdaları bağlayan ipleri keserek fillerin üstünde oturan muharibleri toz dumanın içine yuvarladılar. Fakat bu da meseleyi halletmedi çünkü filler gittikleri tarafa adeta felâket taşıyarak arkalarında ezilmiş ve parçalanmış Müslümanların cesedlerinden uzun bir hat bıraktılar. Bunu gören *Ebu Ubeyde* en önde giden beyaz file doğru fırlayarak bunun hortumunu korkunç bir darbe ile alından kesti. Kızgın hayvan onu yere fırlattı ve iri ayağıyla göğsüne basarak ezdi.

*Ebu Ubeyde*'nin şehid düşmesi üzerine kardeşi *Hakem* sancağı kaptı ve file saldırdı. Fîl, bir evvelki gibi yeni düşmanını da ayağı altında ezdi. Bundan sonra *Ebu Ubeyde*'nin akrabalarından, *Sakif* aşiretinden yedi kişi sancağı ellerine aldılar ve ard arda şehid oldular. Nihayet sancağı *Müsennâ* aldı fakat artık harbin talihi Müslümanların aleyhine dönmüş ve Müslümanlar yer yer düzensiz bir şekilde kaçışmaya başlamışlardı. Adamın biri de bütün firar yollarını tıkamak için köprü'nün kalaslarını kırdı; fakat hezimet o dereceye vardı ki köprüden nehri geçemeyeceklerini gören firariler kendilerini akıntıya attılar. *Müsenna* köprüyü ikinci defa inşa ettirerek kaçakların diğer kıyıya

---

(47) Havda filin üzerinde üstü açık oturulan yer.

geçmelerine yardımcı olmak için bir süvari kolunu yolladı. Sonra elde kalan bir avuç adamla düşmanın ierlemesini durdurdu. Öyle bir cesaret ve sebatla dövüştü ki Müslümanları zor durumda bırakan *İran* hücumlarına sed çekilmiş oldu. Gene de, zayıat tesbit edildiği zaman, dokuz bin kişilik bir ordudan ancak üç bininin hayatta kaldığı anlaşıldı.

İslâm kayıtlarında muharebe meydanından kaçmak nadir hadiselerdir. Ve böyle bir facia her ne zaman vuku bulduysa daima acı tesirler bırakmıştır. Bu muharebede lekelenme bahtsızlığına uğrayanlar evlerine dönmekten utandıklarından uzun zaman bezginlik içinde başı boş dolaştılar. Çoğu zaman keder içinde ağlayıp kendi halklarının karşısına çıkamadılar. Korkunç hezimetin haberi *Medine*'ye ulaştığında her evi matem havası sardı. Halk Müslümanların kara yazısına üzülerək teessürle ağladı. *H.z. Ömer Medine*'ye varıpta utançlarından evden dışarı çıkamayanları ziyaret ederek onların «tekrar muharebe etmek için bir tarafta çekilenler»e (Kur'anı Kerim VIII:16) dahil olduklarını söyleyerek teselli etmek istedi fakat bu onlara teselli vermedi.

Belâzurî'ye göre bu olay Ramazan, Hicrî 13. yılının bir cumartesi gününde cereyan etti. Bu muharebede şehid edilen tanınmış Eshab şunlardır: *Suleyt, Ebu Zeyd Ensarî, Kutbi bin Kays*'ın oğulları *Ukbe* ve *Abdullah, Yezid bin Kays Ensarî Ebu Umi-etul Parazi* ve diğerleri.



## SEKİZİNCİ BÖLÜM





## B U V E Y B M U H A R E B E S İ

(Ramazan, Hicrî 14)

Bir önceki bölümde zikredilen yenilginin had-dinden fazla öfkeliendirdiği Hz. Ömer bütün gücü ile düşmana taarruz etmek için yeniden hazırlıklara başladı. *Arabistan*'ın her köşesine kuvvetli ve belîğ hitabeleri sayesinde ülkeyi coşkunluk ve şevk sedalarıyla çınlatan haberciler gönderdi. *Arabistan*'ın her tarafından kabileler akmaya başladı. *Mahnef bin Selim*, *Ezd* kabilesinin reisi yediyüz atıyla vardı. *Hasin bin Ma'bid Benî Temim*'den bin adamla geldi. *Hatem Ta'i'nin oğlu Adî* daha büyük bir taraftar kitlesiyle ulaştı. *Keza Rabab*, *Benî Kinane*, *Kaz'am*, *Benî Hanzele* ve *Benî Debe* kabileleri reislerinin ma'iyetinde büyük sayılarla temsil edildiler. Heyecan öylesine yayıldı ki Hristiyan olan *Namr ve Tağleb* kabilelerinin reisleri Hz. Ömer'e gelerek vuku bulacak çatışmanın *Arabistan* ve *İran* arasında olacağından bu millî mücadelede yanlarında olacaklarını söylediler. Her iki reisi *İran*'a karşı heyecanla dolu olan binlerce taraftar takip etti.

Bu sırada *Cerîr Beclî* tesadüfen Halife'nin yanındaydı. *Cerîr* tanınmış eşraftan olup kabilesine reis tayin edilmek ricasıyla Peygamber'e müracaat etmişti. Hz. Peygamber onun bu ricasını kabul

etmiş fakat bu yerine getirilmemişti. Cerir Hz. Ömer'e geldiği zaman, Halife *Arabistan*'ın bütün bölge memurlarına talimat göndererek *Cerir*'in adamlarını nerede bulurlarsa onları muayyen bir tarihte *Cerir*'in sancağına göndermelerini emretti. Bu emirler derhal yerine getirildi ve *Cerir Medine*'ye bu ikinci defa büyük ve güçlü bir muharib kuvvetinin başında ulaştı.

Bu arada *Müsenna* belîğ hitabetleri ve kuvvetli va'zlarıyla çok sayıda halkı kendi ordusuna katılmaya ikna eden habercilerini *Irak*'ın bütün hudud bölgelerine saldı. *Iran* casusları bu havadisi imparatorluk sarayına ilettiler. *Buran Duht* derhal Kralliyet Ağır Süvari Kuvvetlerinden oniki bin süvarinin seçilerek *Mehran bin Mesruya Hameđani*'nin kumandasına verilmesini emretti. *Mehran*'nın kumandanlığa getirilişinin sebebi onun *Arabistan*'da büyümesi, dolayısıyla Arapların kuvvet ve kudretlerini bilmesi ve böylece vazifesinin önemini takdir edebilmesiydi. Müslüman kuvvetler Kûfe yakınlarında bir yer olan *Buyeyb*'te ordugâh kurdular. *Mehran* başkentten hareket ederek doğruca *Buveyb*'in üzerine yürüdü ve Fırat'ın diğer yakasına ordugahını kurdu. Nehrin karşı kıyısında Müslümanlar vardı. *Mehran* şafakta nehri geçerek kuvvetlerini şa'saa ve tantana ile muharebe düzenine soktu. *Müsenna* ordusuna mükemmel bir düzen verdi. Ordusunu birçok bölüklere ayırdı ve her birini namlı bir generalin kumandasına verdi. Süvarilerin sağ cenahı *Maz'ur*'un sol cenahı ise *Nusayr*'in kumandası altındaydı. Piyadelerin ku-

mandanı *Mes'ud*, fedailerinki *Asım*, keşif kuvvetlerinin ki ise *Asme* idi.

Tertip tamamlandığında *Müsenna* atını bir uçtan bir uca sürerken her sancakta durarak: «Kahraman erler! Dikkat edin, sizin yüzünüzden şeref-sizlik lekesi bütün *Arabistan*'a yamanmasın!»

İslâm'ın harp geleneklerine göre muharebe başlamadan kumandan üç defa «Allahu Ekber» (Allah en yücedir) narasını attı. İlk narada birlikler hazırola geçtiler, ikincide silâhlarını kavradılar, üçüncüde hücumla geçtiler, *Müsenna* daha ikinci tekbiri getirmemişti ki *İranlılar* hücumla başladılar. Bunu gören bazı Müslümanlar kendilerine hâkim olamayıp heyecanlarının tahriki ile hızzayı bozarak düşmanı karşılamak için ileri atıldılar. Bu disiplinsizlik karşısında gazab ve hırsından sakalını dişleri arasına alan *Müsenna* «Allah için, İslâm'ın itibarına gölge düşürmeyin!» diye bağırdı. Bu sözler anında tesirini gösterdi. İleri fırlayan adamlar gerisin geriye dönerek yerlerini aldılar. Tekbiri üçüncü defa tekrarlayan *Müsenna* başta olmak üzere hücumla geçildi.

Muharebe meydanı ileri fırlayan İranlıların gök gürültüsünü andıran bağrıışmalarıyla cınladı. *Müsenna* sesinin olanca şiddeti ile adamlarına düşmanlarının gürültülerine aldırmamalarını zira bunun korkakların velvelesi olduğunu bağırarak söyledi. Sonra kuvvetlere refakat eden Hristiyan reisleri yanına çağırıp ondan ayrılmamalarını zira *Mehran*'ın üzerine saldırmaya niyetlendiğini söyledi. Bununla aynı zamanda onlara Hristiyan ol-

malarına rağmen Arap olduklarını ve o andaki hadisenin bir *Arap-İran* çatışması olduğundan milli bir dâva olma hüviyetini taşıdığını demek istemişti. Hristiyanlar tamamen gönüllü olduklarını beyan ettiler. *Müsenna* onları sağına ve soluna alarak aniden ileriye ok gibi fırladı. Saldırısının şiddeti öyle kahredici oldu ki *Mehran*'ın sağ kanadının sıkı saflarını yırtarak düşmanın tam ortasına nüfuz etti. İranlılar onun korkunç hamleleri karşısında sendeleyip döndüler. Fakat toparlanıp çaresizlik içinde herşeyi göze alan *İranlıların* vuruşmaları karşısında bir ara Müslümanlar kararsızlık alâmeti göstermeye başlayınca *Müsenna* gürledi: «Ey Müslümanlar nereye gidiyorsunuz? Ben buradayım.» Bunu duyunca hepsi geri döndü. (48) *Müsenna* bunları topladı ve yeni bir taarruza geçti. Tam o esnada *Müsenna*'nın kardeşi, meşhur muharip *Mes'ud* bir yara alarak yere düştü. Onun kumandası altındaki adamlar geyretlerini yitirmek üzereyken *Müsenna* tekrar bağırdı: «Ey Müslümanlar, kardeşimin ölümüne aldırmayın; yiğitler her zaman öyle ölür. Sancakların alçalmamasına dikkat edin.» *Mes'ud* bile yere düşerken bağırdı: «Ölümüm gayretinizi yitirmesin.»

Müteâkib çatışma sert oldu. Kahramanca çarpışan Hristiyan reislerden biri olan *Enes bin Hilel* yaralanarak yere düştü. *Müsenna* atından inerek onu kaldırdı ve kardeşi *Mes'ud*'un yanına koydu. Kayda değer Müslüman subaylardan çok kişi şe-

---

(48) Dinaveri, Ahbar-ül-Tival.

hid düştü; fakat *Müsenna*'nın çelik iradesi ve gayreti ağır basarak harbi Müslümanların lehine neticelendirdi. *İran* ordusunun merkezî kısmı hücum dalgalarına karşı yiğitçe durdularsa da sonunda tamamen telef oldular. Meşhur bir İranlı Subay olan *Şahrbraz Kurat* tarafından öldürüldü. Bütün olanlara rağmen, başkumandan *Mehran* azimli ve elinde kılıcıyla büyük bir cesaret ve atılganlıkla dövüşürken *Tağleb* kabilesinden bir genç muharib onu kılıcıyla öldürdü. *Mehran* atından düşünce genç atın üzerine fırlayarak gururla bağırdı:

«Tağleb kabilesinden bir gencim ben

İranlı reisi öldüren.»

*Mehran*'ın ölümüyle çatışma aniden son buldu. İranlılar vahşi bir intizamsızlık içinde firara koyuldular. *Müsenna* vakit kaybetmeden köprüye fırlayarak yollarını engelledi. Tarihçiler hiç bir muharebenin kanlı birer hatıra olarak savaş meydanına saçılmış bu kadar çok cesed bırakmadığını kaydeder. Uzun bir zaman sonra o yollardan geçen seyyahlar her tarafa yığınla dağılmış kemiklerin arzettiği meş'um manzarayı müşahade ettiler. Bu zaferin en belirli tesirlerinden biri Arabların gerçekten kuvvei maneviyelerini düzeltmesi oldu. *İran* emperyalizminin uzun zaman boyunca dehşetle ilham ettikleri zihinlerinden sökülmüş ve *Kisra*'nın imparatorluğunun son günlerini yaşadığına inanmaya başlamışlardı.

*Müsenna*'nın kendisi bile İslâm'dan önce yüz İranlının binden fazla Araba bedel olduğu zamanlarda İranlılarla pek çok defa savaştığını, şimdi ise on

İranlının hakkından gelmek için bir Arab'ın kâfi geldiğini söylemişti.

Bu muharebeden sonra Müslümanlar bütün *Irak*'ı istilâ ettiler.

O zamanlar bugünkü *Bağdad* şehrinin bulunduğu yerde büyük bir pazar kurulurdu. Bu pazarın tertiblendiği gün *Müsenna* taarruza geçti. Dük-kancılarla müşteriler canlarını kurtarmak için kaçınca istila kuvvetleri para ve mal şeklinde büyük bir ganimet temin ettiler. Bu haber başkente yayılınca herkes birden: «Bir kadının idaresi, muhalefet ve bölünme başka nasıl bir netice verebilirdi?» dediler. *Buran Duht* derhal tahttan indirilerek yerine henüz onaltı (49) yaşında bir delikanlı ve Kisra ailesinin hayatta kalan yegâne erkek evlâdı olan *Yezdgerd* tahta oturtuldu. *Rüstem* ile *Firuz* devletin birer direği mesabesinde olmakla beraber aralarında şiddetli bir geçimsizlik vardı. Saray mensubları bunlara aralarındaki hususî kavgayı bırakıp imparatorluğun menfaati için birleşmezlerse işlerini bitireceklerini açıkça hissettirdiler. Hülâsa *Yezdgerd*'in taç giymesi imparatorluğa yeni bir hayat bahşetti. Saray ve askerî subaylar işlerine bir kat faaliyetle daha sarıldılar. Bütün kaleler ve askerî karakollar tahkim ve takviye edildi. *Irak*'ın zabtedilmiş bölgeleri *İran*'dan destek alma ümidiyle cesarete gelerek isyan ettiler ve Müslümanların tesir sahasından çıktılar.

---

(49) Dineveri'ye göre. Taberî yirmibir demektir.

Bu istihbaratı alan *H.z. Ömer*, *Müsenna*'ya bütün birlikleri toplayıp *Arabistan* sınırlarına doğru gitmesini ve *Irak*'ın her tarafına dağılmış bulunan *Rabia* ve *Madr* kabilelerinin belli bir tarihte harekete geçirilmek üzere çağırılmalarını derhal emretti.

Aynı zamanda büyük ölçüde bir taarruza geçmek için hazırlıklara başladı. *Arabistan*'ın her köşesinden muharibler, reisler, diplomatlar, şairler, hatibler ve siyasetçileri halifenin huzuruna celbetmek için her tarafa haberciler salındı. Hac zamanı yaklaşmış olduğundan *Ömer Mekke*'ye müteveccihen hareket etti. Henüz haccını tamamlamamıştı ki Arab kabileleri her taraftan akın etmeye başladılar. *Sa'd bin Ebi Vakkas* her biri ayrı değerde 3000 kılıç üstadı adam getirdi. *Hadramut*, *Sadeş*, *Madhac*, *Kays* ve *İlen* reisleri binlerce taraftarla geldiler. *Meşhur Yemen*, *Benî Temim* ve *Benî Esed* kabileleri sırayla bin, dört bin ve üç bin adamla iltihak ettiler.

Hac'dan dönünce, *H.z. Ömer Medine* havalisinde muhariblerin arı gibi kaynaştığını gördü. Göz alabildiğine geniş bir insan ormanından başka hiç bir şey görünmüyordu. *H.z. Ömer* kuvvetlerin tefiş edilerek en iyi tertible techiz edilmelerini emretti ve bütün ordunun bizzat başına geçmeye niyetlendiğini ima etti. Buna göre öncü kısım kumandanlığına *Talha*'yı, ordunun sağ cenah kumandanlığına *Zübeyr*'i sol cenah kumandanlığına ise *Abdurrahman bin Avf*'ı tayin etti. Asker dizilince *H.z. Ömer H.z. Ali*'yi halife vekili tayin ederek *Irak'a*

müteveccihen *Medine*'den ayrıldı. *Hz. Ömer*'in giriştiği bu faaliyet her tarafta büyük bir heyecan uyandırdı. Öyle ki her ferd eteğini beline dolayı ölümü karşılamaya hazırdı. *Medine*'den üç mil mesafede olan *Sarar* kaynağında ilk mola emri verildi. Bazı sebeplerden dolayı Emir-ül-Mü'minin'in bizzat muharebe meydanına gitmesi münasib değildi. Bu meselenin müzakeresi için *Hz. Ömer* *Sarar*'da bir harb şurası kurarak hazır olanların kanaatini sordu. Herkes bu harekâtın, Emir-ül-Mü'min'in başta olmadan, başarıyla neticelendirilmeyeceğinde hem fikir oldu. Fakat meselenin lehinde ve aleyhindeki noktaları iyice tartabilen seçkin Eshab bu fikre muhalif bir kanaat beyan ettiler. *Abdurrahman bin Avf*: «Harbin iki neticesi olabilir. Yenildiğimizi ve sana bir zarar geldiğini farzedelim, ondan sonra İslâmiyet olmaz.» dedi. *Hz. Ömer* ayağa kalkarak heyecan verici bir hitabta bulundu ve halka hitabının sonunu şöyle bağladı: «Sizin tavsiyenize uymak niyetindeydim fakat Eshabın ileri gelenleri buna muvafakat etmemektedir.» Hülâsa *Hz. Ömer*'in harekâta bizzat katılmamasına ittifakla karar verildi. Şimdi asıl zorluk bu muazzam işin üstesinden gelecek şahsı bulmaktaydı. *Ebu Ubeyde* ve *Halid Suriye*'deki harkâtla meşgul bulunuyorlardı. *Ali*'den başkumandanlığı kabul etmesi rica edildiyse de o bunu reddetmişti. Halk bu meseleyi tereddüt içinde münakaşa edip dururken *Abdurrahman bin Avf* ayağa kalkarak: «Adamı keşfettim» dedi.

«Kimdir O?» diye sordu *Hz. Ömer*.



«*Sa'd bin Ebi Vakkas*» dedi *Abdurrahman*.

*Sa'd* mümtaz bir sahâbi ve Peygamber'in dayılarındandı. Yiğitlik ve cesareti herkesçe müsellem olmakla beraber *Ömer* onun bir general olarak kabiliyeti, tabye ve sevkülceyş bilgisinin başkumandanlığa tayin edilmesine yeterli olup olmadığından emin değildi. Binaenaleyh *Ömer* tereddüd etmekteydi fakat hazır bulunanların hepsi *Abdurrahman bin Avf*'ı destekleyince *Hz. Ömer* bunu kabul etmek zorunda kaldı. Gine de bir tedbir olarak harekâtı idare etmek hakkını kendine alıyordu. Harbin bidayetinden nihayetine kadar birliklerin nasıl hareket ettirileceği, taarruzlarda takib edilecek manevralar, muharebe düzeni, ordunun ayrı tümenlere bölünmesi ve benzer meselelere ait emirler, dolyısıyla zaman zaman onun tarafından verildi. Onun kat'i talimatı olmaksızın tek bir iş bile halledilemezdi, o kadar ki *Medine* ile *Irak* arasında ordunun zaman zaman mola vereceği konak yerleri bile önceden *Hz. Ömer* tarafından seçildi. *Tarihçi Taberî* bu yerlerin teferruatlı bir listesini vermiştir.

Hülâsa, *Sa'd* ordunun sancağını açtı, kaldırdı ve *Medine*'den hareket etti. Onyediy veya onsekiz yürüyüşten sonra *Sa'lebe*'ye (50) varıp karargâhını kurdu. *Sa'lebe* ile *Kûfe* arasında üç konak

---

(50) Karargâhın yerini tesbit etmede Belâzuri ile Taberî ihtilâf etmektedirler Belâzuri *Sa'lebe*'yi Taberî ise *Zardu*'yu zikretmektedir. bu iki yer birbirlerine çok yakındır.

vardır. *Sa'lebe*'nin suyu bol ve mevkii şirin olduğundan burada her ay bir panayır kurulurdu. *Sa'd* burada üç ay kaldı. *Müsenna Sa'd*'ın gelişini Zikar köyünde altı bini sadece *Bekr bin Veyil*'in kabilesinden olmak üzere sekiz bin adamla beklemekteydi. *Müsenna*'nın niyeti *Sa'd*'a iltihak etmek ve müştereken *Kûfe* üzerine yürümekti; lâkin *Casr* muharebesinde aldığı ve gittikçe kötüleşen yaralardan öldü. *Sa'd*, *Sa'lebe*'den hareket ederek *Şaraf'ta* ordugâh kurdu. Burada *Sa'd* ile karşılaşan *Mu'anna* ölen kardeşi *Müsennâ*'dan *Sa'd*'e bazı mühim tavsiyeler iletti. *Hz. Ömer*'in emirlerine uyarak ordunun mola yerlerini temin eden *Sa'd* bir rapor tanzim ederek bulundukları yerin plânı, birliklerin işgal ettiği alanı, ordugâhın kuruluş şekli ve levazım için alınan tertibat hakkında mütemmim bilgileri *Hz. Ömer*'e bildirdi. *Hz. Ömer* bir çok talimat ve askerî tertibatı düzenlemek için emirler ihtiva eden teferruatlı bir cevap yolladı. *Sa'd* bu emirlere uyarak önce birlikleri gözden geçirdi; yuvarlak rakamla bunların otuz bin erattan müteşekkil olduğu hesablandı. Sonra kuvvetleri tümenlere ayırarak herbirinin kumandasını ayrı bir subaya verdi. Kuvvetin muhtelif bölümlere taksimi ve herbirine tayin edilen subayların *Taberî*'ye göre listesi şöyledir:

*Sa'd*'ın emrinde bulunan ordunun içinde muhtelif kabilelerin ileri gelenlerinden yetmiş kişi *Bedir* muharebesine katılmış, 300 kişide «*Bey'atul Ridvan*» olayında hazır bulunmuş Eshab'tandı. *Mekke*'nin fethine katılmış olan şahıslardan bir o kadar daha vardı. Kendileri Eshabtan olmayıp-

| Kısım                                                                                                                          | Subayın ismi                                                                                                                                    | Özet                                                                                           |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Öncü                                                                                                                           | Zuhra bin Abdullah bin Katade                                                                                                                   | İslâmdan önce Bahreyn kralı idi; kabilesini temsilen Peygamber'e (S.A.S.) gelip Müslüman oldu. |
| Sağ Cenah<br>Sol Cenah                                                                                                         | Abdullah bin el Mu'tasım<br>Şurahbil bin el Samat                                                                                               | Eshabıstandı<br>Mürtedlere karşı yapılan muharebede temayüz eden bir genç.                     |
| Ardıcı<br>Keşif kolu<br>Başı Bozuk                                                                                             | Asım bin Amr el Temimî<br>Seved bin Melik<br>Selman bin Rabi'a el Bahilî                                                                        |                                                                                                |
| Piyade<br>Deve Süvarileri<br>Hâkim (Kadı) ve<br>Hazine Memuru<br>Levazım Subayı<br>Tercüman<br>Kâtib (Münşî)<br>Doktorlar (51) | Hammel bin Malik el Esedî<br>Abdullah bin Zil Sehmin<br>Abdurrahman bin Rabia el Bahilî<br>Selman Farisî<br>Hilel Hicrî<br>Ziyad bin Ebi Sufyan | İranlı meşhur sahâbî                                                                           |

ta Eshab'ın soyundan gelen yediyüz kişi vardı. *Sa'd* hâlâ *şarafa*'ta iken halife'den *Sa'd'a Şarafa'tan Kadisiye'*ye (52) hareket etme emri geldi. Bundan başka talimatname *Sa'da İran* ovalarını öne, *Ara-bistan* tepelerini arkaya alarak mevzilenmesini emretmekteydi; çünkü bu takdirde zafer kazanılacak olursa istendiği kadar ilerlenebileceği gibi yenilgi halinde tepelere sığınmak mümkün olacaktı.

*Kadisiye* zengin ve bereketli bir yerdi. Kanallar ve köprülerle yeri tahkim edilmişti. İslâm'dan evvel Hz. Ömer ülkenin bu tarafından sık sık geçtiğinden bu yerin konumu ve diğer hususiyetleri ile aşinaydı.

Binaenaleyh *Sa'd'a* gönderdiği talimatta *Kadisiye'*nin mevzi ve mevkiini tarif etmişti. Fakat bu tarif geçmişin hatırdaki kalan müşahedelerine dayandığı ve o mahallin yer yüzü şekilleriyle tamamen âşina olmadığından belli başlı bazı hakikatleri atladığını fark ederek *Sa'd'dan* oraya varır varmaz *Kadisiye* ve çevresinin tam plânını göndermesini istedi. *Sa'd* talep edilen malumatı bütün teferruatıyla takdim etti.

Halifeden daha ilerilere geçme müsaadesi alan *Sa'd Şarafa'tan* hareket ederek Gadîb'e vardı. İranlılar cebhane ve askerî ambarlarını burada muhafaza ettiklerinden ilerleyen ordu tek bir darbe in-

---

(51) Malesef Taberî harekâta iştirak eden doktorların adını zikretmemiştir. Sadece Ömer'in ordu ile beraber doktorlar gönderdiğini söylemektedir.

(52) *Kadisiye*, Kûfe'den otuz mil mesafede küçük bir şehir.

dirmeden bunları ele geçirdi. *Kadisiye*'ye ulaşınca *Sa'd* düşman hakkında istihbarat getirmeleri için keşif kuvvetlerini her tarafa saldı. Bunlar zamanında dönerek Ermenistan reisi *Farruh Zad oğlu Rüstem*'in *İran* ordusu baş kumandanlığına tayin edildiği ve *Sabat*'ta konaklamak üzere *Medain*'den yürüyüşe geçtiği haberi ile çıkageldiler. *Sa'd* bu durumdan *Hız. Ömer*'i haberdar edince *Hız. Omer* cevabında; İranlılarla harbe tutuşmadan önce onları İslâmiyete davet etmek için bir heyetin gönderilmesini yazdı. *Sa'd* muhtelif kabilelerin reislerinden ondört ünlü şahsiyet seçti. Bu şahıslar sahip oldukları hasletler bakımından Arab cemiyetinin özü sayılırlardı. *Utarid bin Hacib*, *Eşes bin Kays*, *Haris bin Hassan*, *Asım bin Umar*, *Amr Ma'di-Karab*, *Muğira bin Şu'be* ve *Muenne bin Harise endam*, heybet ve vekarlı görünüşleriyle şöhret bulmuşlardı. *Nu'men bin Makran*, *Basar bin Ebi Ralan*, *Hamle bin Cuye*, *Hanzele bin el Rabi'el Temimi*, *Far'at bin Hayan el Aclî*, *Adî bin Suheyl* ve *Muğira bin Zurara*'nın aklı selim, adabı muaşered, feraset ve siyasette eşsiz idiler.

*Sasanilerin* başkenti *Istehar*'dı, fakat *Anuşervan* bunu terketmiş ve ondan sonra *Medain*, *İran* hükûmetinin ikametgâhı olagelmmişti. Burası *Sa'd*'ın karargâhını kurmuş bulunduğu *Kadisiye*'den otuz kırk mil kadar uzaktaydı. İslâm elçileri atlarını doğruca *Medain*'e dört nalla sürdüler. Süvariler kraliyet sarayının bulunduğu binanın yakınına varıp duruncaya kadar halktan seyirciler bunları görmek için yol boyunca toplandı. Gerçi bu çöl ev-

lâdının dışardan bakılınca pek cazib tarafı yoktu, hatta atları eğersiz kendileri ise silâhsızdı rakat gözlerinden saçılan korkusuzluk ve yiğitlik ışıkları seyircilere tesir etti. Bindikleri atlar sanki havayı karşılıyor durmadan destikleri yeri hakir görüyorlardı. *Yezdgerd* gürültüleri duydu ve sebebini araştırdı. Onu İslâm elçilerinin gelişinden haberdar ettiler. Bunu duyunca *Yezdgerd* sarayını büyük bir debdebe ve ihtişam ile süslettikten sonra elçileri çağırttı. Elçiler bol Arab kıyafetleriyle ellerinde kamçıları ve deriden tozluklarını giymiş olarak saraya alındılar. Önceki çatışmalardan dolayı Arablar bütün *İran*'da yaman muharibler olarak şöhet kazanmışlardı. *Yezdgerd* Müslüman elçilerin heybetli simalarını görünce dehşetten ürperdi.

İranlılar istikbalde vuku bulacak olayları fal ile anlamaya çalışma itiyadında idiler. *Yezdgerd* elçilerden harmani (Arapların giydiği elbise) nin Arabça karşılığını sordu. «Burd» cevabını verdiler Farsçada bu kelime «alıp götürmek» manasına geldiğinden «*Yezdgerd*'in hurafeye yatkın kafası bunu kötü alamet saydığından *Yezdgerd* «Dünyayı alıp götürürler» deyiverdi. Sonra kamçının Arabça karşılığını sordu. Arabça kelimenin «suat» olduğunu söylediler. *Yezgerd* bunu Farsçada «yakılmış» manasına gelen «soht»a benzeterek birdenbire: *İ-ran*'ı yaktılar»dedi. Bu kötü işaretler bütün sarayın asabını bozdu fakat imparatora hürmeten hiç kimse bir şey diyemedi. *Yezdgerd* sonra yabancılara memleketine niçin geldiklerini sordu. Elçi he-

yetinin başkanı olan *Nu'man bin Makran* suale cevap vermek için ileriye bir adım attı. İslâmın vazife ve davasını kısaca anlattı ve konuşmasını İslâmın dünyaya cizye veya kılıçtan ibaret iki şık tanıdığını belirterek bağladı. *Yezgerd* buna şu cevabı verdi:

«Siz dünyanın en miskin ve sefil milleti olduğunuz zamanları hatırlamıyor musunuz? Siz itaat-sizlik göstermeye kalktığınızda, bizim hududlardaki arazi sahiblerine emirler göndermemiz kifayet eder onlar hemen her zaman sizin isyankâr ruhunuza ezmeye muvaffak olur burunlarınızı yere sürterlerdi.»

*Yezdgerd*'in zehir saçan sözlerini dinleyenler sessizdi. Fakat *Muğira bin Zurara* bu kasdi hakarete dayanamayarak ayağa kalktı ve şöyle konuştu:

«(Arkadaşlarını göstererek) bu şahsiyetler Arab eşrafının ileri gelenleri olup sabır ve haysiyetleri onların gevezelik etmelerine müsaade etmez. Onlar kendilerine lâayık olanı söylemişlerdir, fakat söylenmesi gereken bazı şeyler söylenmemiş bulunmaktadır. Bunlara işaret etmek istiyorum. Geçmişte bizim miskin ve sapık olduğumuz doğrudur. Biribirimizi boğazlar küçük kız çocuklarımızı diri diri gömerdik. Fakat Allah asil bir ailenin ahfadından ve içimizde en şerefli olan birini bize Peygamber olarak gönderdi. Önce ona muhalefet ettik. O doğruyu söylüyor biz ise yalanlıyorduk; o ilerledikçe biz geri çekildik. Fakat yavaş yavaş kalblerimizin tellerine dokundu. O ne dediyse Allah'ın emriyle söyledi; ve ne yaptıysa Allah'ın buyruğuna itaat

ederek yaptı. O bütün dünyayı bu dine davet etmemizi emretti. İslâm dinini kabul edenler bizim sahib olduğumuz hakların aynısına sahib oldular. İslâm'a girmeyip Cizye ödemeyi kabul edenler İslâm'ın himayesine girdiler. Bunların hiçbirine razı olmayanlar kılıçla yüz yüze gelmek mecburiyetinde kaldılar.»

Bu cür'etli sözleri duyan *Yezgerd* büyük bir öfke nöbetine kapılarak: «Elçileri idam etmek meşru olmuş olsaydı hiç biriniz bu yerden sağ çıkmazdı» dedikten sonra bir sepet dolusu toprağın getirilmesini emretti. Sonra: «İçinizde en çok hürmet gören kişi kimdir» diye sorunca *Asım bin Umar* ileri çıkarak «Ben,» dedi. *Yezdgerd* hizmetçilere sepeti Asım'ın başının üzerine oturtmalarını emretti. Asım hiç vakit kaybetmeden atını dört nalla sürerek *Sa'd'a* vardı: «(sepet dolu toprağı kasdederek) düşman kendi arzusu ile arazisini teslim etti. Zafer için tebriklerimi kabul edebilirsiniz.» dedi.

Harb hali yukarda temas edilen olaydan bir kaç ay sonrasına kadar başlamadı. *İranlıların* harekâtını yönetmekle vazifelendirilen *Rüstem Sebat'ta* ordugâh kurmuş, Müslümanlara saldırmak için verilen bütün ısrarlı emirlere rağmen oyalanmayı tercih etti. Diğer taraftan Müslümanlar, boşalan ikmal ambarlarını tekrar doldurmak için komşu köylerden sığır ve diğer malları yağma etmeyi adet edinmişlerdi. Bu arada *İran* saflarından kopmalar ve c taraftan bazı reislerin Müslümanlarla kader birliği yapmak üzere Müslümanlara iltihaklar baş gös-



terdi. *İran* hükûmeti tarafından sınır istihbaratı ile görevlendirilen *Cevşen Mah* bu ayrılanlardan biriydi. Bu vaziyet bir kaç ay devam etti. Müslümanlar civardaki ahaliyi sıkıntıya sokunca bunlar himaye edilmek için *Yezdgerd*'e müracaat edip korunmadıkları takdirde Arabların tarafına geçmekten başka çare kalmayacağını bildirdiler. Bu durum muvacehesinde *Rüstem* ilerleyip düşmanla karşılaşmak mecburiyetinde kaldı. *Rüstüm* altmış bin kişilik bir orduyla *Sebat*'tan hareket edip *Kadisiye*'de ordugâh kurdu. Fakat yürüyüşleri boyunca birlikler pek çok gayri meşru hareketlere giriştiler. Bütün subaylar susuzluklarını şarapla gidererek ahalinin kızlarının ve kadınlarının namusunu hiçe sayıp zevk içinde yüzdüler. Bu gibi şeyler halkın hükûmete karşı düşmanlık beslemesine sebep olduğu gibi herkes *İran imparatorluğunun* sonunun yaklaştığını düşünmeye başladı.

Her şeyden saatinde haberdar olmak için *Rüstem*'in *Sebat*'tan hareket edeceği gün *Sa'd* keşifçi ve casuslarını her yana salmıştı. Aynı zamanda *İran* ordusunun durumu, düzen ve mevziini tesbit etmek için bir çok subayları görevlendirdi. Gayet tabii bu düşmanla zaman zaman mevzii çatışmalar icab ettirdi. Bir gece *Taleyha* tebdili kifayetle *Rüstem*'in ordusuna girmeyi becerdi. Bir yerde baha biçilmez kıymette güzel bir atın bağlı olduğunu gördü. Hayvanı bağlayan ipi çözerek kendi atının dizginine bağladı. Fakat çok geçmeden bazı askerler uyanarak onu takib etmeye koyuldular. Atın aid olduğu şahıs kuvvet ve maharetinden ötürü

bin atlıya bedel kabul edilen meşhur bir subaydı. *Taleyha*'nın yanına kadar yaklaşarak ona mızrağıyla dehşetli bir darbe indirdi. *Taleyha* bu darbeden maharetle sakınınca hasmı müvazenesini kaybederek yere yuvarlandı. Şimdi sıra *Taleyha*'ya gelince yere kapanmış olan hasmının üzerine eğildi, ve mızrağıyla şişledi. Öldürülen subayın yanındaki diğer iki atlıdan biri kısa fakat çetin geçen mücadelede öldü, diğeri ise esir olarak *Taleyha*'yı takib edeceğine söz verdiğinden hayatı bağışlandı. Bunlar olup bitinceye kadar ordu iyiden iyiye uyanmış ve ayağa kalkmıştı. Tek başına olan muharibe her taraftan saldırmaya başladılar. *Taleyha* aniden ileriye doğru ok gibi fırlayıp en ufak bir yara bere almadan kalabalık bir düşman topluluğunu yardı hem de arkada altmış bin kişilik şaşkın ve bozulmuş bir düşman ordusu bırakarak. *Sa'd*'ın huzuruna getirilen esir Müslüman oldu ve *Taleyha*'nın öldürdüğü iki kişinin amcasının oğulları olduğunu ve her birinin yiğitlikte bin kişiye bedel olduğunu söyledi. İslâm'ı kabul ettikten sonra esir bir Müslüman adı aldı ve düşman kuvvetine aid başka türlü keşfedilmesi mümkün olmayan sırlar ifşa etti. Müteâkib bütün çatışmalarda yer alarak her fırsatta büyük cesaret ve fedakârlık gösterdi.

Kan dökülmesine taraftar görünmeyen *Rüstem* barış görüşmelerini tekrar başlattı. *Sa'd*'a bir haber göndererek ondan meseleyi müzakere etmek maksadıyla itimad ettiği adamlarından birini göndermesini rica etti. *Sa'd*, *Rabi bin Amir*'i vazife-

lendirdi. *Rabi Rüsteme* acalıb bir kılık içinde görünmeyi tercih etti. At eğerlerinin altına konan keçe palandan kendine bir zırh yaptı. Bu pejmürde malzemedən bir parçayı başına sardı. Beline dolağığı bir parça ip kemer vazifesini gördü. Kılıcının kının da lime lime olmuş paçavralarla sardı. Bu garip kıyafet içinde atına binerek *Rüstem*'in ordugâhının yolunu tuttu. Öte yanda *Rüstem* Müslüman elçiyi kabul etmek için çadırını görülmemiş bir ihtişam ve gösterişle süslendirmişti. Bütün yerler altın kumaşlarla tefriş edilmiş, yastıklar mükellef sırmalı bir kumaştan perdeler ipektendi. Kıymetli taşlarla süslü bir taht orta yere oturtulmuştu *Rabi* zengin halılarla döşenmiş yere gelince atından inip dizginleri bir direğe bağladı.

Saray mensubları umursamaz gibi görünerek bir şey söylemekten sarfı nazar ettiler fakat, bu gibi hallerde adet olduğu vechiyle, *Rabi*'den silâhlarını dışarda bırakmasını arzu ettiler. Buna cevaben *Rabi* buraya davetli olarak geldiğini silâhlı olarak gelmesini istemedikleri takdirde geri gideceğini söyledi. *Rüstem* bundan haberdar olunca elçinin silâhlı olduğu halde kabul edilmesine izin verdi. *Rabi* ağır ağır, sakın bir tavırla ve elinde asa gibi kullandığı mızrağın sivri ucunu mükellef halılara hatıra batıra ve böylece bu zengin halıları tamamen berbat ederek tahta doğru ilerledi. Tahtın yanına varınca *Rabi* mızrağını var kuvvetiyle yere indirerek döşemedeki örtüyü deldi. Ve mızrağı yere mıhladı. *Rüstem* sordu:» Bu memlekete ne maksatla geldiniz?»

«Yaratılana ibadet yerine yaratan'a ibadeti ikame etmek için.» dedi *Rabi*.

*Rüstem* imparatorluğun yüksek rütbeli zeva-  
tıyla müşavere ettikten sonra kat'i bir cevap vere-  
ceğini söyledi. *Rüstem*'in saray adamları techiza-  
tını tedkik etmek için *Rabi*'in etrafında ısrarla  
dolandılar ve zoraki gemlenen bir alayla: «Bu nevi  
malzemelerle mi *İran*'ın fethine girişmiş bulunuyor-  
sunuz?» diye sordular. Fakat *Rabi* kılıcını kının-  
dan sıyırıldığı zaman seyredenlerin gözlerinde ade-  
ta şimşekler çaktı. Kılıcın keskinliğini ve evsafını  
denemek için getirilen kalkanları parça parça doğ-  
radı, sonra *İran* ordugâhını terketti fakat müzake-  
reler bundan sonra bir müddet daha devam etti.

Son elçi ziyareti *Muğira*'nın ki oldu. *İranlılar*  
tertibledikleri resmî kabulden istifade etmek için  
ellerinden gelen her çareye başvurdular. Bütün  
mühim memur ve subaylar altın taclar giymiş o-  
larak sandalyelerine oturdular. Kabul yerinin dö-  
şemesi kakım kürkü ve ipek halılarla kaplanmış-  
tı. Her iki yanda uşak ve memurlar saf halinde di-  
zilmişlerdi. *Muğira* atından inerek doğruca kabul  
yerinin ortasına doğru ilerledi. ve *Rüstem*'in yanı-  
na oturdu. Bu haddini bilmeyiş herkesi tahrik etti.  
o kadar ki merasim esasını taşıyıcılar onu tahttan  
çekip kaldırdılar. *Muğira* saray subaylarına şöy-  
le hitab etti: «Ben buraya kendiliğimden değil da-  
vetiniz üzre geldim. Binaenaleyh ben sizin misafi-  
rinizdim ve bir misafir olarak sizden bu yakışık  
almaz muameleye tâbi tutulmaya müstahak de-  
ğildim. Bizim aramızda sizde olduğu gibi bir kişi-

nin ilâh gibi otururken diğerlerinin onun önünde böyle köle gibi eğilmesi âdet değildir.» Bu hararetili sözler *Abud* isminde *Hıra* yerlisi saray tercümanı tarafından tercüme edilince toplantıda bulunanların üzerinde derin bir tesir bıraktı. Bunlardan bazıları «Bu insanları küçük görmekle hata etmişiz.» dedi.

*Rüstem* güç duruma düştüğünden bütün kabahati bu işi kendisinden habersiz yapan uşakların omuzlarına yıkarak kendisini mazur göstermeye çalıştı. *Rüstem* sonra senli benli bir tavır takınıp *Muğira*'nın ok demetinden bir kaç ok aldı ve sordu: «Bunların tesiri nedir?» *Muğira*: «Ateş alevleri, fırlarken ısıklık çalmazlar ama gine de yakarlar.» cevabını verdi. Sonra *Rüstem* kılıcının kınını tedkik edip: «O, tamamen çürümüş!» diyince *Muğira* şu karşılığı verdi: «Olabilir, fakat kılıç yeni bilendi ve ağzı pek keskindir.» Bu imalı sözlerden sonra asıl mesele hakkında konuşmaya başladılar. *Rüstem İran* imparatorluğunun ihtişam ve şanından uzun uzadıya laf ettikten sonra iyilik eden bir hammi tavrına bürünerek, eğer Müslümanlar şimdi bile geri dönüp gidecek olurlarsa herhangi bir şekilde gücenme kalmayacağını, bunun yanı sıra bir miktar mükâfat bile ihsan edilebileceğini ifade etti. *Muğira* elini kılıcının kabzasına dayayarak şöyle konuştu: «İslâm veya Cizyeden birini kabul etmezseniz meseleyi bu halleder.» Küplere binen *Rüstem* bağırdı: «Güneşe yemin ederim! Yarın bütün *Ara-bistan*'ı mahvedeceğim.» *Muğira* oradan ayrıldı ve bütün sulh ümidleri suya düştü.



## DOKUZUNCU BÖLÜM





**KADİSİYE MUHAREBESİ VE  
KADİSİYE'NİN ZABTI**  
(Hicrî 14/Miladî 635)

*Rüstem*'in savaş politikası şu ana kadar «oya-lama» kelimesi ile hülâsa edilmişti. Fakat *Muğira*'nın sözleri onun şeref hissine öyle bir darbe indirmişti ki derhal harekete geçmek için hazırlanmalarını birliklere emretti. Onun emriyle aradaki kanal sabaha varmadan doldurularak yol haline getirildi. Öğleden evvel bütün *İran* ordusu kanalı geçmiş bulunuyordu. *Rüstem* şimdi tepeden tırnağı kadar silâhlanmış, iki kat zırh giymiş, lüzumlu silâhlarla donatılmış olarak savaş atına bindi ve hiddetle bağırdı: «Yarın bütün *Arabistan*'ı parça parça doğruyacağım.» Yakınında duran bir asker: «Evet, eğer Allah dilerse» demek cür'etinde bulundu. *Rüstem*: «Allah dilemese de maksadıma erişeceğim» cevabını verdi.

Birliklere harb düzeni vermekte *Rüstem* büyük bir maharet gösterdi. Onları onüç sıra halinde dizdi ve merkezi sırtında silâhlı askerlerin oturduğu fillerle takviye etti. Sağ ve sol kanadlar aynı şekilde arkalarına yerleştirilen fil sıralarıyla desteklenmişlerdi.

İstihbaratı iletmek maksadıyla harb mevkiî ile başkent arasında muayyen mesafelerde adamlar

dikilmişti. Böylece harb mahallindeki adam vuku bulan olayın teferruatını kendinden bir sonraki adama bağırarak iletir aradaki adamlarda aynı şekilde haberi Meda'in'e şaşılacak bir sür'atle ulaştırırlardı.

*Kadisiye*'de, muharebe meydanının bir ucunda eski bir kıraliyet sarayı vardı. *Sa'd* siyatikten muzdaripti. Bu sebeple sağa sola hareket edemediğinden bu hareketa bizzat iştirak edemedi. Binaenaleyh kumandayı *Halid bin Arfata*'ya teslim ederek kendisi yastıklara dayanarak üst katından bütün muharebe meydanını görebildiği sarayın üst katına yerleşti. Lâkin harekât onun tarafından idare edildi. Bir emir vermek istediği zaman onu bir parça kâğıda yazar, kâğıdı kürecikler haline getirir *Halid*'e atar, *Halid* taktiğini ona göre değiştirirdi. Medeniyetin bu ilk devrelerinde harb sanatının bu derece ilerlemesi hayret vericidir. Bunun şerefi *Arabların* cevval dehasına ve kabiliyetlerine aittir.

Kuvvetler muharebe düzeni alınca *Arabistan*'ın meşhur şair ve hatibleri sıralarından ilerleyerek ateşli ve heyecan verici nutuklarla askerleri coşturdular. Şairlerden *Şemmah*, *Hutiye*, *As bin Muğra*, *Abde bin el-Tayyab* ve *Amr Ma'di Kârab* hatiblerden *Kays bin Habirab*, *Gallb*, *İbn el Hadil el Esedî*, *Basr bin Ebî Raham el-Cahnî*, *Asım bin Amr*, *Rabi Sa'dî* ve *Rabî bin Amir* birliklere savaş meydanında hitab ediyorlar ve koca ordu sanki bir sihirbazın sihirli asasıyla büyülenmiş bulunuyordu. Bu hitablarda kullanılan bazı ifadeler hatır-

lanmaya değer. Mesela *İbn el Hadil el Esedî*'nin sözleri şöyleydi:

«*Ey Sa'd* ailesinin muharibleri! Kılıçlarınız aşılmaz bir çelik kuyu olsun, hasımlarınızın üstüne kükreyen aslanlar gibi atılın, tozdan zırhı giyinip gözlerinizi yere dikin. Kılıçların işi bittiği zaman oklarınız uçuşsun zira kılıçlar okların ulaştığı yere erişemez.»

Sonra Kur'an hafızları ilerleyip «Cihad» hakkındaki Sûreden âyetler okumaya başladılar. Tesirli ahenk kalbleri coşturup heyecan sarhoşluğu hasil etti.

Adet üzere *Sa'd* harb narasını üç defa bağırdı, dördüncüsünde çarpışma başladı. İpek bir ceket giyinmiş, sırmalı kemer kuşanmış ve bir çift altın bileklik takmış olan *İranlı* bir okçu atını meydana ileriye doğru sürdü. Müslümanların safında *Amr Ma'dî Kârab* onun üzerine yürüdü. İranlı yayına bir ok yerleştirdi, nişan aldı ve oku öyle dakik attı ki az kalsın hasmını mihlayacaktı. *Ma'dî Kârab* atını mahmuzlayarak ileri atıldı ve hasmına yaklaşıp onu kemerinden kavradığı gibi eğerinden kaldırıp yere çaldı. Hasminin başını bir kılıç darbesiyle kopardıktan sonra arkadaşlarına dönüp : «İşte böyle dövüşülür» dedi. Silâh arkadaşları da «Herkes *Ma'dî Kârab* olamaz» cevabını verdiler.

Bundan sonra diğer muharibler iki taraftan muharebe meydanına atılarak yiğitlik ve maharetlerini gösterdiler. Ondan sonra muharebe umumileşti. İranlılar filleri en seçkin Arab süvarilerin-

den müteşekkil olan *Bahile* taburunun üzerine saldırttılar. Birer hareketli siyah kayayı andıran bu fillerin manzarası ile âşına olmayan Arab atları ürküp aniden gemi azıya aldılar. Piyade kuvvêtləri cepheyi azim ve cesaretle muhafaza etmekle beraber fillerin hücumu onları da sarstı. Durumu gören *Sa'd Bahile*'ye muhasaradan kurtarmak için derhal Esed kabilesine emirler yağdırdı. Namlı bir silâhşör olan o kabilenin reisi *Taleyha* adamlarına: «Kabilemin aziz evlâdı, şunu bilin ki *Sa'd*'ın sizden yardım talep edişinde açıkça görüldüğü gibi güvendiği bir şey vardır.» Bu sözlerle coşan kabilenin adamları atlarını mahmuzlayarak mızraklarıyla fillere hücum ettiler. Muharebede gösterdikleri cesaret ve azim bu koyu kütlenin hayret verici gücüne bir an için sed çekince *İranlılar Bahile*'yi bırakıp yardıma gelen bu küçük süvari kuvvetinin üzerine olanca kuvvetleriyle çullandılar. Bu defa *Sa'd* ok atma ve mızrak kullanmada meşhur *Temîm* kabilesinin adamlarına haber salarak maharetlerinin fillere karşı işe yarayıp yaramayacağını sordu. Bunu duyar duymaz *Temîmliler* hep beraber ilerleyerek yağdırdıkları körletici ok yağmuruyla fil sürücülerini aşağı yuvarladılar. Sonra fillere yaklaşarak bunların üzerindeki açık gölgeliki oturulacak yerleri ters çevirdiler. Savaş karanlık çökünceye kadar devam etti. Karanlık her tarafı sarmaya başlayınca ordular muharebe meydanından çekildi. Kadisiye harekâtında vuku bulan bu ilk çatışmaya Arapça kaynaklarda «Yeymul Armas» denir.

*Sa'd* yukardaki yerinden muharebeyi ve kuvvetlerinin harekâtını idare ederken karısı Selma yanında oturuyordu. İranlılar filleri saldırtıp Müslümanlar geri püskürtülünce *Sa'd* gazabın verdiği acıyla kıvranarak sabırsızlıkla kendini bir yandan diğer yana atıyordu. Bunu gören *Selmâ* aniden: «Ne yazık ki *Müsenna* bugün burda değil» demekten kendini alamadı. Bu sözden çok müteessir olan *Sa'd* karısının yüzüne bir tokat attı ve: «*Müsenna* burada olmuş olsa bile ne yapabilirdi? dedi. Selma karşılık verdi: «Korkakların da şeref hissine sahip olduklarına hayret ediyorum.» Bununla *Sa'd*'ın bizzat muharebeye katılmadığını ima etti.

Ertesi gün *Sa'd* muharebe meydanında serpiştirilmiş ölülerin cesedlerini gömdürdü, yaralıların sarılmak ve bakılmak işi ise kadınlara havale edildi. Bundan sonra birliklerin harekete hazırlanmalarını emretti. Henüz muharebe başlanmamıştı ki Suriye cihetinden bir toz bulutunun yükselmekte olduğu görüldü. Bulut dağılınca *Ebu Ubeyde*'nin *Suriye*'den gönderdiği takviye kuvvetlerin vasil olduğu anlaşıldı. *Irak*'ın istilâsı için hazırlık yapıldığı sırada *Hız. Ömer Suriye* harekâtını idare etmekten olan *Ebu Ubeyde*'ye bir emirname göndererek *Irak*'tan *Suriye*'ye nakledilen birliklerin acele olarak *Sa'd*'e iltihak etmeleri hususunda talimat verdi. Tam zamanında yetişen bu kuvvetlerin Allah tarafından gönderildiği telakki edildi. Yekûnu altı bini bulan takviye kuvvetinin beş bini *Rabi'a* ve *Madar* kabilelerinden, bini ise *Hicaz*'ın yerlilerin-

den müteşekkildi. *Sa'd*'ın kardeşi *Haşim bin Utbe* bu kuvvetin kumandanı, *Ka'ka'* ise öncü kumandanıydı. Hadise mahalline varınca *Ka'ka'* derhal atını ileri sürerek *İranlılara* seslendi: «İçinizden biri cesaretini tecrübe etmek istiyorsa gelsin benimle boy ölçüşsün.» Bunu duyan *Bahman İranlıların* safından çıktı. *Ka'ka'* onu görünce *Cesr vak'ası* hafızasında yanıp söndü. Ve gayri ihtiyarî: «İşte *Ebu Ubeyde*'yi öldüren adam; sakın elinden kaçmasın.» diye bağırды. İki hasım kılıçları elde karşılaştılar. Göğüs göğüse bir çarpışmadan sonra *Bahman*'ın ölüsü yere serildi. Bundan sonra her iki taraf savaşçılarının giriştiği ölüm kalım muharezeleri biri birini takip etti. *Sicistan emîri Şehr Braz Avr bin Katba*'nın kılıcı altında can verirken ünlü silâhşörlerden *Hemedanlı Bazurh Mehr Ka'ka* tarafından öldürüldü. Kısacası henüz muharebe umumileşmeden önce İran ordusu meşhur muharrirlerinden çok kişi kaybetmiş bulunuyordu. Gene de iki ordu tasavvur edilmesi güç bir şiddetle birbirine hücum etti.

*Suriye*'den gelen takviye kuvvetler *Ka'ka'* tarafından küçük müfrezelere bölünmüştü. Bir müfreze muharebe meydanına varır varmaz bir diğer müfreze uzaktan görünerek kuvvetler bütün gün boyunca savaş meydanına yağdı. *Ka'ka'*ın bu manevrası *İranlıların* üzerinde dehşetli bir tesir bıraktı. Her müfreze düşmanı sağırlandırıcı «Allahu Ekber» nidalarıyla varıyor ve başlarında *Ka'ka'* olduğu halde düşmana saldırıyordu.

Müslümanların tarafında fillerin yokluğunu telafi etmek için *Ka'ka'* dahiyane bir çareye başvurdu. Bir kaç deveyi garip örtülerle sardıktan sonra onlara tuhaf ve korkunç bir görünüş vermek için başlarına sarkan elbiseler giydirdi. Bu sun'i mamutlar her ne yana gittilerse İranlıların atları ürküp gemi azıya aldı.

Savaşın en kızgın bir anında yanlarında en seçkin ve paha biçilmez bir kaç Arab atı ve nefis birer sanat eseri olan bir kaç kılıç olduğu halde *Hız. Ömer'*den haberciler geldi. Gelen adamlar askerlere seslenerek Emîr-ül-Mü'minin'in bu hediyeleri sadece onları hakeden şahısları taltif için gönderdiğini söylediler. Hediyeleri alanlar şunlardı: *Ham-mel bin Mâlik, Rabil bin Amr, Taleyhe bin Huveyled* ve *Asım bin Umar el-Temimi*. *Ka'ka'* bunların her birine bir kılıç verdi. Yarbu kabilesinden dört kişi atları aldı. *Rabil* bundan duyduğu gururu şu ani mısralarla dile getirdi:

Herkes şunu iyi bilir  
En kızgın hengamesinde savaşın  
Keskin ve narin kılıçları alanların  
En önde geleniyim

Muharebe en kızgın bir şekilde sürüp giderken namılı muharib ve meşhur şairlerden *Ebu Mahcen Sakafi* içki kullanma suçundan ötürü *Sa'd* tarafından hapsedilmiş hücresinin penceresinden muharebeyi gözetliyor ve dışardaki kahramanlık sahnesine çıkmaktan men edildiği için kafesteki bir aslan gibi kükrüyordu. Nihayet tahammülü tüke-

nince *Sa'd*'ın karısı *Selma*'ya yaklaştı ve Allah aşkına onu salması için yalvarmaya başladı. Muhabeden sağ çıkarsa geri gelip kendi kendini zincire vuracağını da ilâve etti. *Selma* bu ricayı reddetti. Zavallı *Ebu Mahcen* hayal kırıklığı ve keder içinde zindanına döndü ve şu mısraları acıklı bir şekilde ve tekrar tekrar söylenmeye başladı:

Heyhat! Heyhat! Keder bardağım  
Dolup taşı. Hür yoldaşlarım  
Ötedeki tarlada çift sürmekte.  
Zincirle bağlanmış dururken ben ah!  
Ağır bukağılar beni ezmekte.  
Gayretlerim boşa;  
Kapılar kilitli inlerim beyhude,  
Ah! Kurtuluş yok mu zindandan?

Bu sözler *Selma*'ya o kadar dokundu ki hapis-haneye girerek *Ebu Mahcen*'in zincirlerini kendi elleriyle çözdü. *Ebu Mahcen* serbest kalır kalmaz doğruca ahıra koştu ve *Sa'd*'ın *Belka* adındaki atına eğerî bağladıktan sonra binip dört nalla muharebe meydanına seğırtti. Elinde mızrağı olduğu halde Müslüman ordusunun sağ cenahından sol cenahına sıçrayan atıyla kasırga gibi geçti. Şuraya buraya bir iki hareketten sonra düşmana öylesine karşı durulmaz bir kuvvetle saldırdı ki önünde tutunabilen olmadı. Bir sağa bir sola saldırarak bir kaç safı çürüğe çıkardı. Çok geçmeden bütün arkadaşlarının dikkati korkunç hücumları *İranlı*lara ölüm saçan bu heybetli silâhşörün üzerinde toplanmış herkes bunun kim olabileceğini düşünme-



ye başlamıştı. *Sa'd* bile hayrete düşmüş adamın hücum tarzından meçhul muharibi *Ebu Mahcen*'e benzetmiş fakat hemen sonra *Ebu Mahcen*'in hapishanede olduğunu hatırlamıştı. Akşam çökünce *Ebu Mahcen* hapishanesine dönüp zincirleri kendi eliyle takındı. *Selma* olanları *Sa'd'a* anlatınca mahpusu hemen salıverdi ve «Vallahi İslâm'a bağlılığını böyle ispat edene ceza veremem.» dedi. Bunun üzerine *Ebu Mahcen*: «Allah'a yemin ederim ki bundan sonra ağzıma içki almayacağım» (53) dedi.

*Arabistan*'ın meşhur kadın (54) şairi *Hanse* dört oğluyla beraber bu maharebeye katılmıştı. Savaş başladığı zaman oğullarına hitab etti: «Sevgili oğullarım, vatanınız sizden usanmış değildi, açlıkla da karşı karşıya değildiniz; gene de yaşlı annenizi getirip *İran*'ın merhametine bıraktınız. Allah'a yemin ederim ki siz aynı annenin çocukları olduğunuz gibi aynı babanın evlâdısınız. Babanıza hiç bir zaman hiyanet etmediğim gibi dayılarınızın şöhretine leke sürmedim. Şimdi gidiniz ve sonuna kadar çarpışınız.»

Oğulları aynı anda atlarını mahmuzlayarak düşmanın üzerine atıldılar. Onlar gözden kaybolun-

---

(53) Kadı, Ebu Yusuf Kitab-ül-Harac sh. 18.

(54) *Hanse*'nin hatıratı akla hayret vericidir. Eserde devamlı bir cazibe vardır. Onun şiirleri Beyrut'ta negredilmiş olup külliyyetına meşhur Ebul Farac İsfahani'nin Kitab-ul-Eğani'sinde rastlanabilir. Mersiyeleri eşsizdir. Ukaz panayırında çadırının kapısı üstünde üzerinde «Arab Mersiyecilerinin en iyisi» yazılı bir bayrak dalgalanırdı. İslâmiyeti kabul edip Ömer'i ziyaret etti.

ca *Hanse* ellerini semaya kaldırarak huşû içinde duâ etti: «Ya Allah oğullarımı koru!»

O gün Müslümanlar iki bin *İranlılar* ise on bin telefât verdiler. Fakat muharebenin neticesi belli olmadı. Bu çatışma «Ağves» ismiyle bilinir. Üçüncü muharebeye «*Yevmül Amas*» denir. Bu muharebede *Ka'ka*'nın aklına yeni bir oyun geldi. Gece çökünce bir kaç bölük süvari ile bir kaç bölük piyade kuvvetinin ordugâhı terkederek *Suriye* istikametinde uzakça bir mesafede gecelemelerini emretti. Şafakta yüz kişilik bir süvari bölüğünün savaş meydanına dört nala sürerken diğer bölüğün bunu hızla takib etmesi için talimat verdi. Talimat gereğince, sabahın erken saatlerinde ilk süvari bölüğü acele içinde dörtlale kalktı. Bütün Müslüman ordusu aynı anda «Allahu Ekber» nidasını yükseltti; yeni takviye kuvvêtlerin ulaştığı haberi her tarafa yayıldı. Savaş derhal başladı. Kaderin cilvesi ki *Ebu Ubeyde*'nin *Sa'd*'ı takviye etmek üzere *Hişam*'ın kumandanlığında gönderdiği yediyüz atlıdan müteşekkil seyyar kıt'a tam o anda muharebe meydanına vardı. Savaş mahallinde cereyan eden olaylardan her an haberdar edilen *Yezgerd* mütemadiyen tekviye kuvvetleri gönderiyordu. *Hişam* askerlerine şöyle hitab etti: «Sizin kardeşleriniz *Suriye*'yi fethetmiş bulunuyorlar. *İran*'ın fethine dair Allah'ın müjdesi şimdi sizin ellerinizde gerçekleşecektir. Her zaman olduğu gibi muharebe ferdî düellolarla başladı. Bir *İranlı* Savaşçı kükreyen bir aslan gibi meydana atıldı. Dehşet saçan iri vücudunu gören zayıf yapılı Arab as-

kerler ona karşı çıkmakta tereddüt ettiler. Fakat kaderin garip bir tecellisidir ki bu gerçek jalut nisbeten zayıf bir hasmın elinde can verdi. Geçmiş olaylardan ders alan *İranlılar* fillerin sağına ve soluna piyade kuvvetler yerleştirmişlerdi. *Amr Ma'di Kârab* arkadaşlarına: «Ben şuradaki file saldıracağım, siz benim yanımdan ayrılmayın çünkü ölürsem kimse benim yerimi dolduramaz.» dedi. Bunu der demez kılıcını kınından sıyrarak filin üzerine yürüdü. Fakat filin iki yanındaki piyadeler aniden onun üzerine saldırdılar. Ve *Amr* arbede yükselen toz duman içinde arkadaşlarının gözünden kayboldu. Başkanlarının tehlikede olduğunu gören arkadaşları imdada yetiştiler. Şiddetli ve kanlı bir boğuşmadan sonra ancak düşman geri püskürtüldü. *Amr Ma'di Kârab* acıklı bir durumdaydı. Tepeden tırnağa kadar tozun içine batmış, bütün vücudu düşman mızraklarının açtığı büyük yaralarla kaplanmıştı. Buna rağmen kılıncının kabzasını sımsıkı kavramış hınçla sağa sola ölüm saçıyordu. Bu esnada bir *İranlı* süvari yakınından geçerken *Ma'di Kârab İranlının* atını kuyruğundan yakaladı. *İranlı* mahmuzlarını öfkeyle atının böğürlerine geçirdi fakat nafiye. Sonunda *İranlı* atından atlayarak kaçınca *Ma'di Kârab* atın üstüne fırladı.

*Sa'd* fillerin Müslümanların saflarında sık sık açtığı korkunç gedikleri görünce İslâmiyete giren iki *İranlı*, *Daham* ve *Selem*'i çağırarak bu siyah azman sürüsüne karşı faydalı olabilecek herhangi bir şeyin olup olmayacağını sordu. Yegane çarenin

hayvanların hortum ve gözlerinin tahrib edilmesinde olduğunu söylediler. Sürünün içinde iki fil korkunç görünüşleri ve iri vücutlarıyla diğerlerinden farklı ve sanki sürünün başı durumundaydılar. Bunlardan birinin ismi *Abyad* diğerinin ise *Ac-rab* idi. *Sa'd Ka'ka'*, *Hammal* ve *Rabil*'i çağırıp lüzumlu bazı imalarda bulunduktan sonra bu teşebbüsün başarısının onlara bağlı olduğunu söyledi. Önce bir kaç süvari ve yaya asker göndererek fillerin etrafını çevirmelerini emretti.. Sonra bizzat kendisi elinde mızrağı ve yanında *Asım* olduğu halde beyaz filin üzerine yürüdü. İkisi de aynı anda mızraklarını hayvanın gözlerini deecek bir maharetle tevcih ettiler. Hayvan acının verdiği şiddetli bir ızdırap içinde arkaya yuvarlanır yuvarlanmaz *Ka'ka'* dehşetli bir kılıç darbesiyle filin hortumunu alnından ayırdı. Bu arada *Rabil* ve *Hammal* *Acrab*'a saldırarak aynı muvaffakiyete ulaşırlar; yaralı hayvan geri dönüp gemi aزیya aldı. Onun kaçtığını gören diğer filler onu takibe koyuldular ve bu kara bulut bir anda tamamen gözden kayboldu.

Şimdi muhariblerin kahramanlık emellerine dolu dizgin koşmak için fırsat verilmiş oluyordu. En kanlı ve gürültülü bir akın böylece başladı. Savaşçıların naraları yeri göğü sarstı. Bundan ötürü bu çatışmaya *Leyletül Harir* (Gürleyen seslerin Gecesi) denilmiştir. İranlı generaller kuvvetlerini yeniden düzenleyerek merkez, sağ ve sol cenahı onüç sıra halinde tanzim ettiler. *Müslümanlar* da kuvvetlerini bir araya getirerek arka arkaya üç

kol halinde dizdiler. En önde süvariler, bunların arkasında piyadeler en arkada ise okçular yer almaktaydı. *Sa'd* üçüncü tekbirden sonra hücumla geçilmesini emretmişti. Fakat *İranlı* okçular daha şimdiden atışlarına başlamışlardı. Bu vaziyet karşısında kendini daha fazla zaptedemeyen *Ka'ka'* istenilen sayıda tekbir emrini yerine getirmeden maiyetindeki kuvvetlerle hücumla geçti. Bu bir disiplinsizlikti fakat çatışmanın manzarası ve *Ka'ka'*nın coşkunluğu karşısında *Sa'd* gayri ihtiyari: «Ya Allah! *Ka'ka'*ı bağışla ve ona yardım et.» dedi. *Ka'ka'*ı *Benî Esed* takib etti, bunu gören *Neha*, *Bahile* ve *Kinde* kabileleri onlara nazire yaptı. Her kabile düşmana saldırdıkça *Sa'd'ın*: «Ya Allah onları bağışla ve yardım et» dediği duyuluyordu. Süvariler hücumu başlatmış fakat *İran* kuvvetleri canlı tuğlalardan delinmez bir duvar meydana getirmiş öylesine bir karar ve sebatla çarpşıyorlardı ki Müslüman atlılar onları sarsamadı. Bunun üzerine silâhşörler atlarından atlayarak yaya olarak hücumla başladılar.

*İran* taburlarından biri tepeden tırnağa kadar zırhlara bürünmüştü. *Hamide* kabilesi buna saldırmış fakat kılıçları hiç bir zarar veremeden çelik zırhlardan geri sekmmişti. Kabile reisi harb narasını attığı halde ona kılıçların zırha karşı faydasız olduğu söylenince adam deliye döndü. Mızrağını korkunç bir kuvvetle fırlatarak *İranlı* bir savaşçının karnını deldi. Reislerinin hareketinden yeni bir cesaret ve azim alan adamlar büyük bir gay-

retle ve kahramanca dövüşerek tüm zırhlı taburu imha ettiler.

Muharebe bitmek tükenmek bilmeyen bir gece boyunca devam etti. Mütemadiyen çarpışan askerler yıpranmış, yorgun ve uykulu halde uzuvlarının artık işe yarayacak hali kalmamıştı. Fakat harbin neticesi hâlâ belli değildi. *Ka'ka'* son ve kudretli bir gayretle zorla netice almaya karar verdi. Kabilelerin reisleri arasından namlı silâhşörleri seçerek İran ordusunun baş kumandanı olan *Rüstem'e* doğru hücumla geçti. Bunu gören *Kays, Eş'as, Amr Ma'di Kârab ve Ibn Zil Bardiyen* kabile reisi oldukları maiyetlerine: «Dikkat edin şuradaki savaşçılar Allah yolunda hizmet yarışında sizi geride bırakmasın.» diye seslendiler. Cesur olmaktan başka iyi birer hatip olan diğer kabile reisleri kabilelerini karşılarına alarak güçlü ve hareketli bir belağatle dinleyenlerin içindeki hisleri tutuşturdular. Süvariler atlarından atladı, yay ve oklarını fırlatarak kılıçlarını kınlarından sıyrdılar. Böylece bütün İslâm ordusu, bir ruhla ve sanki insan üstü bir güçle harekete geçirilerek, herşeyin önlerinde yıkılıp göçtüğü şiddetli bir hamleye giriştiler. *Firzan ve Hürmüzan* sonunda *Rüstem'e* yaklaşan bu canlı hareketli kütle tarafından karış karış geri püskürtüldü. *Rüstem* bir tahta kurulmuş kuvvetlerinin harekâtını idare ediyor ve devamlı emirler yağdırıyordu. Arabların her taraftan arı gibi kendine doğru kaynaştıklarını görünce tahtından atladı ve kendisine tevcih edilen hücumun sıkıntısına bir müddet yiğitçe katlandı. Nihayet yaralar-

la bitkin hale gelerek kaçtı. Hilal adında bir asker onu takibe koyuldu. Önüne bir dere çıkınca karşıya yüzüp kurtulmak için kendini suya attı. Hilal de arkasından atlayarak onu bacağından yakaladı ve kıyıya çekti. *Rüstem*'i orada kılıçla öldürdükten sonra cesedini katırların ayakları altına attı. Sonra boşalan tahta çıkarak: «*Rüstem*'i öldürdüm.» diye bağırdı. *İranlılar* sesin geldiği tarafa gözlerini çevirince başkumandanlarının tahtta olmadığını gördüler. O anda gürültü ve karışıklık etrafı sardı. Her *İranlı* asker hayatını kurtarmak için kaçmaya başladı. Müslümanlar kızgın bir takibe çıkarak firar edenlerden binlerce kişiyi öldürdüler.

Ne yazık ki bizim şairlerin kralı, *Firdevsî* millî hislerinin coşkunluk nöbetinde hadiseyi tamamen yanlış ifade etmiştir. *Firdevsî* derki:

Gök gibi gürledi askerler çift çift  
İleri atıldı savaşçı atlar  
Böylece giderken *Sa'd* ile *Rüstem*  
Ölüm savaşında karşılaştılar.  
Savaşın ateşi kokusu kanı  
Çekince gözüne *Rüstem*'in perde  
Yiğit *Sa'd* kararlı cesaretiyle  
Yeniverdi hemen can düşmanını

Şair *Sa'd'ın* muharebeye bizzat iştirak etmediğini bile bilmiyor.

Hezimetten sonra bile, ayrı ayrı bölgelerin reisi olan bazı meşhur subaylar savaş meydanında kalarak muharebeye devam ettiler. Bunlardan *Şehryar*, *İbn el Harbad*, *Ferhan Ahvazî* ve *Husarav*

*Şanum Hemedonî* meydana erkekçe öldüler. *Hür-müzan*, *Ahvad* ve *Karan* ise ellerine geçen ilk kaçma fırsatından azamî şekilde istifade ettiler. Öldürülen *İranlılar* sayılamayacak kadar çoktu. Müslümanların kayıpları altı bin kadardı.

*Sa'd* bu muharebede bizzat yer almadığı için ordu ona itimadsız bir nazarla bakıyordu. Bu şüpheler öylesine yayıldı ki şairin biri şöyle bir ifade kullandı:

Döğüştüm döğüştüm düşmanla tek  
İlâhî yardımı alıncaya dek  
Lâkin *Kadisiye*'nin kapılarında  
Yan gelip yaslandı *Sa'd* kayıtsızca  
Savaştan dönünce pek çok dul kadın  
Gördü gamlı gözler ortalıklarda  
*Sa'd'ın* gözleriyse başka, bambaşka.

Bu mısralar birden herkesin dilinde dolaşmaya başladı. *Sa'd* bunları duyunca bütün askerleri toplayarak hastalığını ispat için vücudundaki şişkinlik ve yaraları gösterdi.

*Sa'd* zaferin haberini *Hz. Ömer*'e bildirdi ve raporunda her iki tarafın kayıpları hakkında teferruatlı bilgi verdi. *Kadisiye* harekâtının başladığı zamandan beri *Hz. Ömer* şafak vaktinde *Medine*den çıkıp savaş meydanından gelecek haberciyi beklemeyi adet edinmişti. Birgün her zamanki gibi şehrin dışına çıktığında bir deve binicisinin karşı taraftan hızla gelmekte olduğunu gördü. *Ömer* ona merakla yaklaştı ve nereden geldiğini sordu. Deve süvarisi *Sa'd'ın* zafer müjdesini geti-



ren habercisiydi. Hız. Ömer adamın haberci olduğunu anlayınca ondan sualler sormaya başladı. Haberci, Allah'ın onları muvaffak kıldığını söyledi. *Hız. Ömer* devenin yanısıra koşarken bir taraftan sürücüye sualler yağdırıyordu. Şehrin kenar mahallelerine girince geçtikleri her adamın yanındaki yaya yürüyen zata «Emîr-ül-Müminin» diye hitap ettiklerinin farkına vardı. Korkuyla titreyerek: «Efendim, bana isminizi söyleseydiniz bilmeden işlediğim bu haddini bilmezlik suçu olmazdı» deyince Hız. Ömer onu: «Endişelenme. Zararı yok. Getirdiğin haberi anlatmaya devam et» sözleriyle temin etti. Böylece evine kadar deve süvarisinin yanısıra yürüdü. Sonra *Medinelilerden* büyük bir cemaat toplayarak onlara hayırlı haberi müjdeleyip belağatli ve heyecanlı hitabetini şu sözlerle bitirdi: «Ey Müslümanlar, ben sizleri kendine köle yapmayı arzu eden bir kral değilim. Ben kendim hilafetin ağır mes'uliyetlerini sırtında taşıyan Allah'ın bir kuluyum. Sizi evlerinizde rahat ve sakin bir uyku temin edecek şekilde hizmet edebilirsem kendimi bahtiyar addederim. Arzum sizi daima kendime hizmetçi kılmak ve kapımda muhafız dikmek olsaydı benden daha bedbaht ve biçare kimse olmazdı. Gayem size lâfla değil amellerle öğretmektir.»

Müslümanlara karşı *Kadisiye* harekâtına katılan *İranlılar* veya *Arablardan* bazıları Müslümanlarla dövüşmeye niyetlenmedikleri halde İran ordusuyla kaderlerini birleştirmeye zorlanmışlardı. İstemedikleri halde kavgaya sokulmak korkusuyla pek çok insan evini terketmişti. Zafere ulaştıktan

sonra bu insanlar *Sa'd*'a gelip aman dilediler. *Sa'd* bu konuda halifeye danıştı. *H. Ömer Eshabı* toplayarak fikirlerine başvurdu. Aman dilendiğinde aman verilmesinin icab ettiği hususunda ittifakla karar verildi. Hülâsa az evvel kanlı bir harbe sahne olan memleketin her tarafı sulha kavuştu. Evlerinden kaçanlar geri döndüler. İdarecilerle tebea arasında samimi münasebetler kuruldu. Aradaki bu yakınlığın derecesi idareci sınıfından birçok kişinin zaptedilen toprakların ahalsinden kız alarak onlarla akrabalık tesis etmelerinden anlaşılabilir.

*Kadisiye*'deki muharebelerden sonra *İranlılar Babel'e* yerleştiler. Burası kuvvetli ve muhkem bir yer olduğundan darmadağın olmuş kuvvetlerini burada yeniden tanzim ettiler ve harb için bütün hazırlıkları yaparak *Firuzan*'ı Başkumandanlığa getirdiler. Bunları imha etmek maksadıyla *Sa'd* Hicri 5/ Miladî 637 senesinde *Babel'in* üzerine yürüdü. *Sa'd* bir kaç kabile reisini yollardaki bütün manialardan temizlemek için görevlendirdi. Alınan bu tedbir gerçekten isabetli oldu, çünkü *Burs'ta* öncü kuvvetlere *Basiri* karşı koydu, fakat yenilgiye uğrayarak *Babel'deki* ana *İran* kuvvetlerine iltihak etmek için kaçtı. *Burs* reisi *Bustam* Müslümanlarla anlaşmaya vardı ve Müslümanların ilerlemesini kolaylaştırmak için *Babel'e* giden yol üzerinde engel teşkil eden dere ve ırmakların üzerinde pek çok köprüünün kurulmasında önayak olarak iyi bir müttefik olduğunu ispatladı. İki kuvvet *Babel'de* karşılaştı. *İran* ordusunun başında büyük şöhrete

sahip *Nahircan*, *Hürmüzan*, *Mehran*, *Mehrcan* ve diğerleri gibi reisler olmasına rağmen Müslümanların kahramanca ve fırtına gibi akınlarına sed çekemeyerek daha ilk karşılaşmada kaçmaya mecbur kaldılar. *Sa'd* kendisi Babel'de mola vererek *Zuhra*'nın emrinde bazı kuvvetleri ileri gönderdi. Babel'deki mağlubiyetlerinden sonra *İranlılar Kûsa*'ya ricat etmiş ve bu defa ünlü reislerden *Şehryar* kumandayı ele almıştı. *Zuhra Kûsa*'ya vardığında *Şehryar* ona karşı durdu, savaş meydanına bizzat gelerek en yiğit Arabı düelloya davet etti. *Zuhra*: «Seninle bir mızrak düellosuna niyetlenmiştim fakat fazla yüksekte atıp tutuğun için seninle bir köle karşılaşacak.» dedi. Bunu der demez Temim kabilesinden bir köle olan *Nebile* işaret etti. *Nebil* atını ileri sürdü. *Şehryar* bir devin cüsse ve kuvvetine sahipti. *Şehryar* hasmının zayıf ve cılız halini görünce mızrağını bir kenara fırlattı ve hasmını gırtlığından yakalayıp atından çekip yere vurdu ve yere uzanmış adamın göğsüne oturdu. Bu esnada *Şehryar*'ın baş parmağı tesadüfen *Nebil*'in ağzına girdi. *Nebil* bu parmağı öyle şiddetle ısırdı ki *Şehryar* acıdan adeta kendinden geçti. Fırsattan istifade eden *Nebil* fırlayıp hasmının göğsüne oturdu ve kılıcını *Şehryar*'ın karnına saplayarak hasmının barsaklarını dışarı döktü. *Şehryar* parlak elbiseler giymiş ve en nadide silâhları kuşanmıştı. *Nebil* hasmını soyup soğana çevirerek eşyayı *Sa'd'a* takdim etti. *Sa'd Nebile* öldürdüğü silâhşörün elbise ve zırhını giyinmesini emretti. Emre uyarak *Nebil Şehryar*'ın süslü libasına bü-

rünüp şahane techizatını kuşaranarak kalabalığın huzuruna çıktı. Halk *Nebil*'i görünce dünyanın fanî oluşuyla mal ve mülkün geçiciliği canlı bir manzara halinde gözlerinin önünde serildi.

*Kûsâ Nemrud*'un *İbrahim*'i hapsedtiği söylenen tarihi bir yerdi. Zindan hâlâ eski bir eser olarak muhafaza edilmekteydi. *Sa'd* bu mukaddes yere bir ziyarette bulundu ve büyük Peygambere selâ ve selâm getirdikten sonra Kur'an'dan:

وتلك الايام نداولها بين الناس

âyetini okudu. *Kûsâ*'nın ötesinde İran başkentine yakın bir mesafede *Bahraşer* şehri vardı. Buraya yerleştirilen kraliyet süvari kuvvetleri her gün, kendileri hayatta durdukça *İran İmparatorluğu*'nun sona eremeyeceğine dair and içmeyi adet edinmişlerdi. Şehirde *Kisra*'nın beslediği ehli bir arslan vardı. Bundan ötürü buraya *Bahraşer* (Arslan yatağı) ismi verilmişti. *Sa'd*'ın kuvvetleri şehre yaklaşınca hayvan ileriye atılarak en öndeki saflara saldırdı. Öncü komutanı Haşim kılıcıyla öyle esaslı bir darbe indirdi ki hayvan oracıkta öldü. *Sa'd* kahraman subayının bu yiğitçe hareketinden dolayı alnından öptü.

*Sa'd* ilerlemesine devam ederek *Bahraşer*'i muhasara altına aldı; aynı zamanda bir kısım kuvvetler etrafa yayılarak bin esir aldılar. Sabat'ın reisi olan *Şehrzad Sa'd'a* esirler namına ricada bulunarak ona bu adamları esir almanın hiç bir işe yaramayacağını zira bunların alelâde köylü ol-

duklarını söyledi. Bunun üzerine *Sa'd* esirlerin isimlerini kaydettikten sonra onları serbest bıraktı. Komşu kabile reislerin hepsi *Cizye*'nin şartlarını kabul ettiler, fakat şehir hâlâ direniyordu. Kuşatma *İranlıların* arasına ani çıkışlarıyla tam iki ay devam etti. Bir gün sonuna kadar çarpışmaya ümitsizce karar verdiler. Bir huruc hareketi yaparak etrafı ok sağnağına tuttular. Müslümanlar bu saldırıyı aynı azimle karşıladılar. Büyük şöhretli subaylardan *Zuhra* savaş meydanının en kızgın noktalarında çarpışmış ve zırhı bir kaç yerinden parçalanmıştı. Askerleri ona yeni bir zırh giymesini tavsiye ettikleri zaman kaderin herkesi bırakıp düşmanın oklarını yalnız kendisine tevcih edemeyeceğini söylemişti. Fakat kaderin garip tecellisidir ki atılan ilk ok *Zuhra*'yı vurdu. Askerler oku çıkarmak için koşuştularsa da *Zuhra* ok ancak vücudunda kaldığı müddetçe yaşayabileceğini söyleyerek ok vücuduna saplanmış olduğu halde düşmanın üzerine atıldı ve ünlü kumandanlardan *Şehrbrâzi* bir kılıç darbesiyle öldürdü. *İranlılar* bir müddet çarpıştıktan sonra Müslümanların karşısında tutunamayarak kaçmaya başladılar; o anda şehir halkı teslim bayrağını çekti.

*Bahraşer* ile *Medain* şehirleri arasında tek anjel Dicle nehri idi. *Bahraşer*'den harekete geçen *Sa'd* nehri geçmek zorundaydı, fakat *İranlılar* bütün köprüleri tahrip etmişlerdi. *Sa'd Dicle* nehri kıyısına vardığı zaman karşıya geçmek için ne köprü ne de kayık bulabilmişti. Askerlere dönerek onlara şöyle hitap etti: «İmanda Kardeşlerim! görüyorsunuz ki

çok sıkışan düşman şimdi nehrin diğer kıyısına sığınmak mecburiyetinde bırakılmıştır. Bir zaferle daha sahil temizlenmiş olacaktır.» Bunu dedikten sonra atını doğruca dalgalı sulara sürdü. Onun bu takdire değer misâlinde cesaret alan askerlerin hepsi ona uyararak atlarını nehrin içine sürdüler. Nehir derin gürültülü ve taşkın akmaktaydı fakat nehrin bu anaförlü halleri Müslüman ordusunun kararlı ve korkusuz azmine asla tesir etmedi. Atların iki yanına çarpan öfkeli dalgalara rağmen süvariler soğuk kanlılıkla ve mükemmel bir intizamla yol aldılar. Üzengi üzengiye, omuz omuza bir kır gezintisine gidercesine nehri geçiş süresince güle eğlenene ve süvarilerin düzenlerinde en küçük bir bozulma olmadan kızgın ırmaktan âdetâ kayarak geçtiler. Hiç bir süvari kolu yerinden bir karış olsun sapmadı. Karşı kıyıda *İranlılar* şaşkınlık içinde bu şahane manzarayı seyrediyorlardı. Müslümanlar sahile iyice yaklaşınca insanlarla değil cinlerle karşı karşıya olduklarını düşünmeye başlamışlardı. Bu fikre kapılanlar «Bunlar devdir, bunlar devdir!» (55) diye bağrışarak birbirlerini çiğnercesine firar etmeye başladılar. Fakat Başkumandan Harzad sebatlı bir subay topluluğu ile savaş meydanında kalarak okçu müfrezelerini sahil boyunca dizdi. Bunlardan biri suyun içine ilerleyip Müslümanların gelişine mani olmak istediye de Müslümanlar kabaran bir dalga gibi önlerine gelen okçuları saman çöpü gibi ezip geçtiler ve bir anda

---

(55) Bu sözler Taberî, tarafından kaybedilmiştir.

nehirnin karşı sahiline dikildiler. *Yezgerd* karılarını prens ve prenseslerle kral soyundan olanları *Hulvan'a* göndermiş bulunuyordu. Mağlubiyet haberi ona ulaşınca kendisi bile şehri terkedip kaçmıştı. *Sa'd Medain'e* girerken sessizliğin her tarafta hâkim olduğunu gördü. Bu manzara onun üzerinde derin bir tesir bıraktı. eKndini tutamayarak şu Kur'an âyetlerini okudu:

«Onlar bağlardan, pınarlardan, ekinlerden, (süslü mahfellerden), güzel konaklardan, içinde nâz ve naiym ile yaşadıkları ihtişam (lar) dan neler, (nice şeyler) bıraktılar. İşte (emir) böyledir. Biz bütün bunları başka başka kavimlere miras verdik» (56)

*Kisra'nın* sarayında kral tahtının yerine mimber kuruldu ve cuma namazı orada kılındı. Bu *Irak'ta* kılınan ilk cuma namazıydı. Bizim ulemamızı şaşırtan husus şudur ki *Sa'd* senelerce peygamberimizle beraber yaşamış seçkin eshabtan olmakla beraber *Alemgir* ve *Mâhmud'un* hilafına saraydaki bütün heykellerin olduğu gibi bırakılmalarına izin vermişti. (57)

İki üç günlük bir ikametten sonra *Sa'd* kraliyet sarayındaki hazinelerle antika eşyanın getirilip bir yerde toplanmasını emretti. Eski Çin imparatorluğunun kralları, *Raca Dahar*, *Roma İmparatoru*, *Nu'man bin Munzir*, *Siyavaş* ve *Behram Ço-*

---

(56) Kur'an-ı Kerim, (XLIV, 25-28).

(57) Aynı zamanda büyük bir muhaddis olan Taberî bu olayı uzun uzadıya anlatmıştır.

*bin'e* ait zırhlar ve kılıçlar; *Kisra*, *Hürmüz* ve *Keykubat*'ın hançerleri ile *Nuşirvan*'ın mücevherlerle süslü tacı ile şahane elbiseleri gibi *Keyani hane*danından *Nuşirvan*'ın zamanına kadar nadir ve baha biçilmez binlerce ecdat yadigârından müteşekkil hadsiz hesabsız zenginlikler vardı. Sirtında gümüş bir eğer, göğsünde yakut ve zümrütler oturtulmuş miskal ve mıcırgan ile parlatılmış som altından bir at vardı. Birde gümüşten bir deve vardı ki eğerleri altından, yuları baha biçilmez kıymette yakutlarla süslü, devenin binicisi ise tepeden tırnağa kadar parıldayan en kıymetli mücevherlerle süslenmişti. Fakat bütün bunların içinde en şahane, lâtif ve muhteşem olanı *İranlıların «Bahar»* ismini verdikleri bir halıydı. Bahar mevsimi geçtikten sonra bu halı şarap bayramı için kullanılırdı. Bunun için halı sanat ve zenginliğin taklit etmeye yeltenebileceği kadar baharın bütün özellikleriyle donatılmıştı. Halının ortasında yeşil bir çayır, onu tomurcuk, çiçek ve meyvelerle yüklü çeşitli ağaç ve yeşilliklerin çepeçevre süslediği yollar yer almaktaydı. İnsanı en fazla hayrete düşüren taraf her şeyin altın, gümüş ve kıymetli taşlarla işlenmiş olmasıydı. Temel işlemler altından, yeşil zümrütten, kenarlar sarı yakuttan, ağaçlar altın ve gümüşten, yapraklar ipekten meyveler ise mücevherlerden yapılmıştı.

Bütün bu hadsiz hesabsız zenginlikler askerler tarafından ganimet olarak alınmış fakat birer dürlürlük ve namus timsali olan askerler ne buldularsa dokunulmadan amirlerine teslim ettiler. Her-



şey düzenlenip meydan enine ve boyuna göz kamaştıran eşya ile dolunca *Sa'd* bile büyük bir hayrete düştü. Hayretini tekrar tekrar ifade etti. Her defasında bu günaha teşvik edici hazinelere ellerini sürmeyenlerin gerçekten müstesna derecede dürüst olduklarını da ilâve etti.

Her zaman takip olunan usule göre ganimet askerler arasında paylaştırıldı, ganimetin beşte biri de hilafet merkezine gönderildi. Halı ve bütün diğer antika eşya *İranlıların* debdebe ve ihtişamı ile İslâmın kudret ve şanını Arabların gözleri önüne sermek için merkeze yollandı. Bu hazineler *Hız. Ömer*'in önünde sergilendiği zaman o da Müslüman askerlerin dürüstlük ve kanaatkârlılığını takdir etti.

*Medine*'de Allah'ın herkese nasib etmediği zarafete sahip Muhalleme isminde bir şahıs vardı. *Hız. Ömer* ona *Nuşirvan*'ın elbiselerini giymesini emretti. Bu elbiseler pek çoktu ve her biri ayrı bir münasebetle giyilmek içindi. Yâni bir tanesi at sürmek için, bir tanesi saray için, biri resmî kabuller için bir diğeri ise bayram eğlencelerinde giyilmek içindi. Muhalleme bütün bu elbiseleri teker teker giydi. Hususî ve en muhteşem libası giyinip mücevherlerle süslü tacı takdığı zaman seyircilerin gözleri kamaştı uzun zaman dinmeyen bir hayretle ona bakakaldılar. Meşhur halıya gelince, umumî kanaat bunun dağıtılmayıp muhafaza edilmesi noktasındaydı. *Hız. Ömer*'in kendisi de bu fikre mütemayildi, fakat *Ali* ısrarla uzak durdu ve onun ısrarı üzerine «Bahar» bile «sonbaharın»

amansız tahribatına uğradı; böylece *Nuşirvan*'ın ihtişamının halısı parça parça edildi.

Muasır Avrupa bu hareketi yıkıcı olarak telakki edebilir fakat her devrin kendine göre bir zevki vardır, «Kirli maddî çıkarların» kat'iyetle hor görüldüğü o mukaddes ve lekesiz devirde dünyevi kalıntılara değer verilemezdi.

### Celûla'nın Fethi (58)

Celûla meydan muharebesi Irak fethini perçinledi *Medain*'in düşüşünden sonra *İranlılar* büyük bir ordu toplayarak Celûla'de bir muharebeye girişmek için hazırlıklara başladılar. *Rüstem*'in kardeşi Başkumandan Harzad bu hazırlıkların tamamlanmasında büyük bir kabiliyet gösterdi. Şehri etrafında bir su hendeği kazdırarak yol ve geçitlere diken serptirdi. Bu istihbaratı alan *Sa'd*, durumu yazı ile *Hz. Ömer*'e bildirdi. *Hz. Ömer* cevabında *Utbe*'nin oniki bin kişilik bir kuvvetin başına geçerek sefere çıkmasını, öncü, sağ cenah, sol cenah ve ardıcı kuvvet kumandanlıklarının sırasıyla *Ka'ka'*, *Mus'ir bin Malik*, *Amr bin Malik* ve *Amr bin Marra'*ya verilmesini emretti. Meda'in'den Hicrî 16/ Miladî 637 senesinde hareket eden *Haşim*

---

(58) Celûla Bağdad yakınlarında ve Bağdad'tan Horasan'a giden yol üzerinde küçük bir şehirdir.

dördüncü gün şehre vararak şehri muhasara altına aldı. Kuşatma aylarca sürdü. Arada bir *İranlılar* ani çıkışlar yapıp hücumla geçtiler de her defasında hezimete uğradılar. Buna rağmen şehirde levazımın her çeşidinden bol miktarda mevcut olup kuvvetleri yüzbinleri bulduğundan cesaretleri kırılmadı. Bir gün dışarda uluorta saldırıya geçtiler. Müslümanlar bunları aynı azimle karşıladılar. Bu sırada beklenmeyen bir şey oldu. Aniden kopan bir toz fırtınası yeri göğü karanlıklara boğdu. İranlılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat toz bulutu görüşü engellediğinden adamlarından binlerce kişi hendeğe düşüp boğuldu. *İranlılar* bu durumu anlayınca adamlarının geçişini sağlamak için hendeğin birçok noktalarını doldurdular. Olanları gören Müslümanlar tasavvurlarını gerçekleştirmenin tam zamanı olduğuna kanaat getirerek *İranlıların* mevzilerine derhal fırtına gibi aktılar. *İran* istihbarat teşkilâtı gayet mükemmel olup karşı tarafta olup bitenleri anında öğrendiler. Bunun üzerine Müslümanların hareket istikametine diken döşeyip kuvvetlerini techizatlandırarak kalenin kapısının önünde tanzim ettiler. Her iki taraf «Gürleyen sesler Gecesi»nden bu yana görülmemiş bir şekilde kıyasıya dövüştüler. Önce bir ok fırtınası ortalığı kararttı sonra bunu ok sepetleri boşalınca kadar yaylım atışları takip etti. Sonra muharibler mızraklara baş vurdular; bunlar da kırılınca kılıç ve kamalar kınlarından fırladı. Ka'ka'yiğitlikte harikalar gösteriyor ve kararlı bir şekilde ilerliyordu. Tedricen kale kapısına ulaştı

fakat Başkumandan Haşim çok gerilerdeydi ve ordunun büyük kısmı onunla beraberdi. Ka'ka' tellallar vasıtasıyla Başkumandanın kale kapısında olduğunu ilân ettirdi. Bu ilân üzerine askerler Ka'ka'ı Haşim sanarak aniden düşmanın üzerine çullandılar. Maneviyatları bozulan *İranlılar* her tarafa bozuk düzen kaçışmaya başladılar fakat nereye vardılarsa dikenler yollarını tıkadı. *Tarihçi Taberî*'ye göre Müslümanlar önlerine çıkan İranlılardan yüz binini öldürdüler. Elde edilen ganimetin değeri otuz milyon dirhemdi.

Zaferin sevinçli müjdesini bildirirken *Sa'd* ganimetin beşte birini *Medine*'ye gönderdi. Haberi getiren *Ziyad* muharebeyi öyle belagatla anlattı ki büyük takdir topladı. *Hz. Ömer* ona hadiseleri aynı belagatli üslup ile bir halk topluluğu önünde anlatıp anlatamayacağını sorunca *Ziyad*, huzurunda korku duyup kekeleyecek biri varsa onunda *Halife*'den başka kimse olamayacağını söyledi. Bunun üzerine toplanan bir halk meclisinin huzurunda *Ziyad* muharebede vukubulan olayları en ince teferruatına kadar büyük bir lisan mahareti ve belagati ile anlattı. *Hitabetini* bitirince *Hz. Ömer*: «İşte biz buna hatib deriz» deyiverdi. *Ziyad*'in hazır cevabı şu oldu:

İslâm askerinin yiğitlikleri

Dilimize sonsuz talakat verdi.

Bundan sonra *Ziyad* ganimeti getirdi, fakat akşam olduğundan bunun paylaştırılması ertelendi. Ganimet eşya mescidin avlusuna konduktan sonra *Abdurrahman bin Avf* ve *Abdullah bin Ar-*

*kam* bunları beklemek için vazifelendirildi. Sabah eşyanın üzerindeki örtü açıldığı zaman bol miktarda altın ve gümüş sikkeye ilâveten kıymetli mücevher yığınları gözlerin önüne serildi. *Hız. Ömer* bu manzara ile karşılaştığı zaman gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Hayretini gizleyemeyen halk ne için ağladığını sorduklarında *Hız. Ömer*: «Zenginliğin peşini kıskançlık takip eder» cevabını verdi.

*Yezdgerd, Celûla* felâketinin haberini alınca meşhur subaylarından *Hüsrev Şenûm*'u bir kaç süvari taburu ile *Hulvan*'da bırakarak kendisi *Hulvan*'dan *Rey* şehrine hareket etti. *Sa'd* bizzat *Celûla*'da konaklayıp bir miktar kuvvetin başında *Ka'ka*'ı *Hulvan*'a gönderdi. *Ka'ka* *Hulvan*'dan üç mil mesafede bulunan *Kasrı Şîrîn*'e vardığı zaman *Hüsrev Şenûm* muharebe için önceden davrandı. Kısa fakat şiddetli geçen muharebenin sonunda *Hüsrev Şenûm* hezimete uğradı. Bunun akebinde *Ka'ka* *Hulvan*'a yürüyerek orada mola verdi ve barışı davul gümbürtüleri ile ilân ettirdi. Komşu kabile reisleri birer birer gelerek *Cizyeyi* kabul edip İslâm'ın himayesine girdiler. Bu zafer ile *Irak*'ın fethi tamamlanmış oldu çünkü *Hulvan* *Irak*'ın hudunu tayin etmekteydi.

### Suriye'nin Fethi

Hadiseler silsilesini takip etmek maksadı ile *Suriye*'ye karşı önceden girişilen harekâtın özeti-

ni vermeyi faydalı buluyoruz. Hicrî 13/Miladî 634 senesinin başında halife *Ebu Bekr Suriye*'yi bir çok taraftan istila etmişti. Böylece *Ebu Ubeyde Humus*'u, *Yezid bin Ebi Süfyan Şam*'ı, *Şurahbil Ardan*'ı, *Amr bin el-As Filistini* zabtetmek üzere görevlendirilmişlerdi. Bu seferde vazifelendirilen ordunun tamamı 24 000 kişiydi. *Arabistan* sınırlarını aştıktan sonra bu generaller adım başı muharebe için hazırlanmış Büyük Roma orduları ile karşılaştılar. Bundan başka *Roma* İmparatoru geniş ülkesinin muhtelif yerlerinde mevcut kuvvetleri toplamış ve her Müslüman generale karşı koymak üzere ayrı birer ordu tahsis etmişti. Bu durum karşısında Müslüman kumandanlar kuvvetlerini birleştirme hususunda iffifakla karar verdiler. Aynı anda Hz. *Ebu Bekr*'e bir mektup yazılarak takviye kuvvetler göndermesi için ricada bulunulmuştu. Bunun üzerine *Irak*'ın fethi için görevlendirilen *Halid bin Velid*'e derhal *Suriye*'ye hareket etmek üzere emredildi. *Halid Irak*'tan hareket etti ve yolda tutuştuğu bir kaç tâli muharebeden başarılı çıkarak Şam şehrinin önünde karar-gâhını kurdu. *Roma İmparatoru* işgal kuvvetlerine karşı koymak üzere *Suriye*'ye kudretli bir ordu yolladı. Bu ordu *Ecneideyn*'e vararak hücum için hazırlıklara girişti. Halid ve Ebu Ubeyde Romalılar'dan önce davranarak *Ecneideyn*'in üzerine yürüdüler. Aynı zamanda diğer generallere de haber salarak onların da *Ecneideyn*'de buluşmalarını istediler. Bunun üzerine *Şurahbil*, *Yezid* ve *Amr bin el-As* kararlaştırılan zamanda *Ecneideyn* önlerinde

görüldüler. Halid hücumda düşmandan önce davrandı. Yer alan kanlı muharebe sonunda Müslümanlar üç bin şehid vererek tam bir zafer elde ettiler. *İbn İshak*'ın rivayetine göre bu olay 28 Cemaziyelevvel 13 hicrî / 634 miladî tarihinde vuku buldu. Bu zaferi kazandıktan sonra Şam'a ikinci defa hareket ederek şehri her taraftan kuşattı. Muhasara *Ebu Bekr*'in zamanında başladı fakat şehir *Hız. Ömer*'in Hilafeti zamanında zabtedildiğinden bu hadise üzerinde duracağız.

### *Şam'ın Zabtedilmesi*

*Şam Suriye*'nin en mühim merkezlerinden biriydi. İslâm'dan evvelki devirlerde Arab tüccarlar şehre sık sık uğradıklarından şehrin debdebe ve ihtişamı bütün *Arabistanın* dilinde destan olmuştu. Binaenaleyh, *Halid* şehri kuşatmada alışlageldiğinden daha büyük bir dikkat sarfetti. *Suriye*'nin muhtelif bölgelerini zabt etmek için gönderilen generalleri surun daha önemli olan kapılarında vazifelendirdi. Şöyle ki *Amr bin el - As* Tuma kapısında, *Şurahbül Faradis* kapısında, Ebu Ubeyde *Cabiye* kapısında vazifelendirilmiş, *Halid*'in kendisi ise beş bin kişinin başında olduğu halde şark kapısının yakınında ordugâh kurdu. Kuşatmanın şiddeti karşısında Hristiyanlar ümitlerini yitirdiler. Bilhassa malumat toplamak için Müslümanların arasına karışan casusları bütün ordunun şevk ve heyecan içinde olduğunu müşahade ettiler. Her

asker cesur, ve gayesini müdrik ve her ferd yiğitlik hasletlerinin mücessem timsali gibi görünüyordu: Sebat, doğruluk, irade ve azim. Bütün bunların yanında Hristiyanların bir teselli kaynağı vardı. İmparator *Herakliyus* onları destekleyecek, bir imdat kuvveti *Humus*'tan hareket etmiş *Şam*'a doğru yol almaktaydı. *Hız. Ebu Bekr* vefat edip yerine *Hız. Ömer* geçtiği zaman vaziyet bu merkezdeydi.

Hristiyanların ümide kapıldığı bir diğer husus *Suriye*'nin şiddetli soğukuydu. Onlara göre Arablar bu soğuklara katlanamayacak ve kışın yaklaşmasıyla bu maceraperestler çekip gitmek zorunda kalacaklardı. Fakat bu ümitlerin ikisi de boşa gitti. *Suriye*'nin soğukları bile Müslümanların azmini kıramazdı. *Halid* gelebilecek herhangi bir düşman takviye kuvvetinin yolunu kesmek için *Zulkila* kumandasında bir mikdar kuvveti *Şam*'dan bir konak mesafeye gönderme uzak görüşlülüğünü gösterdi. Böylece *Herakliyus* tarafından *Humus*'tan gönderilen imdat kuvvetlerinin yolu kesildiğinden hedefine asla ulaşamadı. Şimdi *Şam* ahalisinin yüzlerinden şaşkınlık ve ümitsizlik okunmaktaydı. Bu arada Müslümanların ilâhî bir müdahale olarak vasıflandırdıkları bir olay vuku buldu. *Şam* valisinin bir erkek çocuğu dünyaya geldi. Bu mesud olay bütün şehir halkı tarafından sevinçli ziyafetlerle kutlandı, o kadar içki içildi ki henüz akşam basmadan halk pinekleyerek uykuya gömüldü. Çok az uyku uyuma alışkanlığında olan *Halid* kuşatılan ahalinin



arasında olup bitenlerden haberdardı. Tasavvurlarını gerçekleştirmek için bundan daha uygun bir fırsat bulunamazdı. Yanına bir kaç yiğit subay alarak *Halid* derhal işe koyuldu. Surun etrafındaki hendek ağzına kadar suyla doluydu. Şişirilmiş bir hayvan derisi vasıtası ile hendeği yüzerek karşı tarafa geçtikten sonra kement kullanarak duvarı tırmandı. Surun tepesindeki istihkâm siperlerine ulaşınca beline doladığı ip merdivenin bir ucunu kemende bağlayarak merdiveni aşağı saldı. Çok geçmeden arkadaşlarından hatırı sayılır sayıda kişi istihkam siperlerinin tepesindeydi. (59) *Halid* surların diğer tarafına indi, nöbetçileri kılıçtan geçirdikten sonra kilitleri kırıp sur kapılarını ardına kadar açtı. Müslüman birlikler dışarda hazır bekliyorlardı. Kapılar uçar gibi acılır açılmaz içeriye şiddetli bir sel gibi hücum ederek düşmanın ileri karakollarını yok ettiler. Herşeyin kaybolduğunu sezen Hıristiyanlar surun bütün kapılarını kendi arzuları ile açmaya koştular ve *Ebu Ubeyde*'ye kendilerini *Halid*'in dehşetinden korumak için yalvardılar. *Ebu Ubeyde* ve *Halid* tenekeçiler çarşısı olan *Makslat*'ta karşılaştılar. Şehrin *Halid* tarafından zabtedilen kesimi muharebe sonunda fethe edilmişti fakat *Ebu Ubeyde* ahaliye barış şartları uyguladığından sulh şartları şehrin savaş ile alınan kısmına da tanındı. Böylece yağma ve esir

---

(59) Bu Taberî'nin rivayetidir. Belâzuri *Halid*'in Hıristiyanların ziyafetlerinden bir Hıristiyan tarafından haberdar edildiğini, ip merdivenin de bu adam tarafından tedarik edildiğini yazmaktadır.

almaya müsaade edilmemiş oldu. *Suriye*'nin diğer bölgelerinin fethine bir mukaddeme teşkil eden bu müstesna zafer Hicrî / Miladî 635 senesinin Recep ayında kazanıldı.

*Fahl'ın Zaptı (Hicrî 14 / Miladî 635)*

*Şam*'ın düşüşü *Romalıları* öfkeden çıldırttı. Büyük ve kudretli bir ordu kurmak için bütün güç ve kaynaklarını ortaya koydular. *Şam*'ın fethinden sonra Müslümanlar *Ürdün* istikametine döndüklerinden *Romalılar* o bölgede mühim bir şehir olan *Beysan*'da kuvvetlerini yığmaya başladılar. İmparator *Herakliyüs* tarafından *Şam*'ın kurtarılması için gönderilen fakat bu zaptı mukadder kaleye gidemeyen kuvvetler de *Beysan*'daki orduya iltihak etti. Böylece *Sıklar* adındaki bir *Romalı* generalin emrinde kırk bine yakın askerden müteşekkil bir ordu toplandı.

Harekâta sahne olan yerin topoğrafyasını kavrayabilmek için şu gerçekleri bilmek gerekir. *Suriye* toprakları en önemlileri *Şam*, *Humus*, *Ürdün* ve *Filistin* olmak üzere altı bölgeye bölünmüşlerdir. *Ürdün*'ün başşehri *Şam*'dan dört konak mesafede kurulu *Tıbriye*'dir. *Tıbriye*'nin doğusunda oniki mil uzunluğunda bir göl uzanır. Bu gölün bir kaç mil ötesinde eski adı *Scylla* yeni Arabça ismi *Fahl* olan küçük bir şehir vardı. Bahse konu teşkil eden muharebe ismini bu beldeden almaktadır. *Fahl* bugün tamamen harab olmuştur. Şehrin ha-

rabelerinden bazıları bugün bile deniz seviyesinden iki yüz metre irtifada görülebilmektedir. *Bey-san Tıbriye*'nin onsekiz mil güneyindedir.

Kısacası, *Roma* kuvvetleri *Bey-san*'da, yığılmış Müslümanlar ise bunların karşılarında, *Fahl*'de ordugâh kurmuşlardı. Müslümanların ani bir hücumundan korkan *Romalılar*, civardaki bütün kanalların sed ve bendlerini yıktılar. Böylece *Fahl* ile *Bey-san* arasındaki arazi su altında kaldı. Çamur ve su bütün yol ve geçitleri tıkadı fakat İslâm selinin akışını durdurmak mümkün değildi. Müslümanların kararlı edası ve azmi Hristiyanları barış istemeye zorladı. *Ebu Ubeyde*'ye gönderdikleri bir mektupta ondan barış şartlarını müzakere etmek üzere bir elçi göndermesini rica ettiler. *Ebu Ubeyde* bu işe *Mu'az bin Cebel*'i memur etti. *Mu'az Romalıların* ordugâhına girip Romalı Başkumandanın kabul yerinde yere altından bir halının serili olduğunu görünce aniden durdu. Bir Hristiyan gelerek onu içeri davet edip atını tutmayı teklif etti. *Mu'az*'ın dindarlığını bilip ona hürmet eden Hristiyanlar onun bu şekilde dışarda beklemesine razı değillerdi. *Mu'az* fakir insanlardan zor ve tehdit ile alınan paralarla yapılan bir halının üzerinde oturmayacağını söyledikten sonra yere oturdu. Hristiyanlar ona hürmet etmek istediklerini fakat kendine hürmeti olmayan birine bunu yapamadıklarını söyleyerek teessüflerini bildirdiler. Bu söz *Mu'az*'ı öfkeliendirdi. Dizleri üzerinde doğrularak bağırды: «Sizin hürmet dediğiniz şeye ben metelik vermem. Eğer yere oturmak kölelerin alışkanlığı

ise biliniz ki Allah'ın benden daha iyi bir kölesi olamaz.» *Romalılar* onun bu umursamaz tavrına ve serbest konuşma davranışına bakarak hayretler içinde kaldılar. Onlardan biri Müslümanların arasında kendisinden daha büyük biri olup olmadığını sordu. *Mu'az* cevap verdi: «Böyle bir hadini bilmezlik suçundan Allah'a sığınırım; eğer en kötüsü ben değilsem bu bana yeter.» Bu yerinde cevap *Romalıları* susturdu. Her iki tarafın sükûneti bozmadığı kısa bir müddet bekledikten sonra *Mu'az* tercümana *Romalılara* söyleyecekleri bir şey yoksa gitmek istediğini söylemesini istedi. Bunun üzerine *Romalılar* söze başladı: «Adamlarınızın bu ülkeye ne maksatla girdiğini sormamız lâzım. *Habeşistan* size çok yakındır. *İran* kralı öldü, krallığın idaresi bir kadının elindedir. Hal böyle iken, İmparatorumuz dünyanın en büyük monarkı ve sayımız gökteki yıldızlar, yerdeki zerreler kadar çok olmasına rağmen yüzünüzü bize doğru neden döndürdüğünüzü öğrenmek istiyoruz.» *Mu'az* buna şu cevabı verdi: «Her şeyden önce İslâm'ı kabul etmenizi, yüzünüzü Kiblemize dönerek namazlarınızı kılmanızı, şarap içmeyip domuz eti yememenizi rica ederiz. Buna uyarsanız sizin kardeşiniziz. Eğer İslâmiyete uymaya meyliniz yoksa o zaman Cizyeyi ödersiniz. Fakat her iki şıkkı da kabul etmezseniz kılıç aramızda yegâne hakem olur. Sayınızın fezadaki yıldızlarla yarışabileceğini söylediniz, fakat sayıca çokluk veya azlık bizim için hiç önemi olmayan bir husustur. Allah'ımız buyurur ki: «Nice küçük kuvvetler büyük or-

duları Allah'ın izni ile yenmiştir. istediği zaman canınızı ve malınızı alabilecek bir imparatorun tebeası olmakla gurur duyuyorsunuz halbuki bizim kendimize baş olarak seçtiğimiz kişi hiç bir hususta bizden önde olamaz. Zina işleyecek olursa recmedilir; hırsızlık yaparsa eli kesilir. O zevk odalarının köşelerinde gizlenmez, o kendini bizden üstün tutmaz. Mal mülk bakımından bizden daha zengin değildir.»

Bunu dinledikten sonra *Romalılar*: «Pek iyi, ülkemizi terk edip emellerinizi *İran* üzerine aktarmak şartı ile size *Belka* mıntıkası ile *Ürdün*'ün topraklarınıza komşu olan kısmını devrederiz.»

*Mu'az* bu şartları red ederek ayrıldı. *Romalılar Ebu Ubeyde* ile doğrudan doğruya müzakerele re girişmek istediler. Bu maksatla hususî bir elçi gönderdiler. Elçi Müslümanların ordugâhına ulaştığında *Ebu Ubeyde* yere oturmuş olduğu halde bazı okları muayene etmekteydi. Elçi Müslümanların Başkumandanının büyük bir gösteriş ve ihtişam içinde bulunacağından kolayca tanıyabileceğini zannetmişti. Fakat ne tarafa bakındıysa biri diğerine benzeyen insanlar gördü. Nihayet şaşkınlık içinde onlara başkanlarının kim olduğunu sordu. *Ebu Ubeyde*'yi gösterdiler. Hayretinden donakalan elçi hayret ifade eden bir sesle *Ebu Ubeyde*'ye başkan olup olmadığını sordu. *Ebu Ubeyde* müsbet cevap verince bir efendi tavrı takınarak *Roma* topraklarını terk ettikleri takdirde *Ebu Ubeyde*'nin adamlarının her birine iki altın vermeyi teklif etti. *Ebu Ubeyde* teklifi reddedince elçi kı-

zarıp bozarak öfkeyle ayağa kalkıp gitti. Elçinin düşmanca niyetlerini yüzünden okuyan *Ebu Ubeyde* orduya hareket için hazır ol emri verdi. Sonra *Hz. Ömer*'e teferruatlı bir mektup yazarak herşeyi etraflıca anlattı. *Hz. Ömer* münasip bir cevap yazdı ve Müslümanlara üzülmemelerini zira Allah'ın yardım ve nusretinin onlarla beraber olacağını bildirdi.

*Ebu Ubeyde* orduya harekât için hazır ol emri vermiş fakat *Romalılar* o gün muharebeye girişmemişlerdi. Ertesi gün *Halid* küçük bir süvari taburu ile atını muharebe meydanına sürdü. *Romalılar* da askerlerine harb düzeni vermekle meşgul idiler. Kuvvetlerini savaş meydanına arka arkaya gelen üç kısma bölmüşlerdi. Birinci kısım *Halid*'e saldırırken ondan aldığı işaret üzerine saflardan fırlayan *Kays bin Habira* azımlı bir muharib kitlesinin başında olarak ilerlemekte olan *Romalıların* hareketine sed çekmek üzere ileri atıldı. Bir anda kanlı bir ölüm kalım savaşı başladı. Bu çatışma henüz bitmemişti ki *Roma* ordusunun ikinci kısmı görüldü. *Halid*'in mânalı bir bakışı üzerine bu defa *Siret bin Mesruk* maiyetindeki adamlarla atını dörtnala sürerek *Romalıların* ordusunun ikinci kısmı ile şiddetli bir çatışmaya tutuştu. Bu defa *Romalıların* üçüncü ordusu büyük bir düzenle ilerlemeye başladı. Meşhur liderlerden biri olan ordu kumandanı hücumu büyük bir maharetle idare etti. İyice yaklaştıktan sonra askerlerine çur emri verdi. Ve subaylarından birini küçük bir kuvvetin başına geçirerek saldırıya karşı sarsılma-

dan karşı koyan *Halid*'in üzerine hücum etmek üzere gönderdi. Eninde sonunda kumandanın bizzat kendisi ordunun birinci ve ikinci kısımlarının da iltihakı ile *Halid*'in üzerine çullanmak zorunda kaldı. Karşılaşma çetin oldu ve uzun süre devam etti. Müslümanların sarsılmaz azmini farkederek *Romalılar* savaşı daha fazla sürdürmenin lüzumsuz olduğuna kanaat getirerek çekilme emareleri göstermeye başladılar. Bunun üzerine *Halid* adamlarına seslenerek *Romalıların* güçlerini tükettiklerini hücum sırasının şimdi kendilerinde olduğunu söyledi. Bu çağrı üzerine Müslümanlar ani bir ölüm kalım mücadelesine atılarak *Romalıları* adım adım geri sürdü.

Gerçekte Hristiyanlar takviye kuvvetler alma ümidi ile bir harekete girişmekten kaçınıyorlardı. *Halid* onların tedbirlerini anladı ve *Ebu Ubeyde*'ye onların Müslümanlardan kâfi derecede dehşete kapıldıklarından onlara saldırmanın tam zamanı olduğunu söyledi. Bunun üzerine tellallar hücumun yarın yapılacağını ve harekât için hazırlanmalarını askerlere ilân etti. *Ebu Ubeyde* gece yarısı yatağından fırlayıp kuvvetlere harb nizamı vermeye başladı. *Mu'az bin Cebel* sağ cenaha, *Haşim bin Utbe*'yi de sol kanada memur etti. Piyade kuvvetlerin kumandası *Said bin Zeyd*'e verildi, *Halid* ise süvarinlerin başına geçirildi. Yerleştirme bittikten sonra *Ebu Ubeyde* orduyu teftiş etmek için bir uçdan diğer uca yürüdü. Her sancağın yanında durarak «Ey insanlar, Allah'ın yardımına

erişmek istiyorsanız sebatlı ve azimli olun, çünkü Allah sebatlı ve azimli olanlara yardım eder.» dedi.

Askerlerinin sayısı elli bini bulan Romalılar kuvvetlerini şu şekilde tertip ettiler. Ön safta sağ ve solları ikişer okçu ile takviye edilen süvariler yer almaktaydı. Sağ ve sol cenahlar tamamen süvarilerden müteşekkil olup piyade arda yerleştirilmişti. Bu düzen içinde davul ve trampet çalarak Müslümanların üzerine yürüdüler. Öncü kuvvetlerin başında olduğu için *Halid* ilk ani darbeyi karşılamak zorundaydı. *Romalı* okçular şiddetli bir ok yağmuru yağdırdıklarından Müslümanlar gerilemek mecburiyetinde kaldılar. Çok hünerli bir manevra ile okçulardan sakınan *Halid* bir tek okçusu bile olmayan ve tamamen süvarilerden teşekkül eden sağ cenaha yöneldi. Bu geçici başarı *Romalıları* o kadar sevindirmişti ki sağ cenah ana kuvvetten ayrılarak kendisi ile ana kuvvet arasında büyük bir mesafe açılıncaya kadar gerileyen *Halid*'in üzerine yürüdü. Bu, *Halid*'in kurnazca aradığı fırsattı. Düşmanın üzerine muazzam bir hamle ile korkunç bir hücumla geçerek tüm safları tahrib etti. Meşhur subaylardan on birini kendi eliyle öldürdü. Bu arada *Kays bin Habira Romalıların* sol kanadına taarruz etmiş ve onu da zayıflatmıştı. Fakat okçuların sayesinde merkez dimdik ayakta idi. Müslümanların sol cenahının başında bulunan *Haşim bin Utbe* sancağını sallayarak bağırdı: «Allah'a yemin ederim ki şu merkeze varıp bu sancığı ortasına dikmedikçe asla geri dönmeyeceğim.» Bunu dedikten sonra atından atladı. Eline bir



kalkan geçirerek *Roma* ordusunun merkezine kadar çarpışa çarpışa ilerledi. Merkeze o kadar yaklaşmıştı ki mızrak ve okların vızıltısı yerini kılıç ve palaların şıkırtısına terketti. Savaş bir saat a-  
labildiğine şiddetle hüküm sürdü muharebe meydanı kanlarla ala boyandı. Nihayet *Romalılar* çö-  
zülüp bozguna uğrayarak delicesine firar etmeye başladılar. (60) *Hız. Ömer'e* gönderdiği raporda *E-  
bu Ubeyde* zafer haberini ilettil ve mağluplara nasıl bir muamelede bulunmalarını sordu. *Hız. Ömer* cevabında ahalinin tebea olarak muamele görmesini ziraate elverişli arazinin her zaman olduğu gibi sahiblerine terk edilmesini emretti.

Bu muharebeden sonra *Ürdün* mıntıkasındaki diğer şehir ve kaleler kolayca zaptedilmiş ve her defasında barış anlaşmasında mağlup halkın hayatı, her türlü menkul eşyası, arazileri, evleri, kilise ve mabedleri teminat altına alınmış; sadece bir kaç yer cami inşaatı için alıkonmuştu.

### Humus'un Zabtedilmesi (Hicrî 14/ Miladî 635)

*Humus Suriye'nin* önemli bölgelerinden biri ve şehir olarak büyük bir tarihe sahiptir. *Humus'un* İngilizce ismi *Emesa'dır*. Eski zamanlarda Güneşe vakfedilen bir tapınağı olmakla şöhret bul-

- (60) *Fahl* muharebesinin bu teferruatı *Ezdi'nin Fütuh-ül-Şam* adlı eserinden alınmıştır. Taberî bunu çok kısa anlatır ve rivayeti olayın tafsilatında farklılıklar göstermektedir.

muştı. Halk çok uzak yerlerden bu tapınağı ziyaretete gelir abidler bundan gurur duyarlardı. *Şam* ve *Ürdün*'ün düşüşünden sonra zabtedilecek üç mühim şehir kalmıştı ki bunların da alınması ile bütün *Suriye* fethedilmiş olacaktı. Bu şehirler *Kudüs*, *Humus* ve o sıralarda imparator *Herakliyüs*'ün bulunduğu *Antakya* idi. *Humus* Müslümanlara diğer iki şehirden mesafece daha yakın fakat adam ve levâzım bakımından çok iyi techiz edilmiş değildi. Bundan ötürü Müslümanlar ilk önce burayı zabtetmeye karar verdiler. Yol üzerinde bulunan *Ba'lbek* şehri küçük bir çatışmadan sonra alınmıştı. *Romalılar* ilerlemekte olan Müslümanlara *Humus* yakınında karşı koymak istediler; bu maksadla şehirden büyük bir kuvvetle çıkarak Müslümanlarla *Costya*'da karşı karşıya geldiler. Fakat daha *Halid*'in ilk hücumu sonunda hezimete uğradılar. *Halid Siret bin Mesruk*'u küçük bir kuvvetin başında *Humus*'a yolladı. *Siret bin Mesruk* yolda *Roma* ordusunun döküntülerinden bir çokları ile çatışıp hepsini yenilgiye uğrattı.

Bu muharebede Müslüman muhariblerden *Şurahbil* tek başına yedi *Romalı* süvariye öldürdü ve ana kuvvetlerden ayrılarak *Humus*'a doğru tek başına yol aldı. Şehrin hududlarına yaklaşınca bu tek başına ilerlemekte olan muharibi gören *Romalı* bir birlik ona hücum etti. *Şurahbil* hayale sığmaz bir pervasızlıkla ve azimle dövüştü. Düşmanlar *Şurahbil*'e onbir ölü verdikten sonra kaçıp *Sen Maşal* ismi ile maruf bir kiliseye sığındılar. Kızgın bir takibe koyulan *Şurahbil* çok geçmeden ka-

çanlara yetiştii. Kilisede toplanmış çok sayıda adam vardı. Bu defa dört taraftan çevrilen *Şurah-bil* her taraftan gelen taş yağmuru ile öldürüldü. *Halid ve Ebu Ubeyde Humus'a* giden *Siret bin Mesruk'u* takip ettiler ve şehri ciddi bir şekilde kuşattılar. Soğuklar çok şiddetli olduğundan *Romalılar* Müslümanların uzun müddet açıkta dövüşemiyeceklerinden emin gibiydiler. Üstelik imparator *Herakliyüs'ten* gelen bir haberci takviye kuvvetlerinin gönderilmekte olduğu konusunda teminat vermekteydi. Gerçekten İmparatorun emirleri uyarınca kuvvetli bir ordu *Cezire'den* hareket etmişti. Fakat *Irak'a* karşı girişilen harekâtın başında bulunan *Sa'd bin Ebi Vakkas* bunun haberini zamanında alıp *Romalıların* imdat kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmak için bir kuvveti harekete geçirmişti. (61) Bu durum karşısında her taraftan ümidini kesen *Humus* ahalisi barış için yalvarmaya başladılar. *Ebu Ubeyde Ubede bin Samit'e* bu yeri teslim ederek kendisi *Himat* (62) üzerine yürüdü. *Ebu Ubeyde* şehirlerine varır varmaz *Himat* ahalisi teslim olup Cizye ödemeyi kabul ettiler. *Ebu Ubeyde Şizar'a* hareket etti oradan da *Mîretül Nu'man'a* doğru ilerledi. Bu yerlerin ahalisi herhangi bir direnme göstermeden teslim oldular. Buraların işini bitirdikten sonra muzaffer general *Lazkiye* üzerine yürüdü. Bu çok eski bir şehirdir. *Fenikeliler* zamanında buna

---

(61) İbn el Esfir: Kamil.

(62) Humus ile Kınısırın arasında eski bir şehir.

*Emesne* denilirdi. Şehrin kuvvetini ve aşılmaz gibi duran tahkimatını müşahade eden *Ebu Ubeyde* yeni bir harb oyununa başvurmak için şehirden uzakça bir yerde mola verdi. Büyük bir gizlilik içinde ve tedbirle düşmana sezdirmeden çok sayıda kuyular kazdırdı. Sonra, bir gün aniden kuşatmayı kaldırarak orduya *Humus* istikametinde yürüyüş emri verdi. Şehrin surları içinde uzun zaman hapsedilmiş olmaktan bıkip usanan ve işleri sekteye uğrayan garnizon kuvvetleri muhasaracıların böylece gözden kaybolmalarını Allah'ın bir lütfu saydı. Böylece hürriyetin taze havasını teneffüs etmek için surların kapılarını ardına kadar açarak günlük işleriyle uğraşmaya koyuldular. Fakat Müslümanlar gece dönmüş ve kazdıkları çukurlarda gizlenmişlerdi. Henüz şafak sökmeden Müslümanlar pusularından fırlayıp fırtına gibi bir hücumla şehri bir anda zaptettiler. *Lazkiye'yi* zabtettikten sonra *Ebu Ubeyde Herakliyüs'*ün başkentinin üzerine yürümeye karar verdi ve bu maksatla bazı kuvvetleri o istikamette yola çıkardı. Fakat çok geçmeden, o sene daha fazla ilerlememesi için halifeden bir emir aldı. Bu emir uyarınca, *Ebu Ubeyde* birlikleri geri çağırırdı (63) ve asayişini temin etmek için mühim şehirlere vekilleri ile beraber memurlar tayin etti. *Halid* bin kişilik bir kuvvetle *Şam'a* gitti. *Amr bin el as* karargâhını *Ürdün'de* kurdu. *Ebu Ubeyde* ise *Humus'a* yerleşti.

---

(63) Ezdi Fütuh-ül-Şam, sahife 131.

**Yermuk'ün Zaptedilmesi**  
(Hicrî 15/Miladî 636)

*Şam, Humus* ve diğer yerlerde felâkete uğrayan *Romalılar Antakya*'ya sığındıktan sonra Arabların bütün *Suriye*'yi harabeye çevirdiklerini söyleyerek dertlerini İmparator'a sayıp döktüler. *Herakliyüs* mültecilerden zeki ve itibarlı olanları sarayında toplayarak onlara kuvvet, saygı ve tecizat bakımından kendilerinden daha iyi durumda olmayan Arabların karşısında tutunamayışlarının sebebini sordu. Bunun üzerine hepsi başlarını utançtan eğdiler; hiç kimse cevap vermeye yeltenmedi. Fakat yaşlı ve tecrübeli biri: «Arabların ahlâkı bizim milletimizin ahlâkından çok daha üstündür. Onlar gece ibadet eder, gündüz oruç tutarlar. Kimseyi incitmez birbirlerine adaletle muamele ederler. Biz ise şarap içer safahete dalarız, verdiğimiz sözü tutmaz zayıf olanlara zulmederiz. Bu taban tabana zıt alışkanlıkların neticesi olarak onların bütün teşebbüslerinde şevk ve sebat müşahade edilirken bizim her işimizde bocalama ve zaaf göze çarpar.» demek cüretini gösterdi. İmparator, gerçekte *Suriye*'yi kaderine terketmeye karar vermişti fakat İmparatorun sarayı her şehirden şikâyet ve dertlerini sayıp dökmek için gelen Hristiyan kalabalıkla dolup taşıyordu. Bu hal İmparatorun gurur ve benlik duygusuna canlandıracı bir darbe tesiri yaptı. Neticede *Herakliyüs* İmparatorluğunun bütün kuvvet ve imkânlarını toplayarak Arabların tepesine çökmeye kesinlikle

karar verdi. Bundan sonra *Roma*, *Konstantinopolis*, *Cezire*, ve *Ermenistan* idarelerine bütün mevcut askerî kuvvetlerini muayyen bir tarihe kadar *Antakya* merkezine göndermelerini emretti. Bundan başka bütün bölge amirlerine mektup yazarak gelecek harekât için mümkün derecede çok sayıda adam göndermelerini istedi. Bu emirler yerlerine ulaşır ulaşmaz *Antakya*'ya bir asker seli akmaya başladı. Şehrin etrafındaki yerleri göz alabildiğine çekirge sürüleri gibi asker kaplamıştı.

Zabtedilen yerlerdeki asilzade ve aristokratlar *Ebu Ubeyde*'den gördükleri adil ve insafî muameleden ötürü ona kuvvetle bağlanmışlar ve aralarındaki inanç farkına rağmen kendi casuslarını düşmanın içine salarak istihbarat toplamışlardı. Böylece onların aracılığı ile mükemmel malumat topladıktan sonra bütün subaylarını topladı ve onlara şöyle hitap etti: «Ey Müslümanlar! Allah sizleri mütemadiyen denedi, size de her defasında bu imtihanlardan muvaffak çıktınız. Bunun için Allah sizleri zaferle mükâfatlandırmıştır. Şimdi düşmanlarınız size karşı öyle bir sayı ve gösterişle yürümektedirler ki bastıkları yer ayakları altında inlemektedir. Söyleyin şimdi ne yapmayı teklif edersiniz.»

Muaviyenin kardeşi *Yezid bin Ebi Süfyan* ayağa kalkıp; «Kanaatimce kadınlarla çocuklarımızı şehirde bırakıp surların dışında ordugâh kurmalıyız. Aynı anda *Halid* ve *Amr bin El As*'a mektup yazarak *Şam*'dan ve *Filistin*'den yardımımıza koşmalarını istemeliyiz.» dedi.

*Şurahbil bin Hasne* söz aldı: «Bu konuda herkes fikirlerini ifade hürriyetine sahiptir. Şüphesiz *Yezid* dediğinde iyi niyet sahibidir. Fakat ben onunla hemfikir değilim. Şehrin bütün sakinleri Hristiyanıdır. Bizim ailelerimizi esir edip İmparator *Herakliyüs'e* teslim etmeleri veya öldürmeleri mümkündür.»

*Ebu Ubeyde*: «Bunun çaresi Hristiyanları şehirden atmaktır.» mütalâasında bulundu.

*Şurahbil* tekrar söze karışarak: «Ey Emir! Bunu yapmaya hakkın yok. Hristiyanlar şehirde barış içinde oturmalarına müsaade edilmek şartı ile teslim olmuşlardı. Öyle ise ahdimizi nasıl bozabiliriz?»

*Ebu Ubeyde* hatasını itiraf etti fakat mesele bir karara bağlanamadı. Umumî kanaat takviye kuvvetlerin *Humus'ta* beklenilmesi merkezindeydi; fakat *Ebu Ubeyde* buna vakit kalmadığını bildirdi. Eninde sonunda *Humus'u* terk edip *Şam'a* gitmek kararlaştırıldı zira orada *Halid'in* mevcudiyeti ve şehrin *Arabistan* sınırına yakınlığı daha iyi ihtimaller vaatmekteydi. Bu husus kat'i bir karara bağlandıktan sonra *Ebu Ubeyde* hazine memuru olan *Habib bin Mesleme'yi* çağırarak ona: «Hristiyanlardan alınan Cizye vergisi onları düşmanlarının tecavüzünden korumamız karşılığında koşulmuş bir vergidir. Fakat şu anda bizim kendi durumumuz çok nazik olduğundan onları korumayı taahhüt edemeyiz. Binaenaleyh onlardan toplanan paranın tümünü onlara geri verip onlarla olan münasebetlerimizin değişmediğini fa-

kat onların emniyetinden kendimizi mesul tutacak vaziyette olmadığımızdan koruma vergisinden başka bir şey olmayan Cizyeyi onlara iade ettiğimizi söyleyiniz» dedi. Bunun üzerine Hristiyanlardan toplanan ve yekûnu yüzbinlerce dirhemi bulan meblağın hepsi onlara geri verildi. Bu hareket Hristiyanlara fazlası ile tesir etti; gözlerinden yaşlar boşandı. Hepsî: «Allah sizi bize tekrar iade etsin» dediler. Hadisenin Yahudiler üzerindeki etkisi daha da şiddetli olmuştu. Hiddetle: «Bedenlerimizde bir hayat kıvılcımı kaldıkça İmparator *Humus*'u alamaz.» sözlerini sarfetmişlerdi. Bundan sonra şehrin kapılarını kapamış ve bütün tehlikeli noktalara muhafız dikmişlerdi.

*Ebu Ubeyde* bu muameleyi sadece *Humus*'un ahalisine tatbik etmiş değildi. Fethedilmiş bölgelerdeki bütün amirlere talimat göndererek cizye olarak alınan bütün meblağların iade edilmesini emretmişti. (64) Hülâsa *Ebu Ubeyde Şam*'a hareket etmiş ve herşeyi olduğu gibi *Hz. Ömer*'e bildirmişti (65) *Hz. Ömer* Müslümanların *Romalılardan* korktuklarından *Humus*'u terkettiklerini zannederek büyük bir üzüntüye kapılmıştı; fakat bunun bütün ordunun ittifakla vardığı bir karar olduğunu öğrendiği zaman teselli bulmuş ve Allah'-

---

(64) Bu olaylar Belâzuri'nin *Fütuh-ül-Buldân*'ında, sh. 137, *Ebü Yusuf*'un *Kitab-ül Harac*, sh. 81, ve *Ezdi*'nin *Futuh-ül-Şam* sh. 138 adlı eserlerinde uzun uzadıya anlatılmaktadır.

(65) Bu bilgiler *Fütuh-ül-Şam* ve *İbn Vadih Abbasi*'den alınmıştır. Diğer tarihçiler de bunu anlatmışlardır.



ın Müslümanları bu karara varmaya sevketme takdirinde bir hikmet olduğunu düşündü. *Ebu Ubeyde*'ye yolladığı cevabında takviye kuvvetlerin *Sa'id bin Amir*'in kumadası altında gönderilmekte olduğunu zafer veya mağlubiyetin sayısının üstünlüğüne veya azlığına bağlı olmadığını bildirdi. Şam'a varınca bir harb divanı kurdu.

*Yezid bin Ebu Süfyan*, *Şurahbil İbn Hasene* ve *Mu'az bin Cebel* ayrı ayrı fikirler beyan ettiler. Bu arada *Amr bin el As*'tan bir haberci mektup getirdi. Mektubun muhtevası *Ürdün* bölgesinde umumî bir isyanın hâkim olduğunu, *Roma* kuvvetlerinin hareket haberinin etrafa korku yaydığını ve Müslümanların *Humus*'u terkedişlerinden ötürü itibarlarının zedelendiğini göstermekteydi. *Ebu Ubeyde* cevaben yazdığı mektubta Müslümanların *Humus*'u terketmelerinin sebebinin herhangi bir korku olmadığını, maksadın düşmanı kendi müstahkem mevzilerinden çekip dağınık İslâm kuvvetlerini bir yerde toplamak olduğunu açıkladı. Mektubunda *Amr*'a yerini terketmemesini zira kendisinin onunla orada birleşip beraber çalışma niyetinde olduğunu da belirtti.

Ertesi gün *Ebu Ubeyde* *Şam*'dan hareket etti ve *Ürdün* hududlarına girip *Amr bin el As*'ın da kendisine iltihak ettiği *Yermük*'te konakladı. Burası Arabistan hududlarına en yakın nokta olması ve şartlar icab ettirdiği takdirde kolay bir çekilmeye elveren devamlı bir düzlük olması bakımından Müslümanların askerî maksadlarına tamamen uygun bir yerdi. *H. Ömer*'in *Amir*'in ku-

mandası altında gönderdiği takviye kuvvetler henüz görünürlerde yoktu. Öte yandan *Roma* ordusunun yürüyüşü ve muhteşem saflarının dedikodusu her tarafa yayılmış ve Müslümanların zihinlerinde endişe hasıl etmişti. *Ebu Ubeyde Ömer'e* bir acil haberci daha yolladı. Yazdığı mektupta binlerce Romanının karadan ve denizden adeta yağdığını, Hristiyanların heyecanının sınır tanımadığını, öyle ki hayatlarında manastırlarından dışarı çıkmamış münzevilerin bile yanlarından geçen orduya iltihak ettiklerini izah etti. Mektup *Hz. Ömer'in* eline gelince Muhacir ve Ensardan müteşekkil bir umumî meclis kurup mektubu onlara okudu. Mektubun içindekileri öğrenince Eshabın gözlerinden yaşlar boşanmaya başladı. Heyecanlı bir ifade ile: «Ya Emîr-el-Mü'minin, Allah rızası için kardeşlerimizin hayatını korumak için gidip kendi hayatımızı feda etmeye bize izin ver! Allah korusun, onlara zarar gelecek olursa onlardan sonra yaşamının bizim için lüzumu olmayacak.» dediler. Eshabın heyecanı gittikçe şiddetlenmekteydi, nihayet *Abdurrahman bin Avf:* «Ya Emîr-el-Mü'minin bашımıza geç ve bizi muharebe meydanına götür.» diye bağırdı. Diğer Eshab aynı kanaatte değillerdi, neticede yeni takviye kuvvetlerin gönderilmesine karar verildi. *Hz. Ömer* haberciden düşmanın ne kadar ilerlediğini sordu ve *Yermûke* üç dört konokluk bir mesafeye kadar ilerledikleri cevabını aldı. *Hz. Ömer* bunu öğrenince çok üzüldü. Üzüntüsünü: «Vah vah, ne yapılabilir ki şimdi! Bu kadar kısa zamanda imdat onlara nasıl yetişir!» sözleri ile

belirtti. Bundan sonra *Ebu Ubeyde*'ye hitaben en tesirli ifadeleri taşıyan bir mektup yazdı ve haberciyeye bu mektubu her safın önünde bizzat okumasını ve akabinde şu şifahî mesajı iletmesini tenbih etti:

«Ömer size selâm eder ve der ki, Ey Müslümanlar! düşmanlarınızı en uygun şekilde karşılamalı ve onların üzerine aslanlar gibi atılmalısınız. Birbirinize karıncadan daha yumuşak olmalısınız. Gerçekten onları yeneceğinize inanıyoruz.»

İyi bir talih eseri, habercinin *Ebu Ubeyde*'ye geldiği gün *Amir* de bin kişilik bir kuvvetle aynı yere vardı. Tam zamanında varan imdad kuvveti Müslümanlara yeni bir ruh ve güven hissi verdi. Büyük bir azimle yakında patlak verecek savaş için hazırlıklara koyuldular. *Roma* ordusu *Yermûk*'un karşısındaki *Deyrul Cebel* (Dağ Kilisesi) de ordugâh kurdular. *Halid* orduyu derhal tertibe başladı. Oshabın seçkinlerinden *Mu'az bin Cebel*'i sağ cenahın, *Kubas bin Eşim*'i sol cenahın başına geçirdi, *Haşim bin Utbe*'ye ise piyadenin kumandasını teslim etti. Sonra kendi kumandası altında bulunan kuvvetleri dörde bölüp bunlardan birini kendine ayırdıktan sonra diğer üçünün başına sırasıyla *Kays bin Habira*, *Meysira bin Mesruk* ve *Amr bin el Tufeyl*'i geçirdi. Bu üç muharip *Arabistan*'ın en şöhretli reislerindendi. *Romalılar* muhteşem bir nizam içinde göründüler. Kuvvetlerinin sayısı iki yüzbinin üzerinde olup yirmi dört saf derinliğinde dizilmişlerdi. Her safın önünde bir papaz ileri geri yürüyor ellerindeki çarmıhları teşhir ediyor ve adamlarını savaşa teşvik ediyorlardı.

Her iki taraf birbirlerine kâfi derecede yaklaştıktan sonra, *Romalı* bir şövalye saflardan çıkarak Müslüman muhariblere ferdi çarpışma için meydan okudu. *Meysira* ileri doğru yürüdüysede *Romalı'nın Herkül* kuvvetine sahip dev cüsseli biri olduğunu gören *Halid Meysira'yı* durdurdu ve *Kays bin Habira'ya* bir bakış atfetti. *Kays* şu mısraları okuyarak ilerledi:

Sorun kocasız kalan kadınlardan  
Değil miyim harb günü kahramanlarından.

*Kays* hasmının üzerine yıldırım hızı ile ok gibi fırladı ve *Romalı* silâhşörün silâhına davranmasına bile fırsat vermeden başına palası ile muazzam bir darbe indirdi. Çelik miğfer yarılmış ve Romalının kafası boyun hizasına kadar iki parçaya bölündü. Romalı sendeledi ve atından düştü. Müslümanlar aynı anda havayı Allahu Ekber nidaları ile adeta yırttılar. «Bu hayra alamettir» dedi *Halid*, «ve inşallah zafere alâmettir.» *Halid'in* üç ayrı kumandanı ile çarpışmak için Hristiyanlar ayrı ayrı kuvvetler tayin etmişlerdi. Fakat bütün bu kuvvetlerin her biri yenilgiye uğratılmış ve bu safhada muharebe ertelenmişti.

*Bahan* subaylarını gece toplayarak *Suriye'nin* lüks ve zenginliğinin Müslümanları buraları kolayca terketmeyecek kadar cezbedtiğini açıkladı. «Binaenaleyh onlara para olarak bir hediye vererek hırslarını tatmin edip buradan savmak akıllıca bir iş olur» dedi *Bahan* Orada hazır bulunanların hepsi bu görüşü paylaştı. Ertesi gün *Bahan, Ebu U-*

*beyde*'den barış müzakerelerinde bulunmak üzere itimat vehürmet edilir bir subayını memur etmesini rica etti. *Ebu Ubeyde* bu iş için *Halid*'i seçti. Hristiyanların habercisi *George* Müslümanların ordugâhına ulaştığı zaman akşam olmuştu. Az sonra akşam namazına duruldu. Tekbir getirirken Müslümanların gösterdiği büyük arzu ve heyecan, namazı tevazu ve huşu içinde kılışları habercinin derin hayret ve şaşkınlığını mucib oldu. Nihayet namaz bitince haberci *Ebu Ubeyde*'ye bazı sualler sordu: «Hazreti İsa hakkında ne düşünürsünüz?» *Ebu Ubeyde* Kur'an'dan şu mealdeki âyetleri okudu:

«Ey Ehli Kitap, dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeyi söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih Allah'ın Peygamberidir. Aynı zamanda Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur.....

«Mesih de, gözde melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmez...» (66)

Mütercim bu sözleri tercüme ettiği zaman *George* kendini tutamayarak bağırdı: «Şüphesiz ki İsa öyledir ve Peygamberiniz muhakkak doğrudur.» Bunu dedikten sonra İslâm inancının temeli olan ve Allah'ın birliğini ifade eden Kelime-i Şehadet-i getirip Müslüman oldu. Artık Romalıların arasına dönmeye niyeti bile yoktu, fakat Romalıların Müslümanları hainlikle suçlamalarından çekinen *Ebu Ubeyde* onu dönmeye zorlamakla beraber ertesi gün ordugâhlarını ziyaret edecek olan

---

(66) Kur'an, IV, 171, 172.

Müslüman elçi ile beraber geri gelebileceğini de anlattı.

Bir gün sonra *Halid Romalıların* kampına gitti. *Romalılar* kendi ihtişam ve debdebelerini gözlerin önüne sermek için uzunca bir mesafe boyunca yolun iki tarafına pırıl pırıl zırh ve silâhlarla mücehhez süvari safları dizmişlerdi. Fakat *Halid* bunları son derece küçümseyerek aralarından aslanın bir koyun sürüsünün içinden geçer gibi geçti. *Bahan*'ın çadırına yaklaştığı zaman *Bahan* onu büyük bir saygı ile karşıladı ve yanına oturttu. Konuşma bir tercümanın aracılığı ile başladı. Karşılıklı bir kaç nezaket cümlesinden sonra tumturaklı ve uzun nutkuna başladı. Önce belîğ bir İsa övgüsüne daldı sonra İmparator *Herakliyüs*'ten bahsetmeye ve gurur duyarak kendi krallarının, kralların kralı olduğunu söyledi. Tercüman *Bahan*'ın demek istediklerini henüz tam iletmemişti ki *Halid Bahan*'ın sözünü kesti: «Sizin kralınız hakkında söyleyecek sözüm yok, fakat bizim başkan olarak seçtiğimiz şahıs bir an için büyüklük düşüncesine kapılacak olursa onu anında azlederiz.» *Bahan* sözüne kaldığı yerden tekrar başlayarak milletin ihtişam ve zenginliği üzerinde gururla sözü uzatarak sonunda: «Ey Arabistan halkı, hicret edip memleketimizde yerleşen vatandaşlarınıza daima dostane muamelede bulunduk. Vatandaşlarına yağdırdığımız bunca iyilik ve lütfu bütün *Arabistan*'ın minnetle takdir etmesini beklerken sizler, bunun hilafına hududlarımıza tecavüz etmiş bulunup bizi buralardan kovmayı arzu edi-

yorsunuz. Belki çok milletlerin benzer emelleri tekrar tekrar beslediğini fakat hiç başarıya ulaşmadığının farkında değilsiniz. Şimdi, yeryüzünün en cahil, en barbar ve en fakir milleti olan sizler aynı yüksek tasavvurlarla hayale kapılıyorsunuz. Bu doğrudan doğruya haddini bilmezliktir fakat herşeye rağmen bunu müsamaha ile karşılıyoruz. Eğer buradan sulh ve sükûn içinde ayrılırsanız Başkumandanınıza on bin diğer subayların her birine biner, erata da yüzer altınlık bir hediye veririz.» dedi.

*Bahan* konuşmasını bitirince *Halid* cevaben Allah'a hamd Rasulullaha salat ve selamla söze başladı: «Şüphesiz ki varlıklı, zengin ve hükümrân bir milletsiniz. Komşu Arablara karşı gösterdiğiniz âlicenap muamelenin farkındayız, fakat bunu bir lütuf olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu, dininizi yaymak düşüncesi ile başvurduğunuz bir oyundu. Bunun neticesi olarak Hıristiyanlığa döndürdüğünüz halkımız bizimle savaşmak için sizin tarafınızda yer almış bulunmaktadır. Son derece fakir, meteliksiz ve başıboş dolaşan bir göçebe sürüsünden farksızdık; bunu inkâr etmiyoruz. Kabalık ve cehaletimiz öylesine bir zirveye ulaşmıştı ki kuvvetli zayıfı ezer; ihtilâf, kavga ve harblerde kabileler telef olurdu. Bir sürü tanrıya tapardık, kendi elimizle putlar imal eder bunların önünde eğilirdik. Fakat Allah rahmetinin nimetlerini üstümüze yağdırdı. Bize içimizden hepimizin en âlicenabı ve en faziletli olanı Peygamber olarak gönderdi. O bize Allah'ın birliğini öğ-

retti, Allah'ın şeriki, karısı, çocukları ve O'ndan başka ilah olmadığını anlattı. Bu inançları bütün dünyaya tevdi etmemizi de emretti. Bunları kabul eden, kim olursa olsun Müslüman ve bizim kardeşimiz olur. Onları kabul etmeyip Cizye ödemeye razı olanı himaye eder ve koruruz. Fakat her iki şıkkı da kabul etmeyenlerle aramızda hakem kılıçtır.»

Cizye lâfını duyunca *Bahan* derin bir iç geçirdi ve askerlerine işaret ederek: «Bunlar hayatları pahasına bile olsa Cizye'yi kabul etmezler. Biz cizye vermez alırız». dedi. Böylece hiç bir şey halledilmeden *Halid* oradan ayrıldı. Böylece ondan sonra Romalıların bellerini bir daha doğrultamayacakları mukadder savaşın hazırlıkları başladı. *Halid* gittikten sonra *Bahan* kumandanlarını toplayarak onlara şu sözlerle hitab etti:

Arabların dediklerini işitiyor musunuz. Onlara tebea olmadıkça onların akınlarından emin olmayacağınızı iddia etme küstahlığını gösteriyorlar. Söyleyin, onlara köleliğe katlanmaya razı mısınız? Orada hazır bulunan subayların tümü böyle bir şerefsizliğe katlanmaktansa bin defa ölmeyi tercih ettiklerini heyecanla belirttiler.

Gün ağardığı zaman, Romalılar öylesine ateşli bir gayret ve korkunç bir manzara arz ederek ilerlemeye koyuldular ki Müslümanlar bile şaşırıldı. Bunu müşahade eden *Halid*, kuvvetlerini *Ara-bistan* da alışlagelenden farklı bir düzen içinde tanzim etti. Sayısı otuz otuzbeş bini bulan kuvveti otuz altı ayrı kısma böldü. Her birinde saf



sayısı eşit olmak üzere kısımları ard arda dizdi. Merkezin kumandasını *Ebu Ubeyde*'ye sağ cenahın kumandasını *Amr bin El As* ve *Şurahbil*'e sol cenahın kumandasını ise *Yezid bin Ebu Süfyan*'a verdi. Ordunun geri kalan kısımlarının kumandasını devralan subayların hepsi yiğitlik ve sevkül ceyste emsalsizdi. Belagatları ile halkı heyecana getirdikleri bilinen hatiplere tesirli sözleri ve unutulmaz hitabeleri ile askerleri şevk verip gayrete getirme vazifesi verilmişti. Bunlardan biri safiâların önünde bir aşağı bir yukarı yürüyüp şu sözleri sarfeden *Ebu Süfyan* idi:

«Allah'a yemin ederim ki sizler İslâm'ın dayanağı ve yardımcıları onlar ise Rum'un desteği ve Allah'ın düşmanlarıdır. Ya Allah, bugün senin günlerinden biridir; sana hizmet edenlere yardım et.

*Amr bin El As*'ın sözleri ise şöyle idi:

«Arkadaşlarım, gözlerinizi önünüze dikin, mızraklarınızı hazırlayınız ve mevzilerinizde metanetle bekleyiniz. Düşman size saldırdığı zaman mızraklarınızın ucuna yaklaşınca kadar tahammül ediniz. Sonra aslanlar gibi ileriye doğru atılıp onları eziniz.»

Sayı itibariyle Müslümanların kuvveti küçüktü ve otuz otuzbeş bini ancak bulmaktaydı, fakat mevcudlar Arab yiğitlerinin kaymağı sayılırdı. Bunlardanbin kişi Peygamber'in (S.A.S.) zamanında yaşamış eshabtan, yüz kişi de Bedir muharebesine katılanlardandı. Arabistan'ın meşhur kabilelerinden *Ezd* on bin muharib ile temsil edilmekteydi. *Hamir*

kabileleri de büyük bir savaşçı kuvvetle temsil ediliyordu *Hemedan Havlan*, *Lehm Cazam* vesair kabileler başlarında namılı reisleri olduğu halde bu küçük fakat seçkin kuvvete katılmışlardı. Bu harbin bir diğer özelliği de erkeklerin yanı sıra kadınların da savaşa katılmaları ve kahramanca dövüşmeleridir. *Muaviye*'nin annesi *Hind*: «*Gatafan*'a kılıçlarınızla yardım edin» cümlesini ağzından düşürmeden devamlı hücumlarda bulundu. Keza, *Muaviye*'nin kız kardeşi *Cuveyriye* büyük bir cesaretle ve kahramanca dövüştü.

Güzel bir sese sahip olan *Mikzed* safların önünde gerçek müminlere Allah yolunda çarpışmalarını emr eden Enfal Sûresinden tilavet etti.

Öte yandan, Romalılar hummalı bir heyecanla kaynaşmaktaydı. Otuzbin *Romalı* asker savaştan kaçma fikrini yok etmek için kendi ayaklarına zincir vurdular. Hücumu ilk defa *Romalılar* geçti. İkiyüzbin muharib aynı tempo ile ilerledi. Binlerce papaz ve piskopos ellerinde çarmıhlar olduğu halde İsa'dan yardım dileyerek en önde yürümekteydi. Bu güçlü ve büyük manzara karşısında birisi kendini tutamayıp: Allhu Ekber! Ne sonsuz bir ordu!» diye bağırınca *Halid* adamın sözünü keserek onu şiddetle azarladı: «Kes sesini! Allah'a yemin ederim ki atımın tırnakları az daha kuvvetli olsaydı 'Hristiyanlar ordularına bir o kadar ilâve etmekte serbesttirler' derdim.»

Hülâsa, *Romalılar* ilerlerken ok yağmuru yağdırarak çılgın bir hücumu geçtiler. Müslümanlar uzun müddet metanetle dayandılar fakat hücum

c derece kızgın olmuştu ki sağ kanadları ana kuvvetten kopup büyük bir düzensizlik içinde geri çekildi. Bozguna uğrayan fırka kadınların çadırlarına kadar gerilediler. Bu durum kadınları son derece öfkeliendirdi. Bu kahraman kadınlar çadırlarının direklerini sökerek bunları Amazonvari bir hırsla sallayıp bağırıldılar: «Yaklaşmayın, korkaklar sizi! bir adım daha yaklaşırsanız kafalarınızı bu direklerle parçalarız.» *Dirar*'ın kız kardeşi *Havle* şu mısraı okuyarak onların namus hislerine hitab etti:

İffetli kızları bırakıp korkakça kaçarken,  
Ölümünüzü bulacaksınız uçan oklardan.

Bu noktada sağ cenahın bir kısmına kumanda eden *Mu'az bin Cebel* atından atlayarak yaya dövüşeceğini atını ise ona lâıyk olduğunu ispat edecek bir savaşçıya vereceğini söyledi. Yakınında duran oğlu at üstünde daha iyi dövüşebildiğini söyleyerek teklifi kabul etti. Bundan sonra baba ve oğul ileri atılarak öylesine yiğitçe savaştilar ki gerileyen Müslümanlar çok geçmeden güç ve cesaretleri bir kat daha artmış olarak yeniden nizamı girdiler. Aynı anda *Zubeyd* kabilesinin reisi *Haccac* beş yüz muharibin başında olduğu halde yardıma geldi ve Müslümanları takibe koyulan Hristiyanların yolunu kesti. Taarruzun başlangıcından beri sağ cenahtaki *Ezđ* kabilesinin adamları metanetle karşı durmuşlardı. En şiddetli hücumlara maruz kalmakla beraber sarsılmaz kayalar misâli dimdik durmuşlardı. Muharedebe âdeta kudurmuş, tarifi imkânsız bir gazap ve şiddetle sürüp gidiyordu. Mukatele ürpertici bir şiddetle hü-

küm sürüyor, kesilen başlar, eller ve omuzlar meydana her taraftan serpiliyordu fakat hiç bir şey *Ezd'i* sarsmadı. Kabilenin reisi, *Amr bin el Tufeyl*, hasımlarını kılıcı ile kesip biçiyor ve her vuruşta: «*Ezdliler* dikkat edin, sizin yüzünüzden Müslümanların itibarı sarsılmasın.» diye bağıırıyordu. Dokuz meşhur süvari kılıcı altında can verdikten sonra kendisi de şehit düştü.

*Halid* adamlarını gerilere yerleştirmiş fırsat kolluyordu. Birdenbire gerilerden fııadı ve muazam bir hücumla geçerek önüne gelen her şeyi hızla ezdi. Tüm *Roma* safları bu korkunç sadme karşısında çözülme ve çökmeye yüz tuttu. Müslüman olmadan evvel pek çok defa putperestlerin safinda yer alan *Ebu Cehl'in oğlu İkrime* atını ileri sürüp *Romalı* hasımlarına şöyle hitap etti: «Ey Hıristiyanlar, biliniz ki bir zamanlar (putperestken) bizzat Peygamber'e (S.A.S.) karşı dövüştün. Harb size karşı olunca şüphesiz ki gerilerde duramam.» Bunu dedikten sonra silâh arkadaşlarına dönüp sordu: «Ölünceye kadar savaşmaya kim söz verir?» Aralarında *Dirar bin Ezdar*'ın da bulunduğu dört yüz kişi yemin edip hemen hepsi şehid oluncaya kadar azim ve metanetle savaştilar. Asil insan *İkrime* cesed yığınlarının arasında bulunduğu zaman son nefesini vermek üzereydi. *Halid* onun başını kendi dizine dayayıp su içirdikten sonra *İkrime*: «Allah'a yemin ederim ki bizim şehid olarak ölmeyeceğimizi söylemekle Hz. *Ömer* yanılmıştı.» (67)

(67) Taberî: Yermûk Muharebesi.

*İkrime* ve arkadaşları öldüler ama binlerce *Romalı*'nın hakkından gelerek hayatlarını pahalıya mal ettiler. *Halid*'in hücumu *Romalıların* kuvvetini daha da zayıflatmış sonunda onları ric'ate mecbur etmişti. *Halid* bunları *Romalıların* Başkumandanı *Darincar*'ın yanına kadar geri sürdü. *Darincar* ve yanındaki askerî erkân: «zafere ulaşamadıksa bari gözlerimiz nezimetimizi görmesin» diyerek gözlerini mendilleri ile kapadılar.

Sağ cenahta bu kanlı karşılaşma bütün şiddeti ile hüküm sürerken *Romalılar* sağ cenahının komutanı olan *İbn Kanatir* Müslümanların sol cenahına taarruz etti. Maalesef sol cenahı teşkil eden adamların çoğu *Suriye* hudutlarında yerleşmiş ve uzun müddet *Romalıların* hâkimiyeti altında yaşamış olan *Lahm* ve *Gassan* kabilelerinden. *Roma* emperyalizminin bunların üzerinde bıraktığı Dehşetten daha *Romalıların* ilk hücumunda parçalanıp kaçtılar; öyle ki subayların kahramanca gayretleri olmasaydı herşey kaybolmuş olacaktı. *Romalılar* kaçanları takip ederken kadınların çadırlarına kadar vardılar. Tehlikeyi sezerek çadırlarından hücumu geçen kadınların cesaret ve metaneti sayesinde bir dalga gibi ilerleyen Hristiyanların hareketine sed çekti. Her ne kadar askerler bozguna uğradıysa da subaylar ve bunların arasında bilhassa *Kubas bin Eşim*, *Said bin Zeyd*, *Yezid bin Ebi Süfyan*, *Amr bin el As* ve *Şurahbil Efsanevî* kahramanlık nümuneleri vermekteydi. Kılıçlar ve mızraklar *Kubas*'ın kuvvetli kolu altında mütemadiyen kırılmaktaydı. Darbelere tahammül etme-

yip elinde durmadan eğrilen silâhlara *Kubas* al-dırmıyor dev vuruşları altında bir mızrak kırıldı-  
ğından: «Allah'a, canı teninden çıkmadıkça sır-  
tını muharebe meydanına dönmeyeceğine dair söz  
verene bir silâh ödünç verin» diye bağıyordu.  
Adamlar ona anında bir pala veya mızrak temin  
ediyor o da bir aslanın sakınmaz cür'eti ile düş-  
manların üzerine yeniden saldırıyordu. *Ebul A'-  
var* atından atladı ve maiyetindekilere: «Metanet  
ve şecaat sizi dünyada şeref ve şöhret, âhirette  
Allah'ın lutfu ile taçlandırınsın! Bu nimetleri kay-  
betmemeye bakın.» dedi. *Said bin Zeyd* yere diz çök-  
müş öfkeden dişlerini gıcırdatmaktaydı. *Roma-  
lılar* ona doğru gelince üzerlerine kahredici bir  
atılganlıkla ok gibi fırlayarak isabetle bir tek dar-  
be ile öncü kumandanlarını saf dışı etti. *Muaviye'*-  
nin kardeşi *Yezid bin Ebi Süfyan* büyük bir meta-  
net ve yiğitlik örneği vermekteydi. Erleri ikna edici  
beliğ sözleri ile kahramanca çarpışmaya teşvik  
eden babası *Ebu Süfyan* oradan geçerken oğlunu  
görüp ona şu sözlerle hitabet etti: «Sevgili oğul,  
şu anda askerlerin her biri maharet ve kahraman-  
lıkta akillara durgunluk veren işler başarmakta-  
dırlar. Sen onların kumandanısın ve sana onları  
cesaret ve cürette geçmek yaraşır. Bu meydanda  
askerlerinden biri seni yiğitlikte geçerse utanman  
gerekir.» *Şurahbil* bu anda tam kıvamındaydı. Et-  
rafını her yandan çevirmiş olan *Romalıların* or-  
tasında kaya gibi durmaktaydı. «Şüphesiz ki Allah  
hak yolunda (muharebe ederek düşmanları) öldür-  
mekte, kendileri de öldürülmekte olan müminle-

*rin canlarını ve mallarını kendilerine cennet (vermek) mukabilinde - satın almıştır.»* (68) âyeti dilinden düşmüyor iki de birde: «Allah ile alış veriş yapıp ona komşu olacaklar nerde?» diye bağıyordu. Bu çağırışı duyan herkes elinde olmayarak geri döndü; böylece bozguna uğrayan askerler onun etrafında toplandı, *Şurahbil* bunların başına geçerek öylesine şiddet ve celadetle savaştı ki Müslümanları baskı altında tutan Hıristiyanların hücumları önlendi.

Öte yandan çadırlarından çıkarak kuvvetlerin gerisinde duran kadınlar onlara bağıyorlardı: «Sırtınızı muharebe meydanına dönerseniz yüzümüze bakmayın.»

Muharebe o ana kadar başa baş geçmişti; hattâ Romalılar kavgada az da olsa üstünlük kurmuşlardı. Bu sırada *Halid*'in sol kanat ardında bir alayın başında yerleştirdiği *Kays bin Habira* aniden arkadan hücum kalktı. Taarruzunun Romalılar üzerinde icra ettiği sadme tesiri öylesine şiddetli oldu ki subaylarının en büyük gayretleri bile askerlerin korkunç bir intizamsızlığa atılmalarını önleyemedi. Bütün hatlar allak bullak halde parçalanıp geri çekildi. *Said bin Zeyd* merkezden huruc ederek aynı anda saldırıya geçti. Böylece *Romalılara* öldürücü darbe indirilmiş oldu. *Romalılar* savaş alanının kenarında bulunan bir çayın kıyısına varıncaya kadar büyük bir mesafe boyunca geri sürüldüler. Çok geçmeden ölüleri bu dereyi

---

(68) Kur'an-ı Kerim, IX - 111.

tıkadı ve meydan münakaşasız sahibleri olan Müslümanlara terkedildi.

Bu muharebede korkunç mahiyetinden ötürü unutulmaz bir olay vuku buldu. Çatışmanın en kızgın anında isim yapmış savaşıclardan *Habeş bin Kays* muharebenin en kesif yerinde kahramanca çarpışmaktaydı. Biri ona bir kılıç darbesi indirerek ayaklarından birini koparıp attı, fakat Habeş bunun farkına varmadı. Kısa bir müddet sonra ağrı kendisini hissettirince onun bu acıklı noksanlığı görüp etrafta ayağını aradığı ve orada bulunanlardan ayağına ne olduğunu sorduğu görüldü. Onun kabilesi bu olaydan daima gurur duyarlardı. *Sivar bin Ufa* ismindeki şair buna izafeten şöyle demişti:

Ayağını arayıp kabilesini yücelten  
Atteb'in oğlu bizdendir bizden. (69)

*Romalıların* zayıatı hakkında kanaatler bölünmüştür. Taberî ve Ezdî yüzbinin üzerinde bir rakam vermekte, *Belâzurî* ise rakamı yetmişbin olarak tahmin etmektedir. Müslümanların tarafı *Dirar bin Ezder*, *Hişam bin el Asi*, *Eban bin Said* ve diğerleri dahil olmak üzere üç bin şehid verdi. Korkunç felaketin haberi ulaştığı zaman *Herakliyüs Antakya*'da bulunuyordu. Bunun üzerine *İstanbul*'a gitmek üzere derhal hazırlıklara başladı. Ayılırken geriye dönüp «*Elveda Suriye!*» dedi.

*Ebu Ubeyde* zafer müjdesini Hz. Ömer'e ulaştırırken aynı anda aralarında *Huzeyfe bin el Ye-*

---

(69) Fütuh-ül-Buldân, sahıfe 131.



*man*'ın da bulunduğu küçük bir heyet gönderdi. *H.z. Ömer* günlerden beri uyumayarak endişe içinde *Yermuk*'tan haber beklemekteydi. Zafer haberini işitir işitmez Allah'a şükretmek için huşu içinde şükür secdesine kapandı.

*Ebu Ubeyde Yermuk*'tan *Humus*'a geri döndü *Halid*'i de *Kinisirin*'e gönderdi. Şehrin sakinleri önce *Halid*'e karşı mukavemet gösterdiler fakat sonunda şehrin surları içinde hapis kaldıklarından Cizyeyi kabul ederek teslim oldular. Arab kabilelerinden *Tennuhlar* burada uzun zamandan beri yerleşmiş bulunuyorlardı. Bu kabilenin insanları asırlarca çadır altında yaşamış fakat medeniyet tesirini tedricen icra etmiş bunlar büyük ve muhteşem binalar inşa etmişlerdi. *Ebu Ubeyde*'nin bunları İslâmiyete girmeye ikna etmesi üzerine bütün kabile Müslüman oldu. Sadece *Benî Salih* kabilesi Hıristiyan kaldı fakat kısa bir müddet sonra onlar da İslâmiyete girdiler. Burada *Tay* kabilesine mensup çok sayıda insan ikamet etmekteydi. Bunlar da kendi arzuları ile İslâmiyeti kabul ettiler.

*Kinisirin*'i itaat altına aldıktan sonra *Ebu Ubeyde Haleb*'e doğru ilerledi. Şehrin dışındaki açık ovada pek çok Arab kabileleri yerleşmiş bulunuyordu. Cizye ödemeyi kabul ederek teslim olduktan bir kaç gün sonra hepsi ihtida ettiler. *Ebu Ubeyde*'nin yaklaştığını haber alan *Halebliler* kalelerine kapandılar. Öncü kumandanı *Ayed bin Ganim* şehri kuşattı isede bir kaç gün içinde *Haleb mutad* cizye şartını kabul ederek teslim oldu. Ha-

leb'in sükûtu *Antakya* üzerine yürümenin işaretiydi. İmparatorun başkenti olması hasebi ile *Romalılardan* ve diğer Hristiyanlardan büyük sayıda insan buraya sığınmıştı. *Ebu Ubeyde* şehri her taraftan muhasara altına aldı. Kuşatma bir kaç gün sürdükten sonra şehir teslim olmak zorunda kaldı. Bu önemli yerlerin itaat altına alınması *Suriye*'nin dört bucağına dehşet saldı. Bu korkunun öylesine faydalı bir tesiri oldu ki ne zaman bir taraftan başlarında bir subay olan küçük bir kuvvet etrafı tarayacak olsa Hristiyanlar onlara kendi arzuları ile hizmet edip barış istediler. Böylece *Antakya*'yı da fethettikten sonra *Ebu Ubeyde* kuvvetlerini her tarafa yaydı. *Buka, Cüme, Surmin, Tuzi, Kuras, Tilgraz, Deluk* ve *Ru'ban* gibi küçük kasabalar kolaylıkla ve bir damla kan dökmeksizin alınmışlardı. Keza *Balis* ve *Kasrin* ilk teşebbüste alınmıştı. *Carsoma* ahalisi bir harb vukuunda düşmana karşı Müslümanlarla omuz omuza çarpışacaklarını söyleyerek cizye ödemeyi reddettiler. Cizye askerlik hizmeti bedelinden başka bir şey olmadığından onların bu ricaları kabul edildi. Buğras *Antakya* civarında ve Küçük Asya'nın sınırına bitişik bir şehirdi. *Gassan, Tenuh* ve *Eyad* gibi pek çok Arab kabileleri Romalılara refakat ederek *Herakliyas*'a iltica etmek üzere burada hazırlanıyorlardı. *Habib bin Mesleme* bunlara saldırdı. Sert geçen çatışmada binlerce kişi öldürüldü. Bu arada *Halid Maraş*'a hücum etti. Hristiyanlar şehri tahliye etmek şartı ile teslim oldu.

*Kudüs'ün Fethi (Hicrî 16 / Miladî 637)*

*Suriye'ye karşı girişilen seferde ülkenin her bölgesinin zaptı için Hz. Ebu Bekir'in ayrı bir generali görevlendirdiği daha önce zikredilmişti. Böylece hissesine Filistin'in düştüğü Amr bin el As da ha Ebu Bekir'in devrinde bazı kasabaları almış ve Nables, Lud, Amvas ve Beyt-Carin gibi mühim şehirler Ömer'in zamanına kadar zaptedilmiş bulunuyordu. Herhangi bir umumi çatışma yer aldığında Amr-Ebu Ubeyde ile iş birliği yapmak üzere acele Filistin'den ayrılıp muharebe bittikten sonra özel ihtimamına emanet edilen işe koyulmak için yerine döndü. (70) Etrafındaki şehirleri zabtettikten sonra nihayet mukaddes Kudüs şehrini kuşattı. Hristiyanlar tahkimatlarına kapanarak kendi savunmalarını sürdürdüler. O zamana kadar Ebu Ubeyde Kinisirin vesaire gibi Suriye'nin en uzak mıntikalarının fütühatı tamamlanmıştı. Ülkenin o kesiminde bütün işleri tatmin edici bir tarzda hallettikten sonra Kudüs istikametinde ilerlemeye koyuldu. Ye'se Kapılan Hristiyanlar barış talebinde bulundular ve kendilerini tatmin etmiş olmak için Hz. Ömer'in Kudüs'e bizzat gelerek sulh andlaşmasını kendi eliyle imzalamasını şart koş tular. Ebu Ubeyde Hz. Ömer'e gönderdiği mektupta bütün bunları anlatarak Kudüs'ün fethinin onun gelişine bağlı olduğunu söyledi. Hz. Ömer Eshabın bütün ileri gelenlerini toplayarak onlarla istişare etti. Osman dehşete kapılıp ye'se düştük-*

---

(70) Fütuh-ül-Buldân, sh. 140.

lerini, halife onların ricasını reddedecek olursa gururlarının daha da kırılacağını ve Müslümanların onları son derece hakir gördüğünü düşününce kayıdsız şartsız teslim olacaklarını ileri sürdü. Fakat Hz. Ali bu görüşten ayrılarak zıd kanaati beyan etti. Ömer aynı fikri paylaşarak seyahat hazırlıklarına başladı. Hz. Ali'yi (71) yerine vekil tayin edip hilafet görevlerini ona emanet ettikten sonra Receb ayı, Hicri 16 yılında *Medine'den* ayrıldı. (72)

Ulu halife Hz. Ömer'in tantanalı ve muhteşem olabileceği sanılan bu seyahatinin teferruatı merak konusudur. O seyahat ki İslâm düşmanlarını İslâm'ın azamet ve kudreti karşısında dehşete düşürmek için hesaplanmıştı. Fakat bu düşüncede olanların yanılması mukadderdir. Bandolar çalınmadı, süslü maiyetler ve parlak arabalar hareket etmedi, ulu halifenin seyahetini ilân etmek için heybetli muhafız alayları ve muhteşem süvariler resmi geçit yapmadı. Hayır, onun barınabileceği adi bir çadır bile tedarik edilmemişti. Yegâne maiyeti bir at ve ona refakat eden bir kaç muhacir ve ensar'dan ibaretti. Gine de Hz. Ömer'in *Medine'den Suriye'ye* hareketini duyan bütün yerler huşu içinde âdeta titrediler.

Müslüman generallerin onunla Cabiye'de buluşması tenbih edilmişti. Bunun üzerine *Yezid bin Ebi Süfyan* ile *Halid bin Velid* onu burada karşıla-

---

(71) Bu Taberînin ifadesidir. Yakubî, Osman'ın ismini zikretmektedir.

(72) Ya'kubî, sh. 167.

dılar. Suriye'de uzun zaman ikamet bu subayları Arablara has olan sadelikten ayırınıştı. Huzuruna vardıkları zaman *Hız. Ömer* onların en zengin dokuma ipekten elbiseler giyindiklerine, parlak elbiseleri ve heybetli görünüşleri ile *İranlıları* andırdıklarını gördü. Bu manzarayı görünce *Hız. Ömer* küplere bindi. Atından atladığı gibi yerden bulup topladığı bir kaç taşla onları «Şimdiden *İranlıların* âdetlerine alıştınız demek!» diyerek taşıladı.

Subaylar harb san'atını muhafaza ettiklerini ve cengaver ruhlarını yitirmediklerini ima ederek ipek ceketlerinin altında zırhlarını giydiklerini söylediler. Bunu duyunca halife yatıştı ve öyle ise bunda bir zarar olmadığını söyledi. (73) Şehre yaklaşıncı *Hız. Ömer* bir tepecığe tırmanarak etrafı seyretti. Guta'nın büyüleyici tarlaları yeşillikleri ile göz alabildiğine uzanıyor *Şam*'ın yüksek binaları karşısında bir karaltı gibi duruyordu. Bu cna tuhaf bir şekilde tesir etti. Çok dokunaklı bir sesle Kur'an'ı Kerim'den şu ayeti okudu: «*Onlar bağlardan, pınarlardan, ekinlerden, (süslü mahfellerden), güzel konaklardan, içinde naz ve naim ile yaşadıkları ihtişam (lar) dan neler (nice şeyler) bıraktılar.*» (74)

Bundan başka şair *Nabige*'den birkaç hüznülü beyit okudu.

*Hız. Ömer Cabiye*'de uzun müddet kalmış ve Kudüs andlaşması orada hazırlanmıştı. Kudüs Hı-

---

(73) Taberî, sh. 2402.

(74) Kur'an-ı Kerim, XLIV, 25-27.

ristiyanları Hz. Ömer'in seyahatinden önceden haberleri olduğundan şehrin eşrafından bazıları onu görmek için Şam'a hareket etmişlerdi. Hz. Ömer Müslüman askerlerin arasında otururken aniden uzakta bir toz bulutu kalktı ve bellerinde kılıçları parlayan bir kaç süvarinin dörtnala sürdükleri görüldü. Bu manzara karşısında şaşırان Müslümanlar insiyakî olarak silâhlarına davrandılar. Ömer telaşın sebebinin araştırınca kendilerine doğru seyirtmekte olan atlıları gösterdiler. Durumu çabucak kavrayan Ömer yaklaşmakta olan atlıların *Kudüs Hıristiyanları* olduğunu tahmin etti ve dolayısı ile bu yabancıların barış talep etmek için geldiklerini söyleyerek adamlarını her hangi bir endişeye lüzum olmadığı hususunda temin etti. Hülâsa muahedenin şartları tesbit edildikten sonra Eshabın ileri gelenleri bunu imzalamışlardı. (75)

Andlaşmanın tasdikini müteakip Ömer Kudüse geçti. Bindiği atın tırnakları o kadar aşınmıştıki hayvan ağırlı içinde topallamaktaydı. Ömer bu acı-nacak hali görünce attan indi. Adamları ona saf kan hızlı bir Türk atı getirdiler. Hayvan çok atak ve ateşliydi. Ömer buna binince hayvan hoplayıp zıplamaya başladı. Bunun üzerine Ömer: Zavallı mahluk bu kibir ve gurur nereden?» diyerek attan inmiş ve yoluna yaya olarak devam etmişti. *Ku-*

---

(75) Bu taberi'nin ifadesidir. Öte yandan Belâzuri ve Ezdi barış anlaşmasının Kudüste hazırlandığını söylemektedirler. Andlaşmayı bütün teferruatı ile bu eserin ikinci cildinde ibraz etmiş bulunuyoruz.

*düs'e* yaklaşınca Ebu Ubeyde ve ordunun diğér subayları onu karşılamaya geldiler. *Hız. Ömer'in* pejmürde elbiseleri ile yanındakilerin eski püskü görünüşlerinden utanan Müslümanlar, başkanlarını gören Hıristiyanların neler düşünebileceklerini zihinlerinden geçirince izzeti nefisleri rencide oldu. Bunun üzerine ona muhteşem bir *Türk* atı ve kıymetli kumaşlardan dikilmiş bir elbise getirdiler. Fakat *Hız. Ömer* bu teklifi reddetti ve Allah'ın kendisine bahşettiğı şerefin İslâm'a ait olduğunu bunda kendisine yettiğini söyledi. Kısacası *Kudüs'e* aynı mütevazı kıyafetle girdi. İlk önce *Mescid-i Aksa'yı* ziyaret etti; *Davud'un* mihrabına vardığı zaman *Davud* Peygamber'in Allah'a olan duasından bahseden Kur'anı Kerim âyetini okudu ve huşu içinde secdeye kapandı. Sonra Hıristiyanların kilisesini ziyaret etti ve bir müddet binanın etrafında dolaştı.

Şehirde çok sayıda askerî zevat ve valiler toplanıldığından *Hız. Ömer* mukaddes şehirdeki ikametini günlerce uzattı ve çeşitli zarurî emirler verdi. Bir gün Peygamber'in Müezzini Bilâl, askerler alelâde yiyecek bulamazken subayların kendilerine tavuk eti ve beyaz somun gibi nefis ziyafetler çektiğini Emîr-ül-Mü'minin'e şikâyet etti. Ömer'in soran bakışları karşısında subaylar o memlekette her çeşit yiyeceğın ucuz olduğunu, beyaz ekmek ile tavuk etinin Hicaz'daki koyu ekmek ve hurma ile aynı fiyata geldiğini söylediler. *Hız. Ömer* subayları daha sade bir yemek yemeye zorlamadı fakat

maaşlarına ve harb ganimetlerinden meşru haklarına ilâveten askerlere bedava tayın sağlanmasını emretti.

Bir gün, namaz vaktinde *Hz. Ömer Bilâle* ezan okuma ricasında bulundu. *Bilâl*, Peygamber'in (S.A.S.) vefatından sonra hiç kimse için ezan okumamaya karar verdiğini fakat onun hatırı için ve bir defaya mahsus olmak üzere bu emrini yerine getireceğini söyledi. Böylece meşhur gür sesi ile müminleri namaza çağırmaya başlayınca, hatıralar hafızanın seline kapılarak bütün Eshab'a Peygamber'in (S.A.S.) saadet dolu devrini hatırlatıp kalblerini göz yaşlarına boğdu. *Ebu Ubeyde ve Mu'az bin Cebel* sonsuz bir teessür içinde ağlamış, *Hz. Ömer*'i devamlı bir hıçkırık nöbeti almıştı. Bu dokunaklı halin hafiflemesi uzun zaman aldı.

Kudüsteki ikameti sırasında *Ömer* bir gün *Mescid-i Aksa*'yı ziyaret etti. Ve papaz *Kâ'b*'ı çağırarak ona nerede namaz kılabileceğini sordu. Bu mabedde kadim Peygamberlerden kalma bir mukaddes taş vardır. Sahra adı verilen bu taş Yahudiler için, *Hacer-ül-Esved*'in Müslümanlar nezdinde mukaddes olduğu kadar kutsaldır. *Hz. Ömer Kâ'b*'a hangi tarafa doğru namaz kılmak gerektiğini sorunca *Kâ'b* kible olarak *Sahra*'yı gösterdi. Bunun üzerine *Hz. Ömer* ona zihninde hâlâ Yahudilik izleri taşıdığını ve bunun kendisini *Sahra*'nın yakınında ayakkabısını âdeta insiyakî olarak çıkarmaya sevkettiğini söyledi. Bu olay *Hz. Ömer*'in bu nevi eski anıtlara nasıl bir nazarla baktığını gösterir.



**Hıristiyanların Humus'u İkinci Defa Geri  
Alma Teşebbüsü (Hicrî 17/Miladî 638)**

İkinci *Humus* muharebesi *Cezire* ve *Ermenistan*'ın fethine müncer olması bakımından hatırlanmaya değer *İran* ve *Roma*'ya karşı girişilen seferlerin sebeplerinin ileri sürülmüş olmasına rağmen *Ermenistan*'a karşı silahlı bir kuvvetin gönderilmesini haklı çıkaracak bir harb sebebi o zamana kadar ortaya çıkmamıştı. İslâm'ın fütuhâtı hızla genişliyor.

İslâm'ın hâkimiyeti altına giren ülkelerin sayısı devamlı olarak artıyordu. Komşu krallıklar İslâm kuvvetlerinin karşı durulmaz ilerleyişinin bir gün kendi ülkelerini de kahredici varlığına katacağını ciddi bir şekilde hissettiğinden korkuya kapılmış bulunuyorlardı. Bunun için *Cezire* halkı imparatora baş vurarak kaybettiklerini geri alması için bir gayret daha sarfetmesini, bunun için onunla işbirliği yapmaya hazır olduklarını belirttiler. *Herakliyüs* fırsatı ganimet bilerek *Humus*'a büyük bir kuvvet sevketti. Diğer yandan *Cezire* halkı aynı anda sayısı otuzbini bulan bir ordu ile *Suriye*'ye doğru ilerlediler. Müslümanların tarafında *Ebu Ubeyde* lüzumlu işleri başarmakta gecikmedi. Elde mevcut bütün kuvvetleri toplayarak *Humus* surlarının dışına yerleştirdi ve aynı zamanda olup bitenlerden *Ömer*'i haberdar etti. *Hız. Ömer* sekiz büyük şehirde askerî merkezler ihdas etme uzak görüşlülüğünü göstermişti. Bu merkezlerin her birinde çıkması muhtemel herhangi bir fevkâlade

duruma müdahale etmek ve ilk çağırıda askerlerin tehlike mahalline atılmasını temin için gece gündüz eğerli hazır duran dört bin at vardı. *Ebu Ubeyde*'nin mektubu eline geçer geçmez *Hız. Ömer* her tarafa hızlı haberciler gönderdi. Kûfe karakolunda bulunan *Ka'ka bin Umar*'a dört bin süvari ile *Humus*'a acele gitmesini yazdı; *Suheyb bin Adiye* Cezire'ye uçar gibi gidip Cezirelilerin *Humus*'a doğru ilerlemesini kesmesi emredildi. Abdullah bin Utban Nisibeyn'e gönderildi. Velid bin Ukbe ise Cezire'ye gidip orada yerleşmiş bulunan Arab kabilelerinin düşmanla el birliği yapmalarını önlemek için memur edildi. Alınan bu tertibat ile de iktifa etmeyerek *Ömer* bizzat *Medine*'den *Şam*'a gitti. Cezireliler topraklarının Müslümanlar tarafından istilâ edildiğini öğrenince, *Humus* kuşatmasını kaldırarak Cezireye geri döndüler. Hristiyanlara yardım etmeye gelen Arab kabileleri de yaptıklarından nedamet duyarak *Halid*'e gizli haber yollayıp onun isteğine bağlı olarak derhal veya netice belli olduktan sonra Hristiyanlardan ayrılmaya gönüllü olduklarını bildirdiler. *Halid* onlara verdiği cevapta yazık ki taarruzu tercih etmeyen bir zatın (*Ebu Ubeyde*'nin) emri altında olduğunu aksi halde onların Hristiyanlardan ayrılmasına veya onlarla ittifaklarına pek aldırış etmeyeceğini söyledi. Yine de eğer sözlerinin eri iseler müttetiklerini terk edip herhangi bir tarafa gitmekle iyi edeceklerini ilâve etti. Müslüman askerler, diğer taraftan, harekete geçmek için sabırsızlanıyor ve *Ebu Ubeyde*'den Hristiyanlara saldırma müsaadesi alma hu-

susunda ısrar ediyorlardı. *Ebu Ubeyde* bu konuda *Halid* ile istişare edince *Halid* Hıristiyanların daima üstün sayılarına güvenerek savaştıklarını o anda bu teselliden de mahrum olduklarına göre onlara bir muharebe vermekte endişeyi mucip bir sebep olmadığı cevabını verdi. Fakat *Ebu Ubeyde* hâlâ mütereddit idi. Askerleri toplayarak onlara şu zorlu ve heyecan verici sözlerle hitab etti: «Ey Müslümanlar, biliniz ki metin ve kararlı olduğunu isbat edenlerden hayatta kalıp o günü göreceklerin hissesi mülk ve zenginlik olacak, ölen olursa cennete girecektir. Şu gerçeğe şahâdet ederim ki (şimdi yalan söyleyecek zaman değil) Allah'ın Resulü (Allah'ın selamı onun üzerine olsun) buyurdu ki, Allah'a iman ettiği halde ölen kişi kat'iyetle cennete girecektir.» Askerler hücum emrini sabırsızlıkla bekliyorlardı. *Ebu Ubeyde*'nin hitabeti içlerindeki ateşi daha da körüklemiş hep birden silâhlarına davranmışlardı. Merkezde *Ebu Ubeyde*, sağ ve sol cenahın başlarında sırası ile *Halid* ve *Abbas* olmak üzere aynı anda taarruza geçtiler. İslâm ordusunun takviye etmek için *Kûfe*'den uçar gibi dört bin kişilik bir seyyar kıt'anın başında gelen *Ka'ka* bu hadiseden haberdar edildiği zaman *Humus*'tan bir kaç mil uzaktaydı. Hemen en iyi süvarilerinden yüz kişi seçtikten sonra ana kuvveti bırakıp olay yerine dolu dizgin yetişti. Müslümanlar hücumu geçmez Arab kabileleri, önceden *Halid* ile kararlaştırıldığı gibi keşmekeş içinde geri çekildiler. Bunların ric'ati ile kuvvetleri zayıflayan Hıristiyanlar kısa bir çarpışmadan sonra kaçmaya başla-

dılar.Öylesine bir hezimete uğradılar ki Mercul Dibac'e kendilerini atıncaya kadar arkalarına dönüp bakmadılar. Bu Hristiyanların başlattığı son muharebe oldu. Bundan sonra asla bir daha taarruza geçme cesaretini kendilerinde bulamadılar.

### *Halid'in Azledilmesi*

*Halid'in* azli Hicrî 17 / Miladî 638 senesinde *Suriye'nin* fethi sırasında cereyan eden olayların arasında mühim bir yer işgal eder. Müslüman tarihçiler umumiyetle *Hz. Ömer'in* hilafete *Halid'in* azlini emretmekle başladığını ileri sürerler. *İbn el-Esir* ve diğerlerinin tümü aynı ifadede bulunmuşlardır. Fakat bu onların işlediği büyük bir hatadır. Hadisenin tarihini beyan etmede kendi hatasının farkına varmaması şayanı teessüftür. *Halid'in* azlinden bir yerde Hicrî 13 senesinde bahsederken diğer bir yerde olaya Hicrî 17 yılında vukû bulan hadiseler başlığı altında ayrı bir yer vermekte ve her iki yerdede benzer tafsilatı sayıp dökmektedir.

Şurası bir gerçektir ki *Halid'in* bazı aşırı hareketleri uzun zamandan beri *Hz. Ömer'in* memnuniyetsizliğini mucip olmuştu. Buna rağmen, hilafetinin başlangıcında *Hz. Ömer* onu takdir etme cihetine gitmedi. *Halid* halifeye hesapları verme alışkanlığında olmadığından kendisinden gelecekte daha dikkatlice hesap tutması istendi. *Halid* yaz-

diğı cevapta *Hız. Ebu Bekr*'in zamanından beri aynı tatbikatı takibettiğini bundan böyle başka türlü yapamayacağını söyledi. Bu kendi başına buyruk kesilmeyi *Hız. Ömer*'in hoş görmesi imkânsız olduğu gibi umuma ait tahsisatı gelişigüzel harcanmak üzere hiç kimseye teslim edemezdi. Binaenaleyh *Halid*'e tekrar yazarak Başkumandanlık görevine ancak ordunun sarfiyat hesaplarını muntazam olarak takdim etmek kayd ve şartı ile devam edebileceğini bildirdi. *Halid* bu şartı kabul etmediğinden neticede vazifeden affedilerek *Ebu Ubeyde*'nin kumandası altında daha az kıdemli bir rütbeye tenzil edildi. *Hafız bin Hacar* bu olayı Kitab-ül-İsabe'de uzun uzadıya anlatmıştır.

Hicrî 17 / Miladî 638 senesinin sonlarında mütekip hadise vuku buldu. *Haid şairin* birine onbin dirhem ihsanda bulundu. *Hız. Ömer* zamanında kurulup mükemmel hale getirilen Gizli istihbarat teşkilâtının mensupları meseleyi derhal *Ömer*'e naklettiler. *Hız. Ömer Ubeyde*'ye bir mektup yazarak bahis konusu hediyeı kendi kesesinden vermişse israftan ötürü suçlu olacağını, beytülmal-den harcamışsa emanete hiyanet ile suçlanacağını, her iki halde de azledilmeye müstehak olacağını bildirdi.

Halid'in azlediliş şeklinden bahsetmeye değer. Azl emrini getiren haberci herkesin hazır bulunduğu açık bir oturumda verdiği parayı hangi kaynaktan karşıladığı konusunda sorguya çekti. *Hız. Ömer*, *Halid*'in kabahatini itiraf etmesi halinde affedilmesini emretmişti, fakat *Halid* böyle bir iti-

rafta bulunmayacak kadar gururluydu. Binaenaleyh azl işareti olarak haberci *Halid'in* başından sarığını almak mecburiyetinde kaldı; meydan okur gibi halinin cezası olarak ta aynı sarığı boyuna doladı. Heybetli kılıcı ile *Irak* ve *Suriye'nin* âkıbetini tayin eden ve bütün İslâm dünyasında eşi bulunmayan *Halid* gibi kudretli bir generalin bütün bu gurur kırıcı hallere ağzından bir mırıltı bile çıkmadan katlanması hayret vericidir. Hâdiseler bir yandan *Halid'in* toksözlülüğünü diğer yandan *Hz. Ömer'in* kudret ve ihtişamını gösterir.

*Humus'a* vardığı zaman azli ile ilgili olarak yaptığı bir konuşma sırasında Emîr-ül-Mü'minin *Hz. Ömer'in* kendisini Suriye'ye baş tayin ettiğini fakat bu ülkeyi tamamen zaptettikten sonra kendisini azlettiğini söylemesi üzerine askerin biri ayağa kalkarak: «Dilini tut Reis! Bu gibi sözler fesad doğurabilir.» dedi.

«Evet,» dedi *Halid*, «fakat *Hz. Ömer* yaşadıkça fesad gelişmez.» (76)

*Halid Medine'ye* gelip *Hz. Ömer'i* ziyaret ederken: «*Ya Ömer,*» dedi, «Vallahi bana haksızlık ediyorsun!»

*Hz. Ömer* sordu: «Bu kadar servet yığmayı nasıl becerebildin?»

*Halid:* «Harp ganimetlerinden» cevabını verdi.

Sonra, elinde atmış bin dirhem dışında bulunan bütün parayı halifeye devretmeye razı oldu-

---

(76) Ebu Yusuf, *Kitab-ül-Harac*, sh. 87 ve, *Taberî* sh. 2527.

ğunu ilâve etti. Buna göre yapılan hesaplar sonunda beytülmale yirmibin dirhem ödendi.

«*Halid*,» dedi *Hız. Ömer* eski başkumandana, «Allah'a yemin ederim ki seni severim ve hürmet ederim.» Sonra bütün valilere mektup yazarak onlara *Halid*'i ondan gücendiği veya onu emanete hiyanetten suçlu olarak kabul ettiğinden vazifesine son vermediğini, ancak halkın ona gittikçe daha çok bağlandığını binaenaleyh hayranlarının her şeyin Allah tarafından takdir edildiğini bilmesi için onu vazifeden almanın yerinde bir hareket olduğunu düşündüğünü bildirdi. (77) Bu gerçekler akıllı bir araştırmacının *Halid*'in görevinden alınmasına yol açan sebepleri ve bunun dayandığı ihtiyatlı mülâhazaları kolaylıkla anlamasına yardım eder.

*Emvasta Veba (Hicrî 18 / Miladî 639)*

O sene *Suriye*, *Mısır* ve *Irak'ta* şiddetli bir veba hastalığı patlak verdi ve pek çok yüksek İslâm şahsiyeti yakalandıkları hastalıktan kurtulamayarak vefat etti. Salgın Hicrî 17 senesinin sonlarında baş gösterdi ve aylarca ortalığı olanca şiddeti ile kırıp geçirdi. Bundan haberi olur olmaz *Ömer* salgının önlenmesi için gerekli tedbirleri almak üzere hastalığın bulaştığı yerlere bizzat gitti. Surg'a vardığı zaman oraya kendisini acele karşılamaya gelen *Ebu*

---

(77) Taberî, sh. 25 - 28.

*Ubeyde* ve diğerlerinden âfetin müthiş bir hızla şiddetlendiğini öğrendi. *Ömer* İlk Muhacirler ile Ensarı çağırıp kanaatlerini söylemeye davet etti. Çeşitli şahıslar çeşitli tavsiyelerde bulunmakla beraber ilk Muhacirler halife'nin orada kalmasını ihtiyatlı ve doğru bulmadıklarını ittifakla beyan ettiler. *Hız. Ömer* de bu makul tavsiyeye uyarak *Abbas*'a ertesi günü hareket edeceklerini ilân etmesini söyledi. *Ebu Ubeyde* aşırı derecede kaderciydi. *Hız. Ömer*'in kararını duyduğu zaman son derece öfkelendi. Hiddetli bir sesle: «Ey *Ömer* Allah'ın kaderinden kaçıyor musun? *Hız. Ömer* bu acı sözleri istifini bozmayan bir eda ile karşıladı: «Evet, Allah'ın kazasından Allah'ın kaderine sığınıyorum.»

Hülâsa *Hız. Ömer Medine*'ye döndü ve oradan *Ebu Ubeyde*'ye bir mektup yazarak onu bir iş için bir kaç günlüğüne çağırıldı. *Ebu Ubeyde Hız. Ömer*'in kendisi vebaya yakalanmasından korktuğu için çağırıldığını düşünerek yazdığı cevapta kaderin her şeye hâkim olduğunu diğerleri tehlike ile karşı karşıya dururken kendi hayatını kurtarmak için yerini terkedemeyeceğini bildirdi. Mektubu okuyunca *Hız. Ömer* ağladı, *Ebu Ubeyde*'ye bir daha yazarak askerlerin bulundukları alçak ve rutubetli yerden daha iyi ve sıhhatli bir mevkiye taşınmalarını tavsiye etti. *Ebu Ubeyde* bu emre uydu ve ikliminin güzelliği ile bilinen Cabiye'ye hareket ederek orada ordugâhını kurdu.

Cabiye'de *Ebu Ubeyde* hastalandı. Şiddetli nöbetler karşısında hastalıktan kurtulamıyacağını hissetti.. Etrafındaki adamları topladı ve son emri



ni en hararetli ifadelerle verdi. *Mu'az bin Cebel'i* yerine halef tayin ettikten sonra namaz vakti girmek üzere olduğundan *Mu'az* ın İmam olmasını emretti. Ebu Ubeyde şimdi son anlarını yaşamaktaydı. Henüz namaz bitmemişti ki hayata gözlerini yumdu. Salgın bütün şiddeti ile hüküm sürmekte, askerleri dehşetli bir şaşkınlık kuşatmaktaydı. *Amr bin el-As* halka kendilerini telef etmekte olan korkunç musibetin muhtemelen Yahudilere çatan belalar nevinde olabileceğini, binaenaleyh herkesin o yerden sıvışması gerektiğini söyledi. Bu sözü duyan *Mu'az* mimbere çıkarak aydınlatıcı bir vaazda bulundu; bunda hüküm sürmekte olan salgının bela değil Allah'ın rahmeti olduğunu söyledi. Va'z bitip çadırına döndüğü zaman oğlunun vebaya yaklandığını gördü. Büyük bir azim ve sükûnetle oğluna mealen Kur'anı Kerim'de geçen İbrahim'in şu sözleri ile hitab etti: «Oğulcağızım, bu Allah'tan gelen bir imtihandır; kalbinde şüphe olmasın» Oğlu, İsmail'in babasına verdiği meşhur cevabı verdi: «İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın.» Bu sözlerden sonra son nefesini verdi. *Mu'az* oğlunu toprağa henüz vermişti ki kendisi de bu ölüm saçan hastalığa tutuldu. *Amr bin el-As'ı* yerine halife tayin etti ve dünya hayatının sadece ilâhî rüyeti saklayan bir örtü olduğu düşüncesi bütün ruhunu sararak huzur ve vecd içinde hayata gözlerini yumdu.

Çılgınlık derecesine varan din sevgisi ne tuhaf şeydir! Veba bütün şiddeti ile etrafı kasıp kavurup binlerce kişi can verirken *Mu'az* bu âfeti Al-

lah'ın rahmeti sayarak salgını bastırmak için hiç bir tedbir almadı. Fakat *Amr bin el-As* böyle değildi. *Mu'az*'ın vefatı üzerine halka hitab ederek vebanın bir defa zuhur etti mi etrafa korkunç bir ateş gibi yayıldığını, bundan ötürü askerlerin daha temiz ve açık havalı olan dağlara göçmelerinin gerektiğini söyledi. *Amr*'ın bu kararı Eshaptan *Mu'az*'ın görüşünü paylaşılanlar tarafından tasvip edilmedi. Öyle ki içlerinden biri *Amr*'a alenen, «Yalan söylüyorsun!» dedi fakat *Amr* fikrinde direterek kararını tatbik etmeye koyuldu. Onun emirlerine uyarak askerler dağ yamaçları boyunca yayıldılar; böylece veba ethlikesi sona ermiş oldu; fakat dünyanın yarısını fethedebilecek yirmibeş bin Müslüman genç yaşında hayata gözlerini yumduktan sonra. Bunların arasında *Ebu Ubeyde*, *Mu'az bin Cebel*, *Yezid bin Ebi Süfyan*, *Haris bin Hişam*, *Süheyl bin Umar* ve *Utbe bin Süheyl* gibi zeçkin ve muhteşem şahsiyetler de vardı. *Hiz. Ömer* bu arada bütün olup bitenlerden zamanında haberdar edildiğinden vaziyetin gerektirdiği zamanlarda lüzumlu emirleri vermekteydi. *Yezid bin Ebi Süfyan* ile *Mu'az*'ın ölüm haberi ona ulaştığı zaman *Muaviye*'yi *Şam*'a *Şurahbil*'i de *Ürdün*'e vali olarak tayin etti.

Bu korkunç ve ölüm saçan hastalık İslâm kuvvetlerinin ilerleyişine ani bir sekte vurdu. Ordu düşmana saldıracak yerde kendi derdi ile meşguldü. Binlerce çocuk yetim, binlerce kadın dul kalmıştı. Ölenlerin malları ortalıkta sahipsiz ve bakımsız durmaktaydı. *Hiz. Ömer* bu haberi alınca *Suriye*'yi ziyaret etmeye karar verdi. *Hiz. Ali*'yi *Medine*'de gö-

revlendirdikten sonra maiyetinde kölesi *Yerfa* ve çok sayıda Eshab olduğu halde İle'ye hareket etti. İle'ye yaklaşıncı sadece kendisince bilinen bir sepetten binmekte olduğu hecin devesini kölesine devretti, kendisi de kölenin devesine bindi. Halk Emi-ül-Mü'minin'in nerede olduğunu sorduklarında *Hız. Ömer*: «İşte sizin önünüzde duruyor.» cevabını verdi. Böylece İle'ye girdi ve orada iki üç gün kaldı. Kaba ketenden eskimiş gömleğinin arkası devenin sedyesine sürtünmekten yırtılmıştı. İle papazından gömleğini tamir etmesini rica etti. Papaz gömleği kendi eliyle yamadığı gibi Halife'ye yeni bir gömlek hediye etmek istediye de *Hız. Ömer* ter emmek için bire bir olduğunu söyleyerek eski gömleği ile yetindi. İle'den *Şam'a* geçti ve gezisi esnasında *Suriye'nin* bir çok yerinde üç dört gün kalarak gerekli tertibatı aldı. Askerlerin maaşlarını verip vebadan ölenlerin varislerini çağırarak onlara hukukî miraslarını teslim etti. Hudut boyundaki bütün merkezlerde ileri karakollar kurdu, ölenlerden boşalan yerlere yeni subaylar tayin etti ve ayrılacağı zaman halkı toplayarak onlarla almış olduğu tertibat hakkında bir konuşma yaptı.

Aynı sene Arabistanda korkunç bir kıtlık baş gösterdi. Yardım temini için gerekli tedbirlerin alınması hususunda *Hız. Ömer'in* gösterdiği gayretli faaliyetler olmasa yüzbinlerce kişi açlıktan kırılırdı. O sene Muhacirler, Ensar ve birçok Arab kabilelerine tahsisat bağlandı. (Bu kitabın ikinci cildinde bunlar üzerinde durulacaktır.)

*Kayseriye'nin Zaptı (Hicrî 19/Miladî 640)*

Kayseriye Akdeniz sahili üzerinde kurulmuş bir şehir olup Filistin'in bir parçasıdır. Halen harabeleri mevcut olmakla beraber eskiden büyük ve kalabalık bir şehirdi. *Belâzuri*'ye göre o zamanlar şehrin üçyüz kalabalık caddesi vardı. İlk defa *Amr bin el As* Hicrî 13 / Miladî 635 yılında şehri kuşattı ve uzun zaman muhasaraya devam etti fakat bir netice alamadı. *Ebu Ubeyde*'nin ölümü üzerine *H. Ömer* onun yerine *Yezid bin Ebu Süfyan*'ı tayin ederek Kayseriye'nin üzerine yürümesini emretti *Yezid* onyedibin askerin başında ilerleyerek şehri muhasara altına aldı. Fakat Hicrî 18/Miladî 639 yılında hastalanınca kardeşi *Muaviye*'yi yerine muvakkaten vekil bırakarak *Şam*'a gitti ve orada vefat etti. Bu defa *Mu'aviye* şehri bilfiil kuşattı. Garnizon kuvvetleri bazı ani çıkışlarda bulundularsa da her defasında yenilgiye uğradılar. Fakat yine de şehir teslim olmadı. Birgün *Yusuf* adında bir Yahudî *Muaviye*'ye baş vurarak şehirde dolanarak kale kapısına kadar varan bir yeraltı geçidinden söz etti. Bunun üzerine bazı savaşçılar bu yeraltı geçidinden istifade ederek yerden biter gibi aniden şehre girip kale kapılarını içerden açtılar. Dışarda bu fırsatı gözleyen tüm İslâm ordusu aynı anda içeri daldı ve kısa zaman içinde ceset yığınları ortalığı kapladı. Tarihçiler Hristiyanların en azından sekiz bin kişi olduklarını ve bunlardan çok azının kaçabildiğini rivayet ederler. *Kayseriye* mühim bir

yer olduğundan zaptedilmesi ile beraber *Suriye* ufukları da zararlı unsurlardan temizlenmiş oldu.

*Cezire'nin Fethi (78) (Hicrî 16/Miladî 637)*

Meda'in'in zaptı *İranlıların* gözlerini hakikate açmıştı. O zamana kadar *Arabistan*'ı son derece hor ve hakir görmüşler fakat şimdi *Arabistan*'ın ismi bile onları titretmeye yetiyordu. Korkunç Arablarla baş edebilmek için her bir İran vilayeti ayrı ayrı hazırlıklara başlamıştı. Hudutları *Irak'a* oldukça yakın olduğu için silâha ilk sarılan Cezire oldu. *Sa'd*'ın bunu haber vermesi üzerine *Ömer*, *Ab-âuilah bin el Mu'tem*'i sefer için vazifelendirdi. *Hız. Ömer* bu sefere karşı hususî bir alâka duyduğu için sefere katılacak diğer subayları da bizzat kendisi tayin etti. Öncü kuvvet komutanlığını *Rabi bin el Efkele*, sağ cenah kumandanlığını *Hâris bin Hassan'a*, sol cenah kumandanlığını da *Ferat bin Hayan'a* verdi; *Hani bin Kays*'side ardıcı kuvvetin başına getirdi. *Abdullah bin el Mu'tem* beşbin askerin başına geçerek *Tekrit'in* (79) üzerine yürüdü ve

---

(78) Cezire Dicle ile Fırat arasında kalan kara parçasının adıdır. Batıda küçük Asya ve Ermenistan'ın bir kısmı ile, güneyde Suriye, doğuda Irak ve kuzeyde Ermenistan'la çevrilidir.

(79) Tekrit Cezire hududu üzerinde olup Irak'a yakındır. Dicle nehri doğusunda akar. Musul'dan altı konak mesafededir.

şehri kuşattı. Muhasara bir aydan fazla sürdü ve bu zaman zarfında müstahkem şehri hücum ile zaptetmeye yirmi defa teşebbüs edildi. *Eyad*, *Tağleb*, ve *Nemr* gibi bir çok Arab kabileleri İranlılarla birleşmiş bulunuyorlardı. *Abdullah* onlara gizli bir haber göndererek Arab oldukları halde İranlıların boyunduruğu altında köle gibi bulunmalarının utanç verici olduğunu söyledi. Bu iğneleyici sözler arzulan tesiri gösterdi. Hepsi İslâmiyete girdiler ve cevaben *Abdullah*'ın şehre hücum etmesini isteyip zamanı gelince İranlılardan ayrılarak kendisiyle birleşeceklerini vaad ettiler. Bunda mutabakata varılarak gayenin tahakkuku için kararlaştırılan günde hücumla geçildi. *İranlılar* Müslümanları karşılamak için huruc edince Arab müttefikleri onları arkadan vurdular. Böylece tuzağa düşürülen *İranlılar* tamamen yok edildiler.

Aslında bu muharebe Cezire harekâtının bir parçası sayılır. Fakat Irak harekâtına tesadüfen dahil edildiğinden İslâm tarihçileri Cezire fethine bununla başlamazlar. Şu da var ki, bahse konu olan devirde bile bu çatışma *Irak* harekâtından ayrı sayılmıyordu. Hicrî 17 yılında *Irak* ve *Suriye* tamamen feth edildiği zaman *Sa'd*, *Ömer*'den *Cezire*'ye karşı bir sefere girişilmesine dair emir aldı bunun üzerine *Sa'd* bu işe *İyad bin Ganem*'i memur etti. ve emrine beş bin asker tahsis etti. *İyad* derhal *Irak*'tan hareket ederek *Cezire*'ye yöneldi. Ve bir zamanlar *Roma İmparatorluğunun* müşahhas azameti olan *Riha* şehri dolaylarında ordugâh kurdu. Şehrin valisi az bir direnmeden sonra bilinen

cizye şartları ile teslim oldu. *Riha*'dan sonra bütün *Cezîre* bir uçtan diğcr uca kadar bir kaç gün içinde fethedildi. *Sadece Rika, Haran, Nisibeyn, Miyye-Fazikin Semsat, Seruc, Karkaysiye, Zuzan ve Aynul Verde*'de hafif çatışmalar oldu.

*Huzistan'ın Fethi (80)*

Hicrî 15 senesinde *Muğire bin Şu'be Basra* valiliğine tayin edildi. *Huzistan*'ın hudutları Basra'nın bitişğinde olduğundan *Muğire Huzistan*'ın fethini zarurî gördü; çünkü böyle bir adım atılmadan Basra'da sulh ve sukûnun muhafazası mümkün olamazdı. Bundan ötürü Hicrî 17/Miladî 637 yılının başında İranlıların *Hurmuz-Şehr* (Hürmüzün şehri) dedikleri *Ahvaz*'a saldırdı. Şehrin reisi her yıl cüz'î bir vergi ödemek şartı ile barışı temin etti. *Muğire* de daha fazla ilerlemedi. Hicrî 17 yılında *Muğire* görevinden alındı ve yerine Ebu Musa el Eş'arî getirildi. Bu siyasî değişikliklerin olduğu sırada ödenmesi gereken yıllık haracı kesti ve alenen bazı isyankâr faaliyetlere girişti. *Ebu Musa* bu vaziyet karşısında silâha başvurma mecburiyetinde kalarak kuvvetlerini seferber etti, ve *Ahvaz*'ı kuşattı. Orada bulunan kraliyet ordusu büyük bir cesaret ve azim ile sa-

---

(80) Huzistan Irak ile İran arasındadır. 14 büyük şehri vardır.

vaştıysa da sonunda hezimete uğradı ve şehir zaptedildi. Binlerce kişi esir alınarak köle edinildi. *Hız. Ömer* bunu duyunca bütün esirlerin serbest bırakılmalarını emretti. Emre derhal uyuldu ve bütün köleler hürriyete kayıştı. Bundan sonra *Ebu Musa* kuvvetli ve müstahkem bir şehir olan *Menadar*'ın üzerine yürüdü. Şehir halkı hücumu cesaret ve metanetle püskürttüler. Bu karşılaşmada meşhur subaylardan *Muhacir bin Ziyad* öldürüldü. Halk onun başını keserek korkunç bir ganimet olarak kalelerinin kulesi üzerinde teşhir ettiler.

*Ebu Musa* *Muhacir*'in kardeşi *Rebi'i Menadar*'ı kuşatması için geride bırakarak kendisi *Sus*'un üzerine yürüdü. *Ebu Musa* *Sus*'u kuşatırken *Rebi*, *Menadar*'ı almaya muvaffak oldu ve *Sus*'un dışarı ile olan bütün irtibatını kesti. Şehirde erzak azalınca reis ailesi efradında yüz kişinin hayatının bağışlaması şartı ile sulh teklifinde bulundu. *Ebu Musa* şartı kabul etti. Reis hayatları hakkında endişe duyup isimlerini saydığı kişilerin hayatı bağışlandı. Maalesef reis kendi ismini söylemeyi unuttu. Böylece üzerinde mutabakata varılan yüz kişi tamamlanınca *Ebu Musa* bu mukadderat tayin edici yüz rakamının dışında kalan reisin boynunu vurdurdu.

*Sus*'tan sonra *Ramharz* muhasara altına alındı. Şehrin sakinleri senede sekiz yüz bin dirhem harac ödemeyi kabul ettiklerinden sulh akdedildi. O sırada *Yezdgerd* bütün kraliyet ailesi efradı ile beraber *Kum*'da bulunuyordu. *Ebu Musa*'nın ta-



hakkümü hakkındaki haberler ona devamlı ulaşmaktaydı. *Şiruye*'nin dayısı, büyük iktidar ve nüfuz sahibi reislerden *Hürmüzan Ahvaz* ve *Fars*'ın büyük valiliği kendisine verilmek şartı ile ilerlemekte olan Arabları durdurmayı üzerine almayı *Yezdgerd*'in huzurunda arz etti. *Yezdgerd* hemen bir emirname çıkararak ona bu geniş bölgelerin valilik ünvanı ile emrine büyük bir ordu verdi. *Huzistan*'ın başkenti *Sustar* kraliyet sarayları ve askeri konakları ile şöhret yapmıştı. *Hürmüzan* buraya varınca kaleyi tamir ettirerek istihkâm siperleri ve tabyalarla muhkem hale getirdi. Sonra halka şevk ve heyecan ilham etmek ve harb techizatını kuşanmalarını söylemek için her tarafa haberciler ve tellallar yolladı. Bu suretle o zamana kadar uykuda gibi görünen milî heyecan tekrar alevlendirildi. Ve bir kaç gün içinde güçlü bir ordu vücuda gelmiş oldu. *Ebu Musa* halifeye gönderdiği bir mektupta vaziyeti izah etti ve takviye için ricada bulundu. *H.z. Ömer* o sırada *Kûfe* valisi olan *Ammar bin Yasir*'e bir emirname göndererek *Nu'man bin Makran*'ı *Ebu Musa* ile iş birliği yapmak üzere bin kişi ile gönderme hususunda talimat verdi. Fakat bu cılız kuvvet düşmanın korkunç sayıdaki kuvveti karşısında hiç bir işe yarayamazdı. Bundan dolayı *Ebu Musa* halifeye ikinci defa müracaatta bulunarak çok üstün sayıdaki düşmanın büyük bir yardım kuvvetini gerektirdiğinde ısrar etti. Bunun üzerine *Ammar Kûfe*'nin idaresini ve orada bulunan askerlerin yarısını Abdullah bin Mes'ud'a bırakıp diğer yarısı ile *Ebu Musa*'nın im-

dadına bizzat acele yetişmesi emrini aldı. Aynı anda *Cerîr Behlî Celule*'ye büyük bir kuvvetle vardı. Böylece takviye alan *Ebu Musa Shustar*'a doğru yürüyüşe geçti ve şehre yakın bir civarda konakladı. Hürmüzan sayıca üstünlüğünden gurura kapılıp taarruza geçmeyi tercih etti. Müstahkem tabyalardan huruc ederek Müslümanlara hücum etti. *Ebu Musa*'nın tertibi tam bir hüner eseri idi. Sağ cenahın kumandasını meşhur sahabi *Enes*'in kardeşi *Bera bin Malik*'e, sol cenahını *Bera bin Azîb el Ensari*'ye, süvarileri ise *Enes*'in kumandasına verdi. İki ordu bu ölüm kalım savaşında kıran kırana vuruştu. *Bera bin Malik* çarpışa çarpışa asker yığınları arasında yolunu açtı ve surun ana kapısına kadar yaklaştı. Hürmüzan muhariblerinin başında kahramanca çarpışıyordu. Kapıda iki reis ölüm düellosunda buluştular. *Bera* şehid düştü. Müslümanların sağ cenahındaki subaylardan *Muczat bin Sevr* aynı anda ileri fırladı ve Hürmüzan'a korkunç bir darbe indirdi fakat Hürmüzan hamleyi savuşturarak ikinci hasmını da öldürdü. Buna rağmen gün Müslümanların günüydü. Bin *İranlı* katledildi, altıyüz kişi de harb esiri alındı. Hürmüzan kaleye kapanarak çatışmayı sürdürdü.

Bir gün şehirden biri *Ebu Musa*'yı gizlice ziyaret etti ve kendi canına ve malına dokunulmaması şartı ile şehrin zabtında ona yardım etme teklifinde bulundu. *Ebu Musa* bu şartı memnuniyetle kabul etti. Adam *Eşres* adında bir Arabı yanına aldı ve Dicle'nin bir kolu olup *Şustar*'ın

altında akan *Dacil* kanalını geçtikten sonra şehre bir yeraltı geçitinden girdi. Eşres'in yüzünü bir peçe ile örttü ve kendisini bir hizmetçi gibi takip etmesini söyledi. Şehrin sokak ve yollarından dolanarak peçeli hizmetçisi ile beraber *Hürmüzan*'ın sarayına girdi. Hürmüzan asilzadeler ve saray mensubları arasında neşeli bir ziyafette keder ve kaygılarını boğmaya çalışıyordu. Adam Eşres'i bir çok binaların üzerinden geçirip mevkin topoğrafyası hakkında bir fikir verdikten sonra vaadini yerine getirdiğini söylemek için *Ebu Musa*'nın yanına döndü ve bundan sonrasının *Ebu Musa*'nın yiğitlik ve bahtına kaldığını ilâve etti. Eşres şehirlinin sözlerini teyid etti ve beraberinde iki yüz cesur ve sadık muharip olması şartı ile şehrin zabtını üzerine aldı. *Ebu Musa* askerlerine bir baktı. İki yüz emektar ilerleyerek Allah yolunda gönüllü olduklarını arz ettiler. Eşres onları aynı yer altı geçitinden geçirerek şehrin içine götürdü. Surun kapılarına varır varmaz nöbetçileri kılıçtan geçirip kapıları ardına kadar açtı. Ebu Musa dışarda adamları ile bu fırsatı dört gözle bekliyordu. Kapılar uçar gibi açılıp İslâm ordusu içeriye sel gibi akınca şehirliler yerlerinde donup kaldılar. *Hümüzan* kaçıp kaleye sığındı. Müslümanlar ona yaklaşıncı *Hürmüzan* kuleye çıktı ve seslendi : «Ok sepetimde hâlâ yüz ok duruyor bir o kadar gövde yerde boyunun ölçüsünü almadıkça kimse beni teslim alamaz. Fakat *Medine*'ye götürülüp kararın, ne olursa olsun, *Omer*'e bırakılması şartı ile aşağı inmeye razıyım.» *Ebu Musa*,

bu teklife razı oldu ve *Hürmüzan'a Medine'ye* kadar refakat etmesi için Enes'i memur etti. *Hürmüzan* büyük bir alayış ve tantana ile yola çıktı. Onu çok sayıda meşhur rüesa ve bütün ailesi efradı takip etti. *Medine'ye* yaklaşınca krallara yaraşan yüksek bir vakara büründü. Mücevherle süslü Adin adı verilen tac alnını tezyin ediyor; zengin bir ipek harmanı omuzlarından dökülüyor; İran krallarına mahsus göz kamaştırıcı mücevherler endamını süslüyor ve kıymetli taşlar oturulmuş palası kemerinden sarkıyordu. Hülâsa *Medine'ye* ihtişam ve debdebenin hakiki sureti ile girerek halktan Emir'ül Mü'minin'in nerede olduğunu sordu. Şanı dünyanın dört bucağına yayılmış olan bir zatın şöhretine mütenasip şaşaalı bir sarayı olacağını düşündü. Fakat ona cami avlusundaki toprak kanape üzerinde uzanmış olan Hz. Ömer gösterildiği zaman hayal kırıklığına uğradı.

*Hürmüzan* cami uvlusuna girdiğinde onun göz kamaştırıcı elbiselerini hayretler içinde kalarak süzen halktan yüzlerce kişi tarafından takip edildi. Hz. Ömer gittikçe yaklaşmakta olan ayak seslerini duyarak gözlerini açtığı zaman karşısında İran ihtişam ve debdebelerinin müşahhas timsalini buldu. Bu mücevherat ve ipek yığınının baştan aşağı süzdükten sonra kenarda duran halka hitab ederek: «Bunlar aşağılık dünyanın aldatıcı cazibeleridir.» dedi. Sonra *Hürmüzan'a* doğru döndü. Tercüman henüz gelmediğinden biraz Farsça bilen *Muğire bin Şu'be* tercümanlık yaptı. Hz. Ö-

*mer* önce ondan hangi memleketten olduğunu sordu. Muğire memleket kelimesinin Farsça karşılığını bilmediğinden suali «Hangi topraktansın?» şeklinde tevcih etti. Diğer meselelerden bahsedildi. *Kadisiye* muharebesinden sonra *Hürmüzan* bir çok defalar *Sa'd* ile sulh muahedelerine girişmiş fakat her defasında şartları ihlâl etmişti. (81) İki meşhur İslâm subayı Şustar muharebesinde onun tarafından öldürülmüştü. Bütün bunlar *H. Ömer*'i öylesine öfkelen-dirmişti ki *Hürmüzan*'ı idam etmeye Kat'iyetle karar vermişti. Kendi müdafasını yapabilmek için resmî imkân tanımış olmak gayesi ile hareketlerini haklı gösterecek ne varsa söylemesine izin verildi. *Hürmüzan*: «Ey *Ömer*, Allah bizim tarafımızda olduğu müddetçe siz bizim kölemizdiniz, şimdi ise O sizinledir biz de sizin köleniziz.» dedikten sonra içmek için su istedi, su getirildi. Tası eline aldı ve suyunu içip bitirmedikçe öldürülmemesini rica etti. *H. Ömer* onun bu ricasını kabul etti. Bunun üzerine tası hemen yere koydu ve: «Suyu içmeyeceğim; şimdi binaenaleyh verdiğiniz sözden ötürü beni öldüremezsiniz.» dedi. Bu mugalata karşısında şaşırان *H. Ömer* söyleyecek bir söz bulamadı. Bu defa *Hürmüzan* kelime-i şehadet getirip İslâmiyete önceden kalben inandığını fakat halkın kendisini öldürmekten korktuğundan İslâmiyeti kabul ettiğini sanmasın diye deminki hileye başvurduğunu söyledi. (82) *H. Ömer* bunu öğrenince son derece mem-

(81) Taberî bu olayları uzun boylu anlatır.

(82) İkd-ül-Ferîd, «Harb Hilesi» babı.

nun oldu ve *Hürmüzan*'ın *Medine*'de oturmasına müsaade etti. Ayrıca bu *İranlı* mühtediye senede iki bin altın dirhemlik bir tahsisat bağlandı. *Hz. Ömer Fars* ve diğer *İran* bölgeleri harekâtı ile alâkalı mühim meselelerde onunla sık sık istişare ederdi.

Bundan sonra *Şustar*'dan fazla uzak olmayan *Cendi Sabur* kuşatıldı. Muhasara günlerce sürdü. Bir gün şehir halkı kendi arzuları ile surun bütün kapılarını ardına kadar açarak büyük bir serinkanlılık ve sükûn içinde işleri ile meşgul olmaya koyuldular. Müslümanlar gösterilen bu itimat karşısında şaşırıp kaldılar. Bunun ne gibi bir mânâ taşıdığı sorulduğu zaman, cevaben, *İranlılar* Cizye ödemek şartı ile Müslümanların kendileri ile sulh akdettiklerini, binaenaleyh ihtilâfa yer kalmadığını söylediler. Bunu duyunca Müslümanlar hayrete düştüler. Çünkü barış anlaşmasının kimin tarafından yapıldığı belli değildi. Fakat tahkikat neticesinde bir kölenin şehir sakinleri ile gizli müzakerelere girdiği ve onlarla sulh yaptığı anlaşıldı. *Ebu Musa* böyle büyük ehemmiyeti haiz bir mevzuda bir kölenin şahsî kanaatinin kâfi bir ağırlık taşıyamayacağını ileri sürdü. Şehir halkı ise Müslümanların himayesi altına meşru bir hakka dayanarak girdiklerini, hür doğmuş biri ile köle arasındaki farkın kendileri için hiç bir önem taşımadığını cesaretle iddia ettiler. Bunun üzerine mesele *Hz. Ömer*'e havale edilince *Hz. Ömer* Müslümanlardan olan bir kölenin Müslüman olmasından ötürü bundan herhangi birini himaye etmesi ile o za-

tın bütün Müslümanların himayesine girmiş adde-dileceğini bildirdi. *Cendi Şabur*'un fethi İslâmiyeti bütün *Huzistan*'da hâkim kıldı. Böylece yeni bir muntika İslâm ülkesine katılmış oldu.

*Acem - Irak'ın Fethi (83) (Hicrî 21/Miladî 641)*

Daha önce zikredildiği gibi, *Celula*'nın fethinden sonra *Rey* şehrine gitti. Fakat *Rey*'in reisi olan *Eban Cadu*'ya hiyanet ettiğinden bedbaht kral *İsfahan* ve *Kirman* yolu ile *Horasan*'a gidip *Merv* şehrinde yerleşti. *İranlıların* mukaddes ateşleri bu uzun seyahatı boyunca ona refakat etmişti. *Yezdgerd* bunların kabul resmi için bir mabed inşa ettirmiş ve her türlü tehlikeden emin olarak her zamanki şahane debdebe içinde sarayını kurmuştu. Burada kendisine *Irak*'ın yanı sıra Arabların *Huzistan*'ı zabtettikleri ve İmparatorluğun belkemiği olan *Hürmüzan*'ın esir edildiği hakkında istihbarat getirildi. Bu tafsilâtı dinledikçe acz içinde öfkeden çılgına döndü. Artık *İran* emperyalizminin parlak günlerinin kudretli ve etrafa korku salan hükümdarı olmamakla beraber üçbin senelik bir mazinin mirası olan hükümranlılığın tesirlerinin

- 
- (43) Irak ikiye ayrılır. Batısına Arab-Irak, doğusuna Acem-Irak denir. Acem-Irak kuzeyde Taberistan, güneyde Şiraz, doğuda Huzistan, batıda Marage şehri ile çevrilidir. O zamanlar İsfahan, Hemedan ve Rey buranın önemli şehirleriydi. Halen Rey bir harabe halindedir. Kaçar hanedanı şahlarının başkenti olan Tahran bunun yakınındadır.

birden yok olması imkânsızdı. Şimdiye kadar *İranlılar* Arab istilâsının geçici bir kasırga olduğunu, sınırlarını geçince şiddetinin azalıp dineceğini, binaenaleyh kendi memleketleri için korkulacak bir şey olmadığını düşünerek kendilerini teselli etmişlerdi. *Huzistan*'ın fethi meselenin hiç te öyle olmadığını gösterdi. Şimdi kendilerini tehdit eden tehlikeyi anlamışlardı. İmparatorundan aynı anda gelen ferman ve tebliğler *Taberistan*, *Curcan*, *Demavend*, *Rey*, *İsfahan* ve *Hemedan*'da ani ve güçlü bir mahşeri çalkantı doğurmuştu. Dalga dalga gelişen heyecan nöbeti burada durmayıp *Horasan* ve *Sînd*'in ücra köşelerine kadar ilerledi. Neticede yüz elli bin eli silâh tutan adamdan müteşekkül hadsiz hesabsız bir kalabalık buluşma yeri olarak seçilen *Kum* şehrine fevc fevc akın etti. *Yezdgerd* bu ucsuz bucaksız ordunun başkumandanlığını *Hürmüzün* oğlu *Merdan Şah*'a tevdi ederek onu *Nihavend* şehrine yolladı. *İranlıların* zafer müjdecisi olarak kabul ettikleri *Kavah* sancağı, uğur getirsin diye eski zamanlardan kalma mukaddes emanetler arasından çıkarılıp getirildi. *Merdan Şah* yola çıktığı zaman bu uğurlu sancak açılarak başının üzerinde dalgalanacak şekilde taşındı. *Kûfe* valisi *Ammar bin Yasir* bütün bunları Hz. Ömer'e bildirdi. Hz. Ömer, *Ammar*'ın mektubu elinde olduğu halde *Mescidi Nebevi*'ye gitti; mektubu halka okuduktan sonra onlara şöyle hitab etti: «Ey *Arabistan* ahalisi, bu defa yediden yetmişe kadar bütün İranlılar Müslümanları yeryüzünden silip süpürmek için silâhlanmış



bulunuyorlar; söyleyin bana, şimdi ne yapmak niyetindesiniz?» *Talha bin Ubeydullah* ayağa kalkıp konuştu: «Ya Emir-ül-Mü'minin, tecrübe seni ferasetli kılmıştır. Bize ne emredersen onu yapmanın ötesinde başka bir şey bilmeyiz.» Müteakiben *Osman* konuşup şu mütalaada bulundu: «Kanaatimizce kuvvetlerinin başına geçip *Irak'a* hareket etmeleri için *Suriye, Yemen* ve *Basra* valilerine talimat verilmeli, sen de bizzat *Medinelilerin* başına geçerek buradan hareket etmelisin. *Kûfe'de* bütün kuvvetler bayrağının altında toplanmalı, oradan da *Nihavend'e* doğru hareket etmeliyiz.» Herkes bu görüşü tasvib etti. Fakat *Hız. Ali* susuyordu. *Hız. Ömer* ona bakınca *Hız. Ali* şöyle konuştu: «*Suriye* ve *Basra'daki* kuvvetlerin tümü seferber edilecek olursa, sınırdaki düşmanlar bu toprakları ellerine geçirebilirler, *Medine'yi* terkedecek olursan bütün *Arabistan* karışıklığa sahne olur, o zaman kendi memleketimizi bile idare etmek zor bir mesele halini alır. Senin bizzat *Medine'yi* terk etmeyip *Suriye, Yemen, Basra* ve diğer bölge valiliklerine emir vererek kumandaları altında bulunan kuvvetlerin üçte birini göndermeleri hususunda onlara talimat vermenin gerektiği kanaatindeyim.» *Hız. Ömer* bu tavsiyeyi tasvip ettiğini, kendisinin de zaten aynı görüşte olduğunu, ancak diğerlerinin de fikrini almadan karar vermek istemediğini bildirdi. Bu defa böylesine büyük bir harekâtın kumandasının kime tevdi edilmesi gerektiği sorusu ortaya çıktı. Şura Meclisinin azaları harekâtı yönetecek kişiyi bulmak için kafalarını boşuna yor-

dular. Bu iş için lüzumlu vasıfları haiz olanlar başka işlerle meşgul bulunuyorlardı.

*Hz. Ömer'in pek çok mükemmel taraflarından biri de memleketi ve insanları hakkında çok şumullü bilgi edinmiş olmasıdır. Öyle ki her ferdin ahlâkî hususiyetleri ile ehliyetleri onca bilinmekteydi. Bu durum karşısında orada hazır bulunanların hepsi meseleyi karara bağlamak hususunda Halife'nin kendisinden daha ehil bir kişinin bulunmadığını ittifakla beyan ettiler. Hz. Ömer Nu'man bin Makran'ı vazifelendirdi. Bu seçimi herkes tasvip etti. Nu'man otuz bin askerle Kûfe'den hareket etti. Bu kuvvete Huzeyfe bin el Yeman, Abdullah bin Umar, Cerîr Behlî, Muğire bin Şu'be ve Amr Ma'di-Karab gibi Eshabtan pekçok seçkin zevat vardı. Nu'man casusları vasıtası ile sahil yolunun Nihavend'e kadar açık olduğunu öğrendi. Bunun üzerine Nihavend'e yakın bir yere kadar ilerleyip Nihavend'e dokuz mil mesafede bulunan İsfahan'da konakladı. Hz. Ömer bir tedbir olarak Fars'taki Müslüman kuvvetlere o taraftan Nihavend'e doğru hareket etmesi muhtemel olan İranlıları durdurmak için talimat vermiş, düşman böylece çok büyük bir takviye kuvvetten mahrum bırakılmıştı.*

*İranlılar, Nu'man'a sulh şartlarını müzakere etmek üzere bir elçi göndermesi için haber yolladılar. Evvelce bu görevi yapmış olan Muğire bin Şu'ba elçiliğe tayin edildi. İranlılar yine saraylarını en büyük ihtişam ve debdebe ile donatmışlardı. Merdan Şah tac giymiş ve altından bir tahta kurulmuştu.*

Tahtın sağında ve solunda küçük altın tacları altın ve ipekle örölmüş elbiseleri ve bileklerinde som altından bilezikleri ile muhtelif prensliklerin ısıll ısıll parıldayan prensleri ve reisleri oturmaktaydı. Bunların arkasında parlak yalın kılıçları göz kamaştıran iki uzun saf halinde dizilmiş askerler yer almaktaydı. Bir tercüman aracılığı ile müzakereler başladı. *Merdan Şah*: «Ey Arablar, eğer sefalet, yoksulluk ve iğrenç olmakta diğer milletleri geride bırakan bir halk varsa o sizsiniz. Tahtımın yanında duran şu okçularım sizi derhal öldürebilirler. Fakat oklarının pis kanlarınızla kirlenmesine tahammülüm yoktur. Buradan şimdi bile çekip giderseniz sizi affederim.» diyence *Muğire* ona: «Haklısınız, söylediğiniz sefil ve hor görölen gürühuz; fakat bu ülkenin bolluğu bizi cazibesi ile öyle bir sardı ki cesedlerimiz yerlere serilmedikçe bu bolluğu terketmeyiz» cevabını verdi. Böylece diplomatik temaslar akim kalmış çıkacak çatışma için her iki taraf hazırlıklara başlamıştı. *Nu'man* sağ ve sol cenahın kumandasını sırası ile *Huzeyfe* ve *Suveyd bin Makran*'a verdi. Sonra *Ka'ka*'ı öncü kuvvetlerin, *Mecaşe*'i ardçılarının başına geçirdi. *İranlıların* tarafında sağ cenahın başında *Zardak*, solun başında da *Bahman* bulunmaktaydı. *İranlılar* Müslümanların ilerlemesini zorlaştırmak için savaş meydanına diken serpmişlerdi. Hal böyle olunca *İranlılar* şehirden çıkıp Müslümanlara istedikleri zaman saldırebiliyorlardı. Bunu görünce *Nu'man* subaylarını toplayıp kanaatlerini sordu. *Taleyha bin Halid el Esedi*'nin tavsiyesine göre ordu şehir-

den altı yedi mil mesafede muharebe düzeni aldıktan sonra şehre hücum etmek için *Ka'ka'* küçük bir kuvvetin başında gönderildi. *İranlılar* ani bir huruc hareketine girişirken bütün ric'at ümidlerini kırmak için geçtikleri yerlere diken serptiler. *Ka'ka'* saldırıya geçtikten sonra yavaş yavaş gerilemeye başladı. *İranlılar* dikenli mıntıkayı geçinceye kadar ilerlediler. *Nu'man*'ın tanzim ettiği ana kuvvetler bu fırsatı sabırsızlıkla beklemekteydi. *İranlıların* menzil dahiline girmeleri üzerine Müslüman askerler hücumu hazırlanırsa da *Nu'man* onlara mani oldu. *İranlıların* mütamadiyen yağdırdıkları ok sağnaklarından binlerce Müslüman şehid oldu. Fakat öyle bir disiplin anlayışına sahiptiler ki cereyan eden kıtale rağmen mukabele etmeden sebatla beklediler. *Muğire* ordunun biçil-mekte olduğunu, muvaffakiyetin elden kaçmakta olduğunu durmadan ikaz ediyordu fakat *Nu'man*, Peygamber düşmana zeval vaktinden sonra hücum ettiğinden, bu vaktin geçmesini beklemekteydi. Nihayet beklenen vakit gelince *Nu'man* üç defa «Allahu Ekber» diye haykırdı. Üçüncü tekbirde Müslümanlar öylesine karşı durulmaz bir gazab ve çılgınca bir gözü karalıklı düşmanın üzerine atıldılar ki her yer bir anda *İranlıların* cesedlerinin yığınları ile doldu. Akan kanlarla savaş meydanı ala boyandı; öyle ki atlar bile adım başı kayıyordu. *Nu'man*'ın atı da kaydı ve bincisini altına alarak ezdi. *Nu'man*'ın savaş meydanındaki ayırıcı işaretleri bir başlık ile bir harmanı idi. *Nu'man* atından düşer düşmez kardeşi *Nu'aym bin Makran*

bayrağı elinden aldı; kardeşinin başlığını ve harmanisini giyip atına bindi. Böylece *Nu'man*'ın öldüğünü kimse bilmeden muharebe bütün şiddeti ile hüküm sürdü. Bu zaman zarfında Müslümanlarda ilham olunan metanet ve azim şu vak'adan anlaşılabilir. *Nu'man* attan düşüp yaralanınca kendisine yardım etmek için kimsenin savaşı bırakmamasını emretti. Yanından tesadüfen geçen bir asker son dakikalarını yaşamakta olduğunu görünce ölüm anında her hangi bir ihtiyacını gidermek için atından indi. Fakat komutanının emrini hemen hatırlayınca derhal atına binerek can vermekte olan başkumandanı yalnız bırakarak hızla uzaklaştı. Zafer kazanıldıktan sonra adamın biri *Nu'man*'ın yanına gitti; hâlâ yaşıyordu. Gözlerini açıp sordu: «Evet, netice nedir?» Adam: «Zaferi biz kazandık.» cevabını verdi. *Nu'man* Allah'a hamdettikten sonra tekrar konuştu: «Bunu *Hız. Ömer*'e derhal bildirin.» Akşama kalmadan *İranlılar* tam bir hezimete uğradı. Müslümanlar onları *Hemedan*'a kadar kovaladılar.

«*Numan*'dan sonra, Başkumandanlığa seçilen *Huzeyfe bin Yeman Nihavend*'e geçerek orada bir mola verdi. Burada meşhur bir ateş mabedi vardı. Buranın kâhini *Huzeyfe*'yi ziyaret ederek hayattı ve malları bağışlandığı takdirde kendisine baha biçilmez bir hazine vermeyi teklif etti. *Huzeyfe* bu teklifi memnuniyetle kabul edince kâhın, *Kisra Perviz*'in muhtemel bir buhran için sakladığı nadide mücevherleri getirip önüne serdi. *Huzeyfe* harb ganimetlerini askerler arasında taksim etti.

Ganimetlerin beşte biri ile kıymetli mücevherleri *Hz. Ömer*'e gönderdi. Haftalardan beri *Hz. Ömer* harb yerinden hiç bir haber alamamıştı. Gelen haberci ona zafer müjdesini verdiği zaman haddinden fazla sevindi; fakat *Nu'man*'ın öldüğünü öğrenince gözlerinden yaşlar boşandı ve bu acı haber üzerine uzun zaman ağladı. Haberci, sonra, muharebede şehid düşen diğer şahısların isimlerini saydı ve bunlardan başka isimlerini bilmediği pek çok kişinin de katledildiğini söyledi. *Hz. Ömer* ikinci defa ağlamaktan kendini alamadı; bu şahısları tanıyıp tanımamanın mühim olmadığını zira Allah'ın onları tanıdığını söyledi Kıymetli mücevherleri görünce *Hz. Ömer* öfkeyle bağırdı: «Bunları derhal geri götür ve *Huzeyfeye* bunları satıp hasılatı askerler arasında paylaştırmasını söyle,» Bunun üzerine mücevherler elli milyon dirheme satıldı.

*Nihavend* muharebesinde takriben otuz bin *İranlı* öldürüldü. *İranlılar* bu savaştan sonra bir daha kendilerini asla toparlayamadılar. Arablar bu zafere «zaferlerin zaferi» ismini taktılar. Günün birinde *Hz. Ömer*'i öldürecek olan Feyruz bu savaşta esir alınmıştı.

*Umumî İstilâ (Hicrî 21/Miladî 642)*

Bu zamana kadar *Ömer* bütün *İran*'ı zabutmeye niyetlenmemişti. Bu zamana dek girilen muharebeler kendi memleketinin bütünlüğünü

sağlamak gayesi ile alınmış savunma tedbirleriydi. Şüphesiz ki *Irak* İslâm ülkesine katılmıştı, ama hakikatte o Arabistan'ın bir parçasıydı ve İslâm'dan önce de tamamen *Arablarca* meskûndü. *Irak*'ın fethinden sonra çıkan çatışmalar *Irak* seferleri ile ilgili hadiseler zincirinin kaçınılmaz ve lüzumlu halkalarıydı. Hz. Ömer sık sık: «Keşke bizimle *İranlılar* arasında ateşten bir dağ olsaydı da ne onlar bize saldırabilse ne de biz onların topraklarına girebilseydik» derdi.

Fakat hiçbir şey *İranlıların* rahat durmayıp ortalığı karıştırmalarına gem vuramazdı. Müslümanlara saldırmak için durup dinlenmeden asker topluyor ve Müslümanların idaresi altında bulunan yerlerde halkı isyana kışkırtıyorlardı. *Nihavend* muharebesi Hz. Ömer'in dikkatini bu meseleye celbetti. Eshab'ın ileri gelenlerini toplayıp onlara fethedilen topraklarda sık sık isyan oluşunun sebeplerini sordu. Cevaben *Yezdgerd İrandan* kovulmadıkça isyanın önünü almanın mümkün olamayacağını, zira Keyanî tahtına bir *veliahd* bulunduğunu bildikleri müddetçe *İranlıların* ümidlerinin kesilmeyeceğini beyan ettiler.

Bunun üzerine Hz. Ömer umumî bir istilâ harekâtına girmeyi kararlaştırdı. Bir çok sancakları kendi eliyle hazırlayıp bunların her birine fethedilecek bir bölgenin ismini vererek bunları günün meşhur kumandanlarına teslim etti. Böylece *Horasan* sancağı *Ahnef bin Kays'e*; *Sabur* ve *Ardeşer*'in sancağı *Mecaşe bin Mes'ud'a*; *İstahar*'ınki *Osman bin el As el Sekafi'ye*; *Fasa*'nınki *Saria bin*

*Rahm el Kinnî'ye; Kirman'ınki Süheyl bin Adî-ye; Sistan'ınki Asım bin Umar'a; Makran'ınki Hakem bin Umar el Teğlebi'ye; Azerbaycan'ın sancağı ise Utbe'ye verildi.* Hicretin 21. yılında bu generaller zabt etmek için görevlendirildikleri bölgelere hareket ettiler.

*İsfahan* bu fetihler zincirinde ilk halkayı teşkil eder. *Abdullah bin Abdullah* bu bölgeyi Hicrî 21 senesinde istilâ etti. Bölge valisi İstandar bir kuvvet toplamış bunun öncü kumandanlığına büyük tecrübe sahibi emektârlardan *Şehrbrâz Cadu-ye*'yi getirmişti. İki kuvvet karşılaştınca *Caduye* atını muharebe meydanına sürerek ferdî çarpışma için Müslümanlara meydan okudu. Onunla dövüşmek için bizzat *Abdullah* ilerledi. Düelloda *Caduye* öldürüldü. Onun ölümü ile harb hali aniden sona erdi. *İstandar* malum şartlarla teslim oldu. *Abdullah* bundan sonra ilerleyerek Cey veya daha doğru adı ile *İsfahan*'ı abluka altına aldı. Bu şehrin reisi olan *Fadusfan Abdullah'a* bir haber göndererek başkalarının hayatına kıymanın beyhude olacağını meseleyi kendi aralarında ferdî çarpışma ile halletmenin daha iyi olacağını bildirdi. *Abdullah* düelloyu kabul etti. İki hasım meydana çıktı. *Fadusfan* hücumu hasmına maharetli bir kılıc darbesi indirmekle başladı. *Abdullah* bunu aynı maharetle savuşturdu. *Fadusfan* saldırılara metanetle ve yiğitçe karşı koyan *Abdullah'a* hayran olmaktan kendini alamayarak onunla savaşmak istemediğini, şehirde kalmak isteyenlerin Cizye ödemesi, şehri terk etmek isteyenlere de



müsaade edilmesi şartı ile şehri teslim etmeyi teklif etti. *Abdullah* bu şartı kabul ederek anlaşmayı imzaladı.

Bu arada *Hemedan*'da patlak veren bir isyanın haberi ulaştı. *Hız. Ömer* asillerin cezalandırılması için *Nu'aym bin Makran*'ı vazifelendirdi. *Nu'aym* derhal on iki bin kişilik bir kuvvetle *Hemedan*'a giderek şehri kuşattı. Fakat muhasara uzun sürdü. *Nu'aym* kuvvetlerini çevredeki bütün yerlere salarak *Hemedan* haric her tarafı zabtetti. Neticede, ümitsizliğe düşen şehrin garnizon kuvvetleri barış talebinde bulundu. *Hemedan* böylece itaat altına alındı fakat *Rey* ve *Azerbaycan* ile taarruz ve savunma ittifakına giren *Deylem* büyük bir ordu toplamıştı. *Rey*'in reisi olan *Faran*'ın babası *Zebindi* bir taraftan *Deylemlilerin* yardımına koşarken, *Rüstem*'in kardeşi *İsfendiyyar* da aynı gaye için *Azerbaycan*'dan geldi. Bu üçlü kuvvet *Rovd* vadisinde buluştu. Çok şiddetli ve kanlı geçen boğuşma *Nihavend* muharebesini hatırlatıyordu. Nihayet müttefikler çözüldü ve yenilgileri tam bir hezimetle son buldu. Bir zamanlar *Hız. Ömer*'e *Cesr* felâketini haber veren *Urve* onu telâfi için bu defa zafer müjdecisi olarak seçildi. *Deylem*'in harb hazırlıklarına giriştiği haberi *Hız. Ömer*'i derin bir endişeye düşürmüştü. Bir imdat kuvveti göndermek için hazırlık yaparken *Urve* aniden karşısına dikildi. *Urve*'nin böyle çıkagelmesi *Hız. Ömer*'e ağursuz gibi göründü; gayri ihtiyari ağzından bir yeis nidası çıktı. Fakat *Urve* Allah'ın onlara zafer bahşettiğini söyleyerek onu temin etti.

Ömer, Nu'aym'a bir mektubla Hemedan'a bir vali tayin ettikten sonra bizzat Rey'in üzerine yürümesi hususunda talimat verdi. Rey valiliği o sıralarda, Behram Çobin'in torunu Siyavaş'ın uhdesinde bulunuyordu. Siyavaş Dinyavend, Taberistan, Kavs ve Curcan'ın reislerinden yardım istedi. Bunlara hepsi takviye kuvvetler gönderdiyselerde, Siyavaş'a şahsi kin besleyen Zebindi Nu'aym bin Makran ile birleşti. Bunun yardımı ile girilen hücumda şehrin altı üstüne getirildi. Nu'aym Rey eyaletini Zebindi'ye verdi. ve eski şehrin yıkılıp aynı yerde yenisinin imar edilmesini emretti. Hz. Ömer'den alınan emir gereğince Nu'aym karargâhını Rey'de kurup kardeşi Suveyd'i Kumas'ı zabtetmek için gönderdi. Şehir hiç bir müdahaleye lüzum kalmadan teslim oldu. Kumas'ın alınması ile Arablar Acem-Irak'ın münakaşa kabul etmez hâkimi oldular.

*Azerbaycan (Hicrî 22/Miladî 643) (84)*

Daha önce de açıklandığı gibi, Azerbaycan'ın zabtı için Utbe (bin Farkad) ile Bukeyr'i görevlendirmiş ve herbirinin harekât alanlarını tesbit

- 
- (84) Azerbaycan'a haritada bakıldığında Tebriz şehrinin bunun başkenti olduğu görülür. Eski başkent Marağa idi. Barda ve Erdebil bölgesinin iki önemli şehri idi. Azerbaycan kelimesinin menşei iki türlü izah edilir. Birine göre Âzerbâd adında bir Magi rahibi Azerâdgân ismini verdiği bir ateş mabedini bu-

etmişti. *Bukeyr* muharebe meydanında karşıladığı İsfendiyar'ı yendi ve esir aldı. Diğer yandan isfendiyar'ın kardeşi *Behram Utbe*'nin ilerleyişine mani olmak istediye de sonunda mağlup olarak kaçtı. Kardeşinin savaşı kaybettiğini öğrenince *İsfendiyar Bukeyr*'e harbin artık bittiğini ve Cizye'nin şartlarını kabule razı olduğunu söyledi. *Azerbaycan* bu iki kardeşin idaresi altında olduğundan cizyeyi muntazam olarak ödemek şartı ile İsfendiyar'ı serbest bıraktı. Tarihçi *Belâzurî*'ye göre *Huzeyfe bin Yeman Azerbaycan* sancağını almıştı. *Nihavend* yürüyerek *Azerbaycan*'ın başşehri olan *Erdebil*'e vardı. *Erdebil*'in reisi *Macarvan, Meymend, Surat, Sebz, Mianac* ve diğer yerlerden büyük bir ordu toplayarak *Huzeyfe*'ye karşı durmuş fakat yenilgiye uğramıştı. Bununla beraber, senede sekiz yüzbin dirhem harac ödemeyi teklif ederek sulhü temin etti. Bundan sonra *Huzeyfe Mukan ve Cablani*'ye saldırdı; her iki yer *Huzeyfe*'nin muzaffer askerleri karşısında tutunamayıp teslim oldu. Bu sırada halifenin bir emri ile *Huzeyfe* vazifeden alınarak yerine *Utbe bin Farkad* getirildi. *Utbe* gelinceye kadar *Azerbaycan*'ın her tarafında isyan patlak verdi, öyle ki *Utbe* bütün *azerbaycan*'ı ikinci defa zabtederek itaat altına olmak zorunda kaldı.

---

rada inşa etmişti. Diğer rivayete göre Pehlevî lisanında Azer kelimesi ateş, baycan kelimesi ise koruyan manasına gelir. Bu bölgede mebzul sayıda ateş mabedi olduğundan Arab şivesinde Azerbaycan olan bu ismi almıştır.

*Taberistan (Hicrî 22/Milâdî 643) (85)*

*Nu'aym Rey*'i alınca kardeşi *Suveyd'in Kumas* üzerine yürüdüğü ve bu geniş bölgenin hiç bir müdahaleye lüzum kalmaksızın alındığı yukarıda beyan edilmişti. *Taberistan*'ın meşhur mıntıkası *Curcan Kumas'a* çok yakın mesafedeydi. Mıntıkânın reisi *Rozban Suveyd'in* açtığı müzakerelerin sonunda cizyenin şartlarını kabul etmişti. İmzâlanan anlaşmada Müslümanların *Curcan, Dehistan* ve komşu ülkede sulhu etmin etmekle mükellef olduğu, yabancıların istilâlarını püskürtmekte Müslümanlar'a fiilen yardım eden yerli halkın cizyeden muaf tutulacağı açık ve seçik olarak şart koşulmuştu. *Curcan* ile yapılan barışın şartlarını öğrenen *Taberistan* reisi *Sipehdar* da senebeş yüzbin dirhem vergi ödemek ve bundan başka tarafların birbirleri üzerinde herhangi bir hak iddia etmemeleri şartı ile sulh akdetti.

*Ermenistan (86)*

Azerbaycan'ı fethettikten sonra *Bukeyr* ilerledi. Bab'a oldukça yaklaştığı sırada *Hz. Ömer* onu

---

(85) *Taberistan*'dan *Hz. Ömer* zamanında sadece Cizye alınıp toprak bütünlüğünde değişiklik olmamıştır. Doğuda *Horasan* ve *Curcan*, batıda *Azerbaycan*, kuzeyde *Curcan* denizi güneyde *Hubeyl* ile sınırlıdır. Önemli şehirleri *Bestan* ve *Esteabad*'tır.

(86) *Ermenistan* *Küçük Asya*'nın bir parçasıdır. Kuzeyde

takviye etmek için yeni zinde kuvvetler gönderdi. *Magi* olan *Bab* reisi *Şehrbrâz İranlıların* hâkimiyeti altında yaşamaktaydı. Müslümanların gelmekte olduklarını öğrenince *Bukeyr*'i bizzat ziyaret ederek ona, soysuz Ermenilere hiç bir sevgisi olmadığını, kendisinin İran soyundan geldiğini, *İran* fethedilmiş olduktan sonra itaatını bildirmeye hazır olduğunu söyledi; ancak cizye ödemek yerine gerektiği anda kendisinden askerî yardım istenmesi ricasında bulundu. Cizye fethedilen topraklarda yaşayan insanların himaye edilmesi karşılığı olduğundan bu rica müsbet karşılandı. Bundan sonra İslâm'ın ordusu muzaffer yürüyüşüne devam etti. *Abdurrahman bin Rabi'a Hızır*'ın başşehri *Balhar* istikametinde ilerledi. Ona refakat eden *Şehrbrâz* hayretle sordu: «Gerçekten o ülkeyi istilâ etmeyi düşünüyor musunuz? Bizim zamanımızda o ülkenin vahşi halkının memleketimize saldırmamalarına şükrederdik.» *Abdurrahman* güvenle o inatçı ülkenin kalbgâhına kadar nüfuz etmedikçe rahatlayamayacağını söyledi. Fakat *Beyda'yı* henüz zabtetmemişti ki *Hız. Ömer*'in hilafeti sona erdi. Bu arada *Bukeyr Aran* hududunun başlangıç noktası olan *Kan* şehrini alarak İslâm ülkesine katmıştı. Öte taraftan *Habib bin Mesleme Tiflis*'in *Huzeyfe* ise *El Lan* dağlarının üzerine yürüdü. Fakat İslâm bayrağı bu yerlerin üzerinde

---

kara deniz, güneyde uzun bir mesafe boyunca uzanan dağlık ve çöl bir arazi, doğuda Türkiye ile çevrilidir. Bu bölgenin fethi Osman'ın hilafeti zamanında tamamlanmıştır.

dalgalanmadan *Hz. Ömer*'in hilâfeti aniden son buldu. Yarıda kalan bu seferler *Osman*'ın devrinde başarı ile tamamlandı.

*Fars (Hicrî 23/Miladî 644) (87)*

*Fars* ilk defa Hicrî 17 senesinde istilâ edildi. Fakat bu taarruz *Hz. Ömer*'in kesin emirleri ile olmadığı gibi Müslüman kuvvetler tam bir başarıya erişemediklerinden olaydan o sene içinde cereyan eden hadiseler arasında zikretmek uygun görülmedi. *Arabistan* sınırına çok yakın olan *Irak* ve *Ahvaz*'ın zabtedilmesinden sonra, *Hz. Ömer* sık sık: «Keşke bizimle *İran* arasında ateşten bir dağ olsaydı;» derdi. Fakat *Fars*'la harb tesadüfen patlak verdi. Ala'bin Hâdramî Hicrî 17 senesinde Bahreyn valiliğine tayin edilmişti. Kuvvetli bir irade ve yüksek emellere sahip olup, bazı sebeplerden dolayı *Sa'd bin Ebi Vakkas*'a karşı rekabet hisleri beslediğinden, her teşebbüste onu gölgede bırakmak için can atması tabiiydi. *Sa'd Kadisiye* muharebesini kazanınca onun şöhretini kıskanan Alâ, hislerine o derece esir oldu ki Halife'den izin bile almadan bir sefer hazırlığı yaparak *Fars*'ı deniz yolu ile istilâ etti.

---

(87) Modern coğrafyalarda *Irak*'ın büyük bir kısmı *Fars*'a dahil edilmiştir. En büyük ve en meşhur şehri, Şiraz'dır.

*Halid bin Munzir* Başkumandan, *Carud bin el Mu'alla* ve *Suvar bin el Hemam* kısım kumandanları olarak bulunuyorlardı. İstahar'a varınca gemiler demirledi ve Müslüman kuvvetler karaya çıktı. Bir *Magi* rahibi olan *İstahar* valisi Müslümanları büyük bir orduyla karşıladı. İlk hareketi ustaca bir manevra ile Müslümanlarla deniz arasında bir mevki tutarak denize doğru kaçış yollarını kesmek oldu. Müslümanların kuvveti nisbeten pek küçüktü; gemileri de bir bakıma düşmanın eline geçmiş sayılırdı. Lâkin hiç bir şey metin ve kararlı olan Başkumandanı yıldırmadı. Hücumu en büyük cesaret ve şevkle idare ederek adamlarına seslendi: «Ey Müslümanlar! Ye'se düşmeyiniz! Düşman bizi gemilerimizden etmeye yeltenmiştir, fakat onlar hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Gemilerimizle beraber onların toprakları da bizim olacaktır inşallah *Halid* ve *Carud* kendilerine has harb nidalarını durmadan tekrarlayıp eşsiz yiğitlik numuneleri vererek binlerce *İranlıyı* biçtiler. *Halid*'in harb narası şöyleydi:

Ey Abdulkays'ın oğulları!  
Savaşa hazırlanın.  
Cara'da tam techizatlı  
Taptaze koç yiğitler  
İmdada koşmayı bekler.  
Kılıçtaki maharetlerini,  
Şimşek çakan kılıcılarını,  
Âlem över.

Hülâsa, çok kanlı geçen çarpışma sonunda Müslümanların zaferi ile neticelendiyse de orduların büyük kısmı telef olan Müslümanlar daha içerilere ilerleyemediler. Geri dönmekten başka çareleri yoktu, fakat düşman gemileri batırmıştı. Bu yüzden kara yolu ile Basra istikametinde ilerlemek zorunda kaldılar. Maalesef o tarafta da çıkış yolu kapanmıştı. *İranlılar* başvurabilecek her şeyi engellemek için lüzumlu tedbirleri almış ve her yere asker dikmişlerdi bile.

*Fars*'ın istilâ edildiğini öğrenince *Hz. Ömer* son derece öfkелendi: Âla'ya bir mektup yazarak atmış olduğu ihtiyatsız adımdan ötürü onu şiddetle azarladı. Aynı anda *Utbe bin Gazven'e* darda kalan Müslümanları kurtarmak için bir seyyar kıta techiz edip *İran'a* yollamasını emretti. Bu emir gereğince, *Ebu Sabra* oniki bin kişilik bir kuvvetin başına geçip *Fars'a* doğru ilerledi. Ve Müslümanlardan orda kalanlarla temas kurdu. Bunlar çok vahim bir durumdaydı. Diğer yandan *Magiler* her tarafa haberciler ve tellallar gönderip *Şahrak*'ın kumanda ettiği büyük bir ordu toplamışlardı. Çıkan çarpışmanın sonunda zafer *Ebu Sabra*'nın oldu. Fakat *Ebu Sabra* daha fazla ilerlemek için talimat almadığından *Basra'ya* döndü. *Nihavend* muharebesinden sonra *Hz. Ömer* bir çok yerlere asker gönderdiği zaman *Fars'a* karşı da bir sefer tertip edilmiş ve buranın fethi için ayrı birkaç kuvvet gönderilmişti. *İranlılar* *Toc* şehrinde çok geniş harb hazırlıkları yapmış ve burayı kendilerine karargâh edinmişlerdi. Fakat Müslüman kuv-



vetlerin muhtelif istikametlerde yayıldığını görünce onlar da açılmak zorunda kaldılar. Bu ademi-merkeziyet mağlubiyetlerinin başlangıcı sayılırdı. *Sabur, Ardeşer, Toc ve İstahar* arka arkaya teslim oldu. Lâkin *Hız. Ömer*'in hilafetinin sonlarına doğdu (Hicri 23 senesi), *Osman bin Ebil As Bahreyn* valiliğine tayin edildiği zaman *Fars* valisi *Şahrak*'ın halkı isyana tahrik etmesi sonucunda bütün zabtedilen yerler Müslümanların hakimiyetinden kurtuldular. *Hız. Osman* kardeşi *Hakâm*'ı İranlılara asla unutmayacakları bir ders vermek için büyük bir kuvvetin başına geçirip yolladı. *Hakâm* işe *A-barkavan* adasını almakla başladı ve *Toc*'ın üzerine yürüdü. Şehir teslim oldu. Burada sürekli bir mola verdi, şehre bir çok camiler yaptırdı. Pek çok Arab ailesi şehre yerleşti. *Hakâm* ikide birde hudud şehirlerine saldırır ve başarılı akınlardan sonra *Toc*'a dönerdi. Bu tarzda *Ardeşer, Sabur, İstahar* ve *Arcan* bölgelerinden geniş arazi parçalarını ilhak etmişti. *Şahrak* kendisinin böylece soyulduğunu gördükçe hiddetinden deliye döndü. Nihayet büyük bir ordu toplayarak *Toc*'un üzerine yürüdü. Fakat *Hakâm* daha çabuk davranarak onu *Ramşehr*'de karşıladı. *Şehrek* kuvvetlerine büyük bir düzen verdi. Kim olursa olsun sırtını muharebe meydanına döndüren herkesi kılıçtan geçirmek maksadı ile ordunun gerisine özel bir kuvvet yerleştirdi. Çarpışma kızgın geçti ve uzun sürdü. *Şehrek*'in de öldürüldüğü bu muharebede İranlılar tam bir yenilgiye uğradılar. Bundan sonra, *Hız. Osman* kuvvetlerini ayrı ayrı yerlere gönderdi. Bu za-

*ferin mânevî tesiri çok büyük oldu. Hz. Osman han-gi tarafa yürüdüyse parlak zaferler elde etti. Gaz-run, Nobincan, Arcan, Şiraz ve Sabur gibi belli baş-lı şehirler bizzat Hz. Osman tarafından, Fas'a, Da-rabcird ve diğer yerler ise subayları tarafından alındı.*

*Kirman (Hicrî 23/Miladî 644) (88)*

*Suheyh bin Adi Kirman'ın fethi için gönderil-miştî. Bunun üzerine bölgeyi Hicrî 23 senesinde istilâ etti. Ordusunun öncü kuvvetleri komutanı Beşir bin Umar el Aclî idi. Kafs ve diğer yerlerden yardım talep edip temin eden Kirman valisi girdi-ği meydan muharebesinde Nuseyr tarafından öl-dürüldü. Bundan sonra İslâm kuvvetleri Ciraft ve Sircan'a kadar ilerlediler. Sayısız deve ve keçi sü-rüleri ellerine ganimet olarak geçti. Ciraft Kir-man'ın ticarî merkezi, Sircan ise en büyük şehri idi.*

*Sistan (Hicrî 23/Miladî 644) (89)*

*Sistan eyaleti Asım bin Umar tarafından fet-*

- 
- (88) Daha önceki ismi Kirmaniye'dir. Kuzeyde Kohistan, gü-neyde İran körfezi doğuda Sistan, batıda Fars'la çevri-lidir. Eski merkezi **Kavæsr** (Barosır) dir. Bunun ye-rinde şimdî Ciraft yer almaktadır.
- (89) Arablar Sistan'a Sicistan derler. Kuzeyde Herat, güney-de Makran, doğuda Sind ve batıda Kohistan ile çevri-lidir. En önemli şehri meyvelerin bol yetiştiği Za-rane şehridir. Yüzölçümü 25.400 mil karedir.

hedildi. Burasının sakinleri sınırda karşı koydularsa da sonunda kaçtılar. Asım yoluna devam edip Sistanı veya diğer adı ile *Zarancı* kuşattı. Muhasara bir kaç gün sürdükten sonra şehirliiler ziraate elverişli topraklarının mahfuz sayılmasını şart koşarak sulh talebinde bulundular. Asım şartlarını kabul etti. Müslümanlar da bu şarta öylesine sıdk ile riayet ettiler ki ne zaman bir ekilmiş arazi parçasının yanından geçecek olsalar ekinlere değmemek için acele ederlerdi. Bu bölgeye malik olmakla Müslümanlar *Sind* ile *Belh* kanalı arasındaki bütün toprakların fethi için lüzumlu anahatları ellerine geçirmiş oldular. Binaenaleyh bu topraklara zaman zaman seferler tertip edilmiştir.

*Makran (Hicrî 23/Miladî 644) (90)*

*Hakem bin Amr el Teğlebi Makran*'ı fethetmeye memur edilmişti. Hicrî 23 senesinde askerlerinin başına geçerek hareket etti. Ve *Makran* nehri kenarında ordugâh kurdu. *Makran* kralı *Rasal* Müslümanlardan daha önce davranarak nehrin karşı yakasına geçti ve kuvvetlerini muharebe nizamına soktu. Şiddetli bir çarpışmadan sonra *Rasal* mağlub edilerek *Makran* alındı. Hakem halifeye gönderdiği zafer müjdesi ile beraber ganîmet olarak ele geçirilen bir kaç fili yolladı. *Hız. Ömer*

---

(90) Günümüzde *Makran*'ın yarısına Belucistan denilmektedir.

haberi getiren *Suhar Abdî'den Makran* hakkında mufassal bilgi istedi. Suhar konuşmasına bir şiir havası vererek: «Orası öyle bir yerdir ki ovaları taşlık, her yerde susuzluk; meyveleri tatsız tuzsuz düşman korkusuz; iyilik pek güdük kötülük çok büyüktür. Nadir yağar bol yağmur.» deyince *Hz. Ömer*: «Hadiseleri anlatırken kafiyeyle dikkat etmene lüzum yoktu.» dedi. «Sadece gerçekleri anlattım.» cevabını verdi *Suhar*. *Hz. Ömer* o zaman generallerine daha fazla ilerlememelerini emretmiş böylece *Taberî*'ye göre *Makran* *Ömer* devri fetihlerinin son durağı olmuştur. Tarihçi *Belâzuri* ise İslâm ordularının *Deybel* ve *Thana*'nın ücra yerlerine kadar ilerlediklerini kaydeder. Bu ifade doğru ise *Hz. Ömer*'in hilafeti zamanında İslâm'ın *Sind* ve *Hindistan*'a kadar ulaştığı ortaya çıkar.

### *Horasan'ın Fethi (91)*

Daha önce de açıklandığı gibi muhtelif ülkelerin fethi için *Hz. Ömer*'in görevlendirdiği subaylardan *Ahnef bin Kays*'a *Horasan*'a karşı girişilecek harekâtın sevk ve idaresi tevdi edilmişti. *Ahnef Horasan*'a Hicrî 22 senesinde hareket etti. *Tib-*

- 
- (91) Meşhur tarihçi Belâzuri'ye göre Horasan bütün Maverâ\_ûn Nehr, Fergene, Havarezm, Taharistan ve Sistan'dan ibarettir. Şurası bir gerçektir ki Horasan'ın sınırları zaman zaman değişmiştir. Meşhur şehirleri Nişapur, Merv, Herat, Belh, Tus, Fasa ve Ebi Dard olup bunların son ikisi şimdi harebe halindedir.

*sin* yolu ile *Hirat*'a varıp burayı aldıktan sonra *İran* İmparatoru *Yezdgerd*'in ikamet etmekte olduğu *Merv-Şahcehan*'ın üzerine yürüdü. İmparator *Ahnef*'in yaklaşmakta olduğunu öğrenince *Mervrod*'a hareket edip *Çin* İmparatoru ve diğer krallardan yardım istedi. *Ahnef* *Merv-Şahcehan*'ın idaresini *Harise bin el Nu'man Behili*'ye bıraktıktan sonra kendisi *Mervrod*'un üzerine yürüdü. Talihsiz kral yine kaçıp kapağı *Belh*'e attı. Bu sırada *Kûfe*'den *Elkame bin el Nadri*, *Rabi bin Amir el Temimi*, *Abdullah bin Ebi Akil el Sekafi* ve *İbn Um Gızal el Hamdani* gibi subayların kumandası altında takviye kuvvetler vasıl oldu. Bu zinde kuvvetlerin yardımı ile *Ahnef* *Belh*'e hücum etti. *Yezdgerd* yenilince aradaki Ceyhun nehrini geçerek *Çin* imparatorunun ülkesine iltica etti. *Ahnef* kıyıyı engelsiz bularak *Nişapur* ile *Taharistan* arasında uzanan kısmı ele geçirdi. *Mervrod* şehrine konaklayarak burada karargâhı kurdu. *Hız. Ömer*'e gönderdiği mektupta İslâm bayrağının Horasan üzerinde dalgalandığını bildirdi. *Hız. Ömer* ilerleme siyasetinin müdafii olmadığı gibi emperyalist gayeleri tasvib etmiyordu. *Ahnef*'in mektubunu okuduktan sonra: «Keşke bizimle Horasan arasında ateşten bir ırmak olsaydı!» dedi. Pek tabii yüksek cesaretinden dolayı *Ahnef*'i övdü ve onun eşsiz bir cevher olduğunu ilân etti; fakat cevaben yazdığı mektuba bu generale daha fazla ilerlemeyip olduğu yerde kalmasını emretti. Bu arada *Çin* İmparatoru kendisine sığınan *Yezdgerd*'i ihtiramla karşılamıştı. Bundan sonra büyük bir ordu hazır-

layıp mülteci krala, davası için savaşmak üzere, Horasan'a kadar refaket etti. Çin Hakanının gelmekte olduğunu duyduğu zaman *Ahnef* yirmi dört bin asker ile *Belh*'te konaklamaktaydı. Bunun üzerine vakit kaybetmeden *Mervrod*'a geçip orada silâh çattı. Hakan yol üstünde *Belh*'e uğrayıp tam zamanında *Mervrod*'a ulaştı. *Yezdgerd* Hakan'dan ayrılarak *Merv-Şahcehan*'ın üzerine yürüdü. *Ahnef* açık ovalarda meydan muharebesi vermeyi uygun görmedi. Arkasında sıra dağların bulunduğu bir arazide mevzilendi. İki ordu muharebe nizamı almış olarak çarpışmadan uzun müddet karşı karşıya bekledi. Sabah akşam *İranlı* muharibler harb elbiselerini kuşanarak savaş meydanına çıktılarsa da Müslümanlardan hiç kimse bunların meydan okumalarına karşılık vermediği için herhangi bir karşılaşma olmadan yerlerine döndüler. Tatarların savaş usulü şöyleydi: Önce üç savaşçı sırayla marşlar çalarak savaş meydanına ilerler, sonra bütün ordu bunları takib ederdi. Bir gün *Ahnef* bizzat savaş meydanına çıktı. Adet üzere Tatarın biri karşı taraftan çıktı; davul çala çala ve taşıdığı bayrağı teşhir ederek atını meydana sürdü. *Ahnef* buna saldırdı. Karşılıklı bir çok hamleler savrulup savruşturulduktan sonra hasmını büyük bir mızrakla şişledi. *Ahnef* coşarak: «Şüphesiz ki oku boyamak veya kırmak her kumandanın hakkıdır.» dedi.

Adet üzere iki Tatar savaşçı ölen arkadaşlarını takib etti. Ve aynı akıbete uğradı. Bu defa *Hakan* bizzat savaş meydanına gelip savaşçıların boylu

boyunca uzanmış cesetlerini gördü. Bu uğursuz bir işaret olduğundan ye'se düşerek kurmaylarına kendilerine ait olmayan bir dava için hayatlarını feda etmenin beyhude olduğunu söyledi. Sonra savaş meydanından çekilmesi için orduya derhal emir verdi.

Bu haber ona ulaştığı zaman *Yezgerd Merv-Şahcehan* civarında konaklamaktaydı. Zaferden ümidini keserek bütün hazinelerini topladı ve *Türkistan'a* geçmeye karar verdi. Memleket servetinin ebediyen elden kaçmakta olduğunu gören saray mensubları onun bu adımı atmasına mâni olmaya çalıştılsa da onların nasihatlarına kulak asmadı. Bunun üzerine onun aleyhine dönüp bütün hazinelerini soydular. Böylece bütün ihtişamı elden giden *Yezgerd Hakan'a* iltica edip *Hız. Ömer'in* hilafetinin sonuna kadar *Hakan'ın* başkenti olan *Farğana'da* yaşadı. *Ahnef* zafer müjdesini *Hız. Ömer'e* ilette. Haberci *Medine'ye* varınca *Hız. Ömer* bütün şehir halkını toplayıp onlara şu sözlerle son bulan güçlü hitabetinde müjdeyi verdi: «Bu gün *İranlıların* imparatorluğu yıkılmıştır; artık herhangi bir şekilde İslâmiyet'e zarar veremezler. Fakat şunu unutmayın ki sizler de doğru yolda sebat etmezseniz, Allah hakimiyeti elinizden alır başkalarına verir.»

*Mısır'ın Fethi (Hicrî 20/Miladî 641)*

Mısır'ın fetih plânlarını kurma şerefi *Amr bin el Âs'ındır*. Müslüman olmadan evvel *Amr* ti-

caretle uğraşrdı; *Mısır* da onun ticarî faaliyetlerinin merkeziydi. Firavunların ülkesini zabtetme fikri o zamanlar muhtemelen aklının köşesinden bile geçmemiştir. Fakat buranın verimliliği ve bolluğu daima hayalinde uçuyordu. *Hz. Ömer*'in *Suriye*'ye son defa seyahatinde *Amr* onu ziyaret ederek *Mısır*'dan söz etti. *Hz. Ömer* önce ihtiyatî sebeplerle istekli görünmediyse de *Amr* devamlı ısrarları ile *Hz. Ömer*'i ikna edip *Mısır*'ı işgal etmek için onun rızasını aldı. *Amr*'ın emrine dört bin asker verildi. Fakat *Hz. Ömer* yine de kendini huzursuz hissederek *Amr*'a: «Git, muvaffakiyet yoldaşın olsun! Fakat *Mısır*'a varmadan benden bir mektub alırsan geri dön.» dedi. *Hz. Ömer*'in mektubu vardığında *Amr* *Ariş*'e varmış bulunuyordu. Her ne kadar mektubta ilerlememesi emrediliyor idiyse de bu emir şartlıydı. *Amr* sadece *Mısır* topraklarına girdiği mütalasında bulunmuştu. (92) *Amr Ariş*'ten *Farma*'ya yürüdü. Bu şehir

- 
- (92) Makrizî habercinin *Amr*'la *Rafac*'ta karşılaştığını kaydeder. *Amr* muhtemelen mektubu, muhteviyatının ilerlemesini haleldar edecek nitelikte olacağından korkarak, haberciden hemen almayıp aceleye lüzum olmadığını mektubu yürüyüşün sonunda alacağını söyledi. *Ariş*'e varınca gelen mektubu açıp okuduktan sonra: «Emîr-ül-Mü'minin *Mısır*'a varmadımsa ilerlemememi emrediyor. Fakat *Mısır* topraklarına girmiş bulunuyoruz.» dedi. Ama *Amr*'a böyle bir hile isnad etmeye lüzum yoktur. Çünkü birincisi Belâzuri olmak üzere diğer birçok tarihçiler mektubun *Ariş*'te *Amr*'ın eline geçtiğini kaydetmişlerdir. Fakat mektubu *Rafac*'ta bile almış



Akdeniz sahili üzerindedir. Şehir bugün harabe halindedir, fakat o zamanlar kalabalık ve mamurdu; ayrıca *Galen*'in mezarının orada olması hasebiyle büyük şöhrat kazanmıştı. Burada üslenen *Romalı* askerler çıkıp Müslümanlara karşı koydular. Çarpışma bir ay sürdü. Nihayet *Romalılar* yenildiler. *Farma*'dan hareket eden *Amr* yol üzerinde bulunan *Belbis* ve *Um-Deni*'ni zaptederek *Fustat*'in üzerine yürüdü. O günlerde *Fustat* *Nil* nehri ile *Maktam* tepesi arasında uzanan ve yeşil tarla ve çayırarla örtülü bir ovardı. Bu mevkide *Mısır*'daki *Roma* imparatorluğu temsilcilerinin ikamet ettiği bir kale vardı. Kale nehrin kenarında olduğu için sandallar ve kadirgalar kapıya yaklaşıp tam önünde demirleyebiliyordu. Bu sebeple burası stratejik ehemmiyeti haiz bulunuyordu. *Amr* önce burayı almaya karar vererek kuşatma için gerekli hazırlıklara başladı.

*Roma*'ya bağlı *Mısır* hükümdarı *Mukavkis*, *Amr bin el As*'tan önce davranarak işgal kuvvetlerine karşı koymak için hazırlık yapmaktaydı. Kalenin kuvveti ve askerlerinin az oluşu *Amr*'ı *Hız. Ömer*'e yazıp yardım istemeye sevketti. *Hız. Ömer* mektubunda her birinin yiğitlikte bin atlıya bedel olduğunu yazdığı dört subayın kumandası altında on bin asker yolladı. Bu subaylar *Zübeyr bin el Avvam*, *Ubeyde bin el Samit*, *Mikdad bin Umar* ve *Mesleme bin Muhalled* idi. *Zübeyr*'in yük-

---

olsa *Amr* suçlanamaz; zira *Rafac*'ta *Mısır* hudutları içindedir.

sek rütbesinden ötürü *Amr* başkumandanlığı ona tevdi etti. Ve kuşatmanın sevk ve idaresi ile ilgili herşeyi onun uhdesine devretti. *Zübeyr* atına binerek hendeklerin etrafını dolaştı ve münasib mevkilere süvari ve piyade askerler dikti. Sonra büyük mancınıklarla kale taş yağmuruna tutuldu. Bu durum günlerce sürdü. Yedi uzun ay geçtiği halde kale mukavemet gösterdi. Bu inatçı direnmeye sinirlenen *Zübeyr*, bir gün böyle bir kızgınlık anında kendini İslâm uğruna feda edeceğini söyledikten sonra eline bir yalın kılıç geçirdi ve bir ip merdiven vasıtası ile kalenin istihkâm siperlerine kadar çıkmaya muvaffak oldu. Eshabtan bir kaç kişi ona refakat etti. Siperlere varır varmaz «Allahu Ekber» naraları ile yeri göğü inlettiler. Dışardaki ordu da aynı anda gürleyen bir sesle tekbire katılınca kale temelinden sarsıldı âdetâ. Müslümanların, her nasılsa, bir yolunu bulup kaleyi fethettiğini sanan Hıristiyanlar korkuya kapılıp kaçacak bir delik aradılar. Bu arada *Zübeyr* kalenin içine inip kale kapısını savurarak ardına kadar açınca bütün ordu içeriye hücum etti. Müslümanların üstün olduğunu görünce *Mukavkis* teslim oldu. Bunun üzerine derhal sulh ilân edildi.

Bir gün Hıristiyanlar *Amr bin el As* ile subaylarını muhteşem ve mükellef bir ziyafete davet ettiler. *Amr* daveti kabul etti ve kendisine refakat etmek üzere kibar ve âdabı muaşeret bilen kişiler seçti.

Ertesi günü *Amr Romalıları* davet etti. Ro-

*malılar* pek kıbar bir şekilde görünerek kadife yastıklı sandalyelere oturdular. Ziyafette Müslümanlar Hristiyan misafirlerine katıldılar. *Amr*'in önceden verdiği talimat uyarınca hepsi sade Arab elbiselerini giyindiler ve yemeği Arab usulü ile yediler. Yemekler de gayet sade olup et ve ekmekten ibaretti. *Arablar* öylesine teklifsizce yemeye başladılar ki sıçrayan salçalar titiz *Romalıların* zengin harmanilerini kirletti. Yemek bittiği zaman *Romalılar* sordu: «Dünkü ziyafete katılan zevat nerde?» Bununla, gayet tabii, onların bunlar gibi nezaketsiz olmadığını imâ etmek istiyorlardı. *Amr*: «Onlar devlet adamları, bunlar ise askerdiler.» cevabını verdi.

*Amr* ile *Mukavkıs* arasında varılan anlaşma bütün *Mısır'a* şamildi. Bunu öğrenmek *Herakliyüs*'ün hoşuna gitmedi. «Eğer kiptiler *Arablar'a* karşı koyamadılarsa *Mısır'da* bulunan *Romalı* savaşçıların sayısı işgal kuvvetleri ile çarpışmakta tereddüd edecek kadar az değil.» dedi. Çok geçmeden Müslümanlara *İskenderiye'de* karşı koymak üzere kuvvetli bir ordu yolladı.

### *İskenderiye'nin Fethi (Hicrî 21/Miladî 641-42)*

*Amr Fustat'ı* aldıktan sonra orada bir kaç gün kaldı. *Hız. Ömer'e* yazdığı mektubda *Fustat*'in zabtedildiğini bildirdi ve *İskenderiye'nin* üzerine yürümek için izin istedi. Müsaade zamanında varınca *Amr* orduya hareket emrini verdi. Tesa-

düfen bir güvercin *Amr*'ın çadırında yuva yapmıştı. Çadır sökülmeye başlayınca *Amr* arada bir kuşun yuvasını gözetleyip: «Yerinde dursun ki misafirimiz rahatsız olmasın.» diye seslendi. Arabçada çadıra «Fustat» denir; *Amr İskenderiye*'den dönüşünde güvercini misafir ettiği çadırın yanında yeni bir şehrin temelini attığından şehir *Fustat* adını aldı ve günümüze kadar aynı isimle bilinegeldi. Hülâsa *Amr* Hicrî 21 senesinde *İskenderiye*'ye müteveccihen hareket etti. *Fustat* ile *İskenderiye* arasına yerleşmiş bulunan *Romalı* müstemlekeçiler onun ilerlemesini engelleme yollarını aradılar. Binlerce Kıptinin de katıldığı büyük bir kalabalık Müslümanların yolunu kesmek için *Fustat*'a doğru yürüdü. İki taraf Karbun'da karşılaştı. Müslümanların her tehlikeyi göze alarak giriştikleri hücum sonunda binlerce Hristiyan öldürüldü. Bundan sonra hiç kimse mukavemet etme cür'etini göstermedi; bundan az sonra *Amr İskenderiye*'ye vardı. *Mukavkis* Cizye ödemek şartı ile teslim olmak fikrindeydi ama, *Romalılar*'dan çekindiği için bunu yapamıyordu. Buna rağmen mütareke talebinde bulunduyorsa da *Amr* böyle bir teklife yanaşmazdı. *Mukavkis* şimdi de bir harb hilesine başvurdu. Müslümanların içine korku salmak maksadı ile bütün şehir halkına zırhlarını giyinip istihkâm siperleri üzerinde Müslümanlara tam görünecek şekilde dizilmelerini emretti. Bu emir kadınlara da teşmil edilmişti. Öyle ki kadınların tannmamaları için yüzlerini şehire doğru çevirdiler. Bunun üzerine *Amr* şehir halkına şu haberi

gönderdi: «Maksadınızı anlıyoruz fakat hatırlamalısınız ki şimdiye kadar başardığımız fetihlerde sayı üstünlüğünün tesiri çok az olmuştur. İmparatorunuz *Herakliyüs*'ün bizimle karşılaştığı zaman ki muhteşem ve kudretli görünüşü malumunuz olduğu gibi o çarpışmanın neticesini bilmeyen yoktur.» (93) Haber ulaştırılınca *Mukavkis* tasdik etti: «Doğrudur, İmparatorumuzu *Kostantinopolis'e* çekilmeye zorlayan bu Arablardır.» Bu iğneleyici sözleri duyan *Romalı* kumandanlar öfkeden küplere bindiler. Hınclarını *Mukavkis'e* sayıp sövmekle alarak harb hazırlıklarına başladılar.

*Mukavkis'in* harbe pek meyli olmayıp *Romalıların* tarafını tutmadığından kendi milleti olan Kiptilere bir zarar gelmeyeceğine dair *Amr'dan* söz almıştı Kiptiler bu muharebeye katılmadıkları gibi çarpışmanın başından sonuna kadar Müslümanlara hatırı sayılır yardımlarda bulundular. Müslüman askerlerin geçişini kolaylaştırmak için köprüleri tamir ettiler ve *Fustat* ile *İskenderiye* arasındaki yolları yaptılar. *İskenderiye* kuşatması sırasında erzakın temini keza onların vasıtası ile olmuştur. Arada bir *Romalılar* çıkış yapıp Müslümanlara hücum ediyorlardı. Bir gün şiddetli bir çarpışma cereyan etti okların vızıltısı kılıçların şıkırtısına dönüştü. *Romalıların* safından biri çıkarak Müslümanlara meydan okudu: *Mesleme bin Muhalled* atını mahmuzlayarak ileri atıldı.

---

(93) *Fütuh-ül-Büldân*, sh. 220.

İki hasım bir ölüm kalım dövüşüne tutuştu. *Romalı*, hasmını yere çaldı. Kılıcı ile ona bir darbe indirmek üzereyken bir Müslüman süvari ileri fırlayarak hayatını kurtardı. *Amr* buna öyle köpürdü ki bütün muaşeret kaidelerini ayakları altına alıp *Mesleme*'nin rütbesini hiçe sayarak bağırdı: «Muharebe meydanı korkakların yeri değildir.» İnsanı yerin dibine geçiren bu istihza *Mesleme*'yi can evinden vurdu fakat ihtiyatlı davranarak sustu. Çarpışma dinmeyen bir şiddetle hüküm sürüyordu. Nihayet Müslümanlar muazzam bir gayretle *Romalı* kalenin içine kadar sürek sıkıştırdılar. Kalenin avlusunda gırtlak gırtlağa bir boğuşma başladı ve uzun zaman devam etti. Bu defa *Romalılar* toparlanarak şiddetli bir hücumla Müslümanları kaleden dışarıya atıp kale kapısını yüzlerine kapamayı başardılar. Kaderin garib cilvesi ki *Amr bin el As* ve *Mesleme* ile beraber iki kişi daha kale içinde kaldı. *Romalılar* önce bunları diri olarak ele geçirmeye teşebbüs ettilerse de bunun kendilerine çok pahalıya oturacağını anlayınca şu teklifte bulundular: «Her iki taraftan bir muharib çıksın ve biri diğerini öldürünceye kadar çarpışsınlar. Bizim adamımız ölürse sizi serbest bırakır kaleyi terk etmenize izin veririz. Sizin adamınız ölürse hepiniz silâhlarınızı teslim edersiniz.» *Amr* şartları memnuniyetle kabul ederek mubarezeye girmek için ilerledi. Fakat *Mesleme* onun başkumandan olduğunu, başına bir iş gelirse her şeyin altüst olacağını söyleyerek ona mâni olduktan sonra atını mahmuzla-

arak ilerleyip *Romalıyı* tam hızla karşıladı. Pek çok karşılıklı hamleler teati edilirken her iki taraf vahim neticeyi sabırsızlıkla beklediler. Nihayet *Mesleme* bir darbe savurarak *Romalıyı* ikiye biçti. *Romalılar* Müslümanların başkumandanlarının bu küçük yiğit heyetin arasında olduğunu bilmiyorlardı. Anlaşma mucibince kale kapılarını açtılar. Dört muharib az önce düşmüş oldukları tehlikeli vaziyetten sağ salim kurtuldular. *Amr* evvelce ettiği hakareten ötürü *Mesleme*'den özür diledi. *Mesleme* de bunu aynı samimiyetle kabul etti. (94)

Muhasara uzadıkça *Hız. Ömer*'in endişesi daha da arttı. *Amr bin el As*'a yazdığı bir mektupta: «Belki *Mısır*'ın lüksü sizi Hristiyanlar gibi tembel ve rahata düşkün yapmıştır; yoksa zafer bu kadar gecikmezdi. Mektubumu aldığın gün bütün askerleri topla ve onlara Cihad hakkında vaaz et. Sonra subaylar erlerin önünde olmak üzere hep birden düşmana taarruz edilsin.»

Bunun üzerine *Amr* askerleri toplayıp onlara va'z etti. Sonra onlara beliğ bir hitabette bulunarak heyecanlarını körükledi. Uzun seneler Peygamberin sohbetinde bulunan *Ubade bin Samit*'ten mızrağını ödünç vermesini istedi; kendi sarığını başından alarak onu mızrağın ucuna taktıktan sonra: «Bu başkumandan'ın sancağıdır; bunu sana veriyorum, bugün başkumandan sensin.» dedi. Bilahare öncü kuvvet komutanlığını *Zübeyr*

---

(94) Makrizî, cld I, sh. 164-65.

*bin el Avvam* ile *Mesleme bin Muhalled'e* tevdi etti. Hülâsa kaleye öyle bir şekilde hücum edildi ki, *İskenderiye* şehri fırtına gibi bir taarruzla zabte dildi. *Amr* hemen *Muaviye bin Hudeyc'i* çağırarak ona zafer müjdesini son sür'atle *Emîr-ül Mü'minin'e* götürmesini söyledi. *Muaviye* bir hecin devesine binip cebrî yürüyüşlerle *Medine'ye* kısa zamanda vardı. Oraya ulaştığı zaman öğle vakti olduğundan halife'nin öğle uykusu kestirdiğini tahmin ederek doğruca halife'nin toplantılarını yapma itiyatında olduğu Mescidi Nebvî'ye gitti. *H.z. Ömer'in* ailesine mensub bir köle kız tesadüfen o taraftan geçerken yolcu kılığında gördüğü *Muaviye'den* kim olduğunu ve nereden geldiğini sordu. *Muaviye:* «*İskenderiye'den* geliyorum» cevabını verdi. Kız derhal eve giderek *H.z. Ömer'e* yabancının gelişini haber verdikten sonra dönüp *Muaviye'ye* *Emîr-ül Mü'minin'in* onu görmek istediğini söyledi. *H.z. Ömer* haberci varıncaya dek geçecek zaman kadar bekleyemeyecek derecede sabırsızlandı. Bizzat camiye gitmek için ayağa kalktı; harmanisini giyerken *Muaviye* çıka geldi. Sevinç verici zaferin hikâyesini uzun uzadıya anlattı. Bunun sonunda *H.z. Ömer* hemen Kadir olan Allah'a şükretmek için secdeye kapandı. Bundan sonra camiye gidip halkın camide toplanmasının istendiğini ilân ettirdi. İlânı duyar duymaz bütün *Medineliler* acele toplantı yerine geldiler. *Muaviye* cemaata zaferi bütün teferruatı ile anlattı. Bundan sonra *H.z. Ömer* onu alıp eve götürdü. *H.z. Ömer* köle kıza yiyecek bir şey olup olmadığını sor-



du. Kız bir somun ekmek ile biraz zeytinyağı getirdi. Hız. Ömer bu «sade sofrayı» misafirinin önünde serdikten sonra ona sordu: «Niçin bana doğrudan doğruya gelmedin?» Muaviye: «İstirahat saati olduğunu düşünerek uykuda olabileceğinizi sandım.» Cevabını verdi. «Hakkımda böyle bir menfi kanaatin olduğuna müteessirim. Ben gündüz uyuyacak olsam hilafetin yükünü kim çeker.» (95) dedi.

*İskenderiye*'yi fethettikten sonra, *Amr Fustat*'a dönüp burada yeni bir şehrin temelini atmaya karar verdi. Bunun için ayrı sahalar tahsis ederek basit Arab tarzında inşa edilen evlerin yerini belli etmek için yere çizgiler çizdi. (Bunlardan kitabın ikinci cildinde teferruatlı olarak bahsedilecektir.)

*İskenderiye* ile *Fustat*'ın zabtı meydanı bütün zorlu rakiblerden temizlemiş oldu. Fakat *Mısır*'ın hemen her bölgesinde nüfusun hatırı sayılır kısmı *Romalı* olduğundan *Amr* gelecekteki bütün tehlike ihtimallerini yok etmek için her tarafa küçük askerî kuvvetler gönderdi. Bunun için *Harice bin Huzafe el Advi Feyum*, *Eşmunin*, *Ahmim*, *Beşrudet*, *Me'id* ve komşu toprakları istila edince buranın halkı Cizye şartını derhal kabul ettiler. Keza, *Umar bin Vehb el Hamcı Tanis*, *Dimyat*, *Tuna Demira*, *Şeta*, *Vakhele*, *Bena* ve *Bahir*'i; *Ukbe bin Amir el Cahni* ise *Mısır* vadisinin ücra köşelerini zabtetti.

---

(95) Bütün bu bilgileri Makrizî'ye borçluyuz.

Bu harekât sırasında esir alınan Kıpti ve Romalıların sayısı çok yüksek olduğundan bunlara yapılması gereken muamele hakkında *Amr* halife-ye danıştı. *Ömer*'in cevabı şu oldu: «Esirler Müslüman olmakta veya eski dinlerinde kalmakta hürdürler. Müslüman olurlarsa diğer Müslümanların haiz oldukları imtiyazlara onlar da hak kazanacaklardır. Aksi hâlde bütün gayri Müslimlerden alınan cizyeyi vermekle mükellef olacaklardır.» Halifenin emrine uyarak sayıları binleri bulan bütün esirleri topladı aynı zamanda Hristiyan reisleri de çağırttı. Müslümanlarla Hristiyanlar karşılıklı saflar halinde oturdular. İki taraf arasında kalan açık sahaya esirler getirildi. Halifenin emri okununca, Müslümanlarla kurdukları münasebet sırasında İslâm akidelerinin safiyetine gönül vermiş pek çok esir Müslüman oldu. Diğerleri ise dinlerine sadık kaldılar. İçlerinden biri İslâmiyeti ikrar ettiği zaman ortalığı «Allahu Ekber» deyip sevinçten âdetâ kendilerinden geçtiler. Diğer taraftan, biri Hristiyanlığa bağlılığını ilân ettiğinde Hristiyanlar birbirlerine bağrışarak tebrik ederlerken olay Müslümanların üzüntüsünü mucib oldu. Bu uzun zaman devam etti; böylece her iki taraf nasibini aldı. (96)

*Hız. Ömer'in Şehid Edilmesi*  
(26 Zühicce, Hicrî 23 / Miladî 644)

*Medine'de Ebu Lülüe lakabı ile tanınan Fey-*

---

(96) Taberî, sahife 2582-83.

ruz adında bir İranlı köle vardı. Bir gün köle *Hız. Ömer'e* müracaat edip efendisi *Muğire bin Şube'nin* kendisine çok ağır bir vergi yüklediğinden yakınarak bu vergiyi azaltması için efendisini ikna etmesi hususunda halifeye yalvardı. *Hız. Ömer* ondan verginin miktarını sordu. Köle bunun günde iki dirhem olduğunu söyledi. Sonra, *Hız. Ömer* ondan ne iş yaptığını sordu. *Feyruz* «Marangoz, boyacı ve demirci olarak çalışırım» cevabını verdi. Bunun üzerine *Hız. Ömer*: «Bu kazançlı mesleklere göre söylenen miktar çok değildir.» deyince bu karar *Feyruz'un* hoşuna gitmedi; kalbi zabtettiği kızgınlıkla kaynayarak çekip gitti.

Ertesi günü *Hız. Ömer* sabah namazını kılmak için evinden çıktı. *Feyruz* camiye bir hançerle silâhlanmış olarak geldi. *Hız. Ömer* bazı şahıslara cemaat namaz kılacağı zaman safların düzgün olmasını temin etme vazifesini vermişti. Saflar düzeltildiği zaman *Hız. Ömer* öne geçer, cemaata namaz kıldırırdı. Hadisenin cereyan edeceği gün müminlerin safları her zamanki gibi intizama sokulduktan sonra *Hız. Ömer* namazı kıldırarak için safların önüne geçip yerini aldı. Kiraate henüz başlamıştı ki *Feyruz* geriden fırlayarak *Ömer'e* arka arkaya altı darbe indirdi. Bunlardan biri alt karnına isabet etti. *Hız. Ömer* hemen *Abdurrahman bin Auf'ı* elinden yakalayarak kendi yerine çekti, kendisi ise yaraların acısına dayanamayarak yere yığıldı.

*Hız. Ömer* bıçaklanarak delik deşik edilmiş halde yanında dururken *Abdurrahman* namazı kıl-

dırdı. *Feyruz* bir kaç kişiyi daha yaraladı; sonunda yakalandıysa da ele geçtiği anda intihar etti.

*Hz. Ömer*'i eve kaldırdılar. «Katilim kimdir?» *Hz. Ömer*'in ağzından çıkan ilk söz oldu. Halk: «*Feyruz*» deyince «Allah'a hamd olsun ki bir Müslüman tarafından öldürülmüyorum!» cevabını verdi. *Hz. Ömer*. Halk yaralarının mühim olmadığını ve muhtemelen çabuk iyileşeceğini söyleyerek teselli buluyordu. Doktor çağırıldı. Doktor *Hz. Ömer*'e hurmadan kalb takviye edici ile süt verdiği zaman her ikisi de yaralardan dışarı sızdı. Bunu görünce halk onun kurtulmayacağı kanaatine vardı. Bunun üzerine kendilerini ebediyen terk etmeden önce halifeyi tayin etmesini rica ettiler.

*Hz. Ömer* oğlu *Abdullah*'a *Aişe*'ye gidip kendisi namına Peygamberin yanına defnedilmesi için müsaade rica etmesini istedi. *Abdullah* *Aişe*'yi ziyaret ettiğinde onun ağlamakta olduğunu gördü. Ona *Hz. Ömer*'in selâm ve ricasını ilettiler. *Aişe*: «o yeri kendim için ayırmayı düşünüyordum, fakat bugün *Hz. Ömer*'e öncelik tanıyacağım.» dedi. *Abdullah* acele babasının yanına dönünce *Hz. Ömer*: «Bana ne haber getirdin oğlum?» diye sordu. *Abdullah*: «Seni memnun edecek olanı.» cevabını verdi. «Bu benim hayatta en büyük arzumdur.» dedi *Hz. Ömer*.

O anda Halife'yi seçme meselesi İslâm'ın maslahatını ilgilendirmesi bakımından hayati ehemmiyeti haizdi. Bütün Eshab, son nefesini vermeden önce halifeyi seçmesini *Hz. Ömer*'den tekrar tekrar ve ısrarla istediler. *Hz. Ömer* hilafet meselesi

hakkında çok önce düşünmüştü. Sık sık herkesten ayrı oturup derin düşüncelere daldığı görülürdü. Sorulduğunda pek çetin olan hilafet meselesi hakkında kara kara düşündüğü ortaya çıkardı. Bu kadar uzun düşünüp taşınmadan sonra bile kendisine halef olmaya lâyık bir şahıs üzerinde karar kılammıştı. Zaman zaman derin bir iç geçirir ve: «Yazık, bu ağır yükü taşıyabilecek hiç kimseyi bulamıyorum.» derdi. Onun zamanında hayatta olan bütün Eshab'ın arasından altı kişinin hilafette iddiası vardı. Bunlar, *Ali, Osman, Zübeyr, Talha, Sa'd bin Ebi Vakkas* ve *Abdurrahman bin Avf* idi. Fakat *H.z. Ömer* bunların hepsinde şu veya bu kusuru bulmuş ve bunu bir çok vesilelerle açıkça söylemişti! (97) Taberî ve diğer tarihçiler onun bu

- 
- (97) Bu zevata olan hürmetimizden ötürü Ömer'in bu şahıslar hakkındaki tenkidlerini kaleme almadıysa da bu tenkidlerin yerinde olduğu münakaşa kabul etmez. Bununla beraber hemen hemen bütün Müslüman tarihçilerin eserlerinde Ömer'in Aliyi alaycı olmak ve olur olmaz her şey hakkında nükte yapmaktan ötürü ayıbladığı hususunda yer alan ifadeye inanmamız mümkün değildir. Nükte yapmak Alinin bir hususiyeti olmakla beraber bu onun mizacı içinde gayet dengeli olmaktan öteye gitmezdi.

Şu bir gerçektir ki Ali'nin Kureys ile olan muğlak mahiyetteki ilişkilerinden ötürü Kureys ona bıat edemiyordu. Meşhur Taberî Ömer'in bu mesele hakkındaki görüşlerini bir karşılıklı konuşma şeklinde kaydetmiştir.

(sh. 2768-71) Ömer'in düşünüşüne ıskı tutmak maksadı ile bunu buraya dercediyoruz. Muhavere Örler ile

konu ile ilgili sözlerini uzun uzadıya anlatmışlardır. Yukarda zikredilen şahsiyetlerin arasında en iyisinin Hz. Ali olduğunu düşünmekle beraber, bazı sebeblerden ötürü, kesinlikle onun lehinde karar veremezdi. (Taberî, sh. 2777).

---

Ali'nin kabilesine mensub ve taraftarı olan Abdullah bin Abbas arasında cereyan eder:

Ömer: «Peki, Abdullah bin Abbas, niçin Ali bizimle birleşmedi?»

Abdullah bin Abbas: «Bilmiyorum.»

Ömer: «Baban Peygamber'in amcası, sen de yeğeni olduğunuz halde halkınız niçin tarafınızı tutmadı?»

İbn Abbas: «Bilmiyorum.»

Ömer: «Ama ben biliyorum. Kabileniz davanıza sarılmadı. Çünkü sizin bir hükümdar mevkîne yükseltmenizle tahammül edemezdi.»

İbn Abbas: «Niçin?»

Ömer: «Çünkü Peygamberliğin yanı sıra hilafetin de aynı aile tarafından alınmasından hoşlanmadılar. Belki Ebu Bekr'in hilafeti sizden gasbettiğini söylersin, ama Allah'a yemin ederim ki durum öyle değildir. Ebu Bekr o şartlar altında daha münasib olanı yaptı. Ebu Bekr hilafeti size vermiş olsaydı bile bunun size hiçbir faydası dokunmazdı.»

Daha kısa olan bir diğer konuşmada şu sözler teati edilmişti:

Ömer: «Ya Abdullah bin Abbas senin hakkında bazı şeyler duydum; fakat sana olan takdir hislerimin azalmaması için bunların doğruluğunu kasden araştırmadım.»

İbn Abbas: «Nedir bu şeyler?»

Ömer: «Hilâfeti ailenizden gasbetmelerinde rakibelerinizin kıskançlık ve husumetle hareket ettiklerini söy-

Hülâsa, halkın devamlı ısrarı üzerine *Hız. Ömer* halefi hakkında görüşünü son anlarında şöyle beyan etmişti: «Bu altı şahıstan en fazla rey alan kişi Halife seçilmelidir.»

*Hız. Ömer*'in kendi halkı ve memleketinin maslahatı için duyduğu alâkanın derecesini dayanılmaz derecede şiddetli sancılar içinde kıvranırken bile gittikçe tükenmekte olan takatının ve hislerinin elverdiği nisbette kendisini, herşeyden daha önemli saydığı meselenin halli ile meşgul etmesinden anlamak mümkündür. Çevresinde toplanan halka şöyle hitab etti: «Halife seçilecek zata şu beş zümrenin hukukuna son derece hürmet etmesini tavsiye ederim: *Muhacirler, Ensar, Bedeviler, vatanları dışında yaşayan Müslümanlar ve Zimmet Ehli*, yâni *Hristiyan, Yahudi ve Zerdüştlere*»

---

lemiş olduğunu duydum.»

İbn Abbas: Husumet hakkında bir şey söyleyemem, çünkü bunu bilmeyen yoktur; ama kıskançlıktan ötürü hilafetten mahrum bırakıldığınızı söylersem bunda şaşılabilecek bir şey olmamalı. Şeytan Âdemi kıskanmıştı, biz de Âdem'in çocuklarıyız. Bizi kıskanıyorlarsa bunda hayret edilecek bir şey yok.»

Ömer: «Yazık ki eski kınlar hâlâ Benî Haşım'ın kalblerinde duruyor!»

İbn Abbas: «Öyle deme, Peygamber de Haşimiydi.»

Ömer: «Bırak bu münakaşayı.»

Abbas: «Nasıl istersen!»

Bu konuşmalar, asıl hakikate ıgık tuttuktan başka, Ömer'in zamanında halkın fikirlerini ne cür'et ve serbestlikle ifade ettiğini göstermektedir. Bu da büyük ölçüde Ömer'in kendi halkı arasında hürriyet ve hakikatın savunucusu olmaktan ileri geliyordu.

den İslâm'ın tebeası olanlar.» Sonra her zümrenin haklarını tarif etti. Zimmiler hakkında şu sözleri söyledi: «Halifeye şimdilik veda emrim şudur ki Allah ve Resulüne karşı olan mesuliyetlerinin üzerinde ehemmiyetle durmalıdır; Zimmilerle yapılan anlaşmalara saygı gösterilmeli, onların düşmanlarına karşı koyulmalı ve onlara güc yetirebilecekleri şeyin dışında bir şey yüklenmemelidir.»

Umumî işleri hallettikten sonra, Hz. Ömer şahsî işlerine yöneldi. Oğlu *Abdullah*'ı çağırarak sordu: «Ne kadar borcum var?» «Seksen altı bin dirhem.» cevabını verdi *Abdullah*. Hz. Ömer bunu duyunca: «Bu borç benim şahsî malımla ödenebilirse ne âlâ; aksi halde Adî kabilesine bunun tasfiyesi için rica edersin, onlar da bunu yapamazlarsa bütün *Kureyş* kabilesine rica et, fakat beni borçlarımdan kurtarmak için Kureyşten başkalarını da zahmete sokmamalısın.» dedi. Bu rivayet Sahih-i-Buhari de zikredilmiştir. (*Kitab-ül-Menakıb, Kıssat-ül-Bey'a v'el-ittifak alâ Osman babı*). Fakat *Umar bin Şibbe Kitab-ül-Medine'de* Hz. Ömer'in kölesi *Nefi*'den şu sahih rivayeti kaydeder.: «Varislerinden biri hissesini yüz bin dirheme satmışken Hz. Ömer nasıl borçlu olabilir?» (98)

Hakikat şudur ki Hz. Ömer gerçekten seksenaltı bin dirhem kadar borca girmişti, fakat bu borç Hz. Ömer'in *Mu'aviye* tarafından satın alınan evinin satış hasılatı ile tediye edilmişti. Bu bina Bab el Selam ve Bab el Rahme adındaki iki

---

(98) Feth ül-Bari, Cid VII, sh. 53 (Mısır baskısı)



kapının arasındaydı. Binanın satış hasılatı borcu ödemek için kullanıldığından ev uzun müddet «Darul Kada» lakabı ile anılmıştır. Bu olay Hulasat-ul-Vefa Fi Ahbar Dar-ul- Mustafa'da uzun uzadıya anlatılmıştır.

*Hz. Ömer* yaralandıktan üç gün sonra hayata gözlerini yumdu. Cumartesi, 1 Muharrem günü defnedildi. Hilafeti on sene, altı ay ve dört gün sürdü. Cenaze namazını Suheyb kıldırdıktan sonra *Ali, Osman, Talha, Sa'd bin Ebi Vakkas* ve *Abdurrahman bin Avf* cesedi mezara indirdiler. Ve böylece o dünyayı aydınlatan ışık ebediyen toprağa gömülmüş oldu.

Birinci Cildin Sonu



## *İ Ç İ N D E K İ L E R*

|       | <u>Sayfa</u> |
|-------|--------------|
| Önsöz | 8            |

### *MUKADDİME*

|                                           |    |
|-------------------------------------------|----|
| Tarihin Unsurları                         | 13 |
| Arabistan'da şahsî düşünce ve davranışlar | 14 |
| Arabistan'da tarih ilminin doğuşu         | 15 |
| Peygamber (S.A.S.)in ilk biyografisi      | 16 |
| Tarih için gerekli hususlar               | 24 |
| Doğruluk kıstası                          | 26 |
| Muhakeme                                  | 27 |
| Tarih üslûbu                              | 34 |

### *BİRİNCİ BÖLÜM*

|                                      |    |
|--------------------------------------|----|
| Hayatının ilk zamanları ve yetişmesi | 39 |
| Hız. Ömer'in dedesi                  | 40 |
| Hız. Ömer'in amcazadesi Zeyd         | 41 |

|                            |    |
|----------------------------|----|
| Hiz. Ömer'in babası Hattab | 43 |
| Hiz. Ömer'in doğuşu        | 44 |

## *İKİNCİ BÖLÜM*

|                             |    |
|-----------------------------|----|
| Hiz. Ömer'in müslüman oluşu | 53 |
|-----------------------------|----|

## *ÜÇÜNCÜ BÖLÜM*

|                      |    |
|----------------------|----|
| Hiz. Ömer'in hicreti | 61 |
|----------------------|----|

## *DÖRDÜNCÜ BÖLÜM*

|                                          |     |
|------------------------------------------|-----|
| Muharebeler ve diğer olaylar             | 69  |
| Bedir muharebesi                         | 70  |
| Esirlere yapılan muamele ve Ömer'in reyî | 74  |
| Uhud muharebesi                          | 76  |
| Hafsa'nın evlenmesi                      | 82  |
| Benî Nadir olayı                         | 83  |
| Hendek muharebesi                        | 84  |
| Hudeybiye                                | 86  |
| Hiz. Ömer'in zevcelerini boşaması        | 90  |
| Hayber muharebesi                        | 91  |
| Mekke'nin fethi                          | 93  |
| Huneyn muharebesi                        | 96  |
| Kırtas olayı                             | 100 |

## *BEŞİNCİ BÖLÜM*

Sayfa

---

|                     |     |
|---------------------|-----|
| Benî Saide Sakifesi | 109 |
|---------------------|-----|

## *ALTINCI BÖLÜM*

|                     |     |
|---------------------|-----|
| Hilafet ve fetihler | 121 |
|---------------------|-----|

## *YEDİNCİ BÖLÜM*

|               |     |
|---------------|-----|
| Irak'ın fethi | 129 |
|---------------|-----|

## *SEKİZİNCİ BÖLÜM*

|                   |     |
|-------------------|-----|
| Buveyb muharebesi | 143 |
|-------------------|-----|

## *DOKUZUNCU BÖLÜM*

|                                                            |     |
|------------------------------------------------------------|-----|
| Kadisiye muharebesi                                        | 167 |
| Celûla'nın fethi                                           | 192 |
| Suriye'nin fethi                                           | 195 |
| Şam'ın zabdedilmesi                                        | 197 |
| Fahl'ın zabtı                                              | 200 |
| Humus'un zabdedilmesi                                      | 207 |
| Yermuk'un zabdedilmesi                                     | 211 |
| Kudüs'ün fethi                                             | 223 |
| Hıristiyanların Humus'u ikinci defa<br>geri alma teşebbüsü | 239 |
|                                                            | 307 |

|                             |     |
|-----------------------------|-----|
| Halid'in azledilmesi        | 242 |
| Emvas'ta veba               | 245 |
| Kayzeriye'nin zabtı         | 250 |
| Cezire'nin fethi            | 251 |
| Huzistan'ın fethi           | 253 |
| Acem - Irak'ın fethi        | 261 |
| Umumî istila                | 268 |
| Azerbaycan                  | 272 |
| Taberistan                  | 274 |
| Ermenistan                  | 274 |
| Fars                        | 276 |
| Kirman                      | 280 |
| Sistan                      | 280 |
| Makran                      | 281 |
| Horasan'ın fethi            | 282 |
| Mısır'ın fethi              | 285 |
| İskenderiye'nin fethi       | 289 |
| Hız. Ömer'in şehid edilmesi | 296 |
| Birinci Cildin Sonu         | 303 |

**Yayınevîrînz Tarafından Neşredîlmîş Bulunan  
Eserler**

**Son asrın en büyük tefsiri:**

**FİZİLÂL İL KUR'AN**

**Yazan Prof. Seyyid Kutub**

*Fizîlâl-il-Kur'an tefsirinin birinci kalitesine  
abone olabilmenin şartları*

Daha önce *Fizîlâl-il-Kur'an* tefsirinin 15 ciltte tamamlanacağı tahmin edildiği halde tercüme heyetimizin son günlerde yaptığı tesbite göre ancak 16 ciltte tamamlanacağı anlaşılmıştır.

Birinci hamur kâğıtlı ciltlerin yeni fiyatı 80 liradır. 16 cildi 1280 lira tutmaktadır. Bu miktar aboneler için 960 liraya düşürülmüştür. 960 lirayı peşin ödeyenlere elimizdeki ciltlerin hepsi

gönderilir. Ve ikişer ay ara ile çıkacak olan diğer ciltler de çıktıkça adresine postalanır.

Bütçesi müsait olmayanlar, ilk ödemede sadece 160 lira öderler. Abone kaydolabilmek için bu paranın müessesemize önceden gönderilmesi ve gönderilmiş olduğunun bir mektupla bildirilmesi şarttır. Bu aboneler geri kalan borçlarını posta çeki numaramıza ayda 50 lira muntazaman yatırmak suretiyle onaltı ayda hesaplarını kapatmış olurlar. Aylık taksitlerini daha fazla miktarda yatırıp hesabı bir an önce kapatmaları hem kendileri hem de müessesemiz için faydalıdır. Posta çeki numaramıza yatırılan paralardan PTT masraf almaz. Posta çeki numaramız şudur ( 20071870 )

Bu türlü abonelerimize ilk olarak sadece iki cilt tefsir gönderilir. Ve bize ödediği aylık taksitler biriktikçe geri kalan ciltler adresine peyderpey postalanır. Böylece, bir yandan abonemiz taksitlerini tamamlarken diğer yandan müessesemiz tefsirin 16. cildine kadar tam takımı kendilerine göndermiş olacaktır. Abonelerimizin taksitlerini daha çok miktarda gönderip kısa zamanda tamamlanması kitaplarının eline bir an önce geçmesini sağlar.

*Fizûl-il-Kur'an tefsirinin ikinci kalitesine abone olabilmenin şartları*

Tefsirin ikinci kalitesi, ikinci hamur kâğıda basılmıştır. Birinci kaliteyle arasındaki fark sadece kâğıt farkı ve cildin üzerinde plâstik kapağın



bulunmayışından ibarettir. Ciltlerin yeni fiyatı 60 liradır. 16 cildi 960 lira tutmaktadır. Bu miktar aboneler için 690 liraya düşürölmüştür. 690 lirayı peşin ödeyenlere elimizdeki ciltlerin hepsi gönderilir ve ikişer ay ara ile çıkacak olan diğer ciltler de çıktıkça adresine postalanır.

Bütçesi müsait olmayanlar ilk ödemede 140 lira öderler. Abone kaydolabilmek için bu paranın müessesemize önceden gönderilmesi ve gönderilmiş olduğunun bir mektupla bildirilmesi şarttır. Bu aboneler geri kalan borçlarını posta çeki numaramıza ayda 50 lira muntazaman yatırmak suretiyle onbir ayda hesaplarını kapatmış olurlar. Aylık taksitlerini daha fazla miktarda yatırıp hesabı bir an önce kapatmaları hem kendileri hem de müessesemiz için faydalıdır. Posta çeki numaramıza yatırılan paralardan PTT masraf almaz. Posta çeki numaramız şudur ( 20071870 )

Bu türlü abonelerimize ilk olarak sadece iki cilt tefsir gönderilir. Ve bize ödediğı aylık taksitler biriktikçe geri kalan ciltler adresine peyderpey postalanır. Böylece, bir yandan abonelerimiz taksitlerini tamamlarken diğer yandan müessesemiz tefsirin 16. cildine kadar tam takımı kendilerine göndermiş olacaktır. Abonemizin taksitlerini daha çok miktarda gönderip kısa zamanda tamamlaması, kitapların eline bir an önce geçmesini sağlar.

Tefsirin bazı ciltlerini önceden temin etmiş olanlar abone oldukları takdirde ellerindeki mevcut ciltlerin parası abone ücretinden tenzil edilir.

- **ALLAH VE MODERN İLİM** 12,5 TL.  
Abdurrezzak Nevfel
- **İlim, felsefe ve Kur'an ışığında İMANA DÖNÜŞ**  
Nedim Cisir (2 cilt) 25 - 20 TL.
- **ARAPÇA GRAMERİ** 20 TL.  
İsmail Ezherli
- **FRANSIZCA GRAMERİ** 6. baskı 12,5 TL.  
Peyami Safa
- **ÖRNEKLERİYLE ÇOCUK EDEBİYATIMIZ**  
Enver Naci Gökşen 12,5 TL.



BÜTÜN ESHAB, SON NEFESİNİ VERMEDEN ÖNCE HALİFEYİ SEÇMESİNİ HZ. ÖMER'DEN TEKRAR TEKRAR VE İSRARLA İSTEDİLER. HZ. ÖMER HİLAFET MESELESİ HAKKINDA ÇOK ÖNCE DÜŞÜNÜŞTÜ. SIK SIK HERKESTEN AYRI OTURUP DERİN DÜŞÜNCELERE DAIDİĞİ GÖRÜLÜRDÜ. SORULDUĞUNDA PEK ÇETİN OLAN HİLAFET MESELESİNİ DÜŞÜNDÜĞÜ ANLAŞILIRDI. BAZAN DERİNDEN İÇİNİ ÇEKER VE: «YAZIK, BU AĞIR YÜKÜ TA'SİYABİLECEK BİR KİMSE BULAMIYORUM» DERDİ.